

**СТАРАЖЫТНАЯ ЛІТАРАТУРА
ЎСХОДНІХ СЛАВЯН XI – XIII стагоддзяў**

Хрэстаматыя

**Пад агульнай рэдакцыяй
У. Г. Кароткага**

АПОВЕСЦІ МІНУЛЫХ ГАДОЎ

Пачатак XII стагоддзя пакінуў нам дар, духоўны завет нашых далёкіх прашчураў, невычэрпную крыніцу памяці, летапісны звод “Аповесці мінулых гадоў” – «исходище» мудрасці для нашчадкаў-русічаў, землі якіх займалі тэрыторыю ад Чорнага да Балтыйскага мора, ад Акі і Волгі да Карпатаў. Летапісец быў не толькі пісьменнікам, у сучасным разуменні гэтага слова, - у яго асобе спалучаліся і гісторык, і філосаф, і этнограф, і збіральнік фальклору. Такім чынам, летапіс уяўляў сабою своеасаблівую энцыклапедыю ведаў, кандэнсат вечнасных ідэй і сюжэтаў у ракурсе сусветнай гісторыі і гісторыі айчыннай. Гэта калектыўная праца многіх пакаленняў, якая рэльефна вызначалася ў зводах Нестара, Сільвестра і многіх невядомых нам аўтараў і складальнікаў. У свае зборы летапісцы ўключалі і народныя паданні, і тэксты дагавораў, і ўспаміны сучаснікаў, і ўрыўкі з перакладных твораў – усё тое, што складала духоўны свет тагачаснага чалавека. Язычніцкае мінулае і хрысціянская сучаснасць – непадзельныя часткі айчыннай гісторыі, у якой былі свае трагедыі і свае ўзлёты. “Калектыўны аўтар” імкнуўся зразумець, вызначыць ролю свайго народа ў маштабе сусвету, знайсці яго вытокі ў агульначалавечай жыццёвай прасторы. Вось чаму біблейскія паданні пра раздзяленне зямлі паміж сынамі Ноя Сімам, Хамам і Афетам, вавілонскае стоўпатварэнне, місіянерская дзейнасць апостала Андрэя становяцца часткаю сваёй, нашай гісторыі.

У “Аповесцях мінулых гадоў” перад намі манументальныя постаці Рурыка, Алега, Ігара, Вольгі, Святаслава, Уладзіміра, унукаў Рагвалода, тых, хто стаяў каля вытокаў стварэння ўсходнеславянскіх дзяржаў – Кіеўскай Русі, Полацкай Русі, Наўгародскай Русі. Нашы легендарныя продкі, грэшныя і святыя, прадстаюць перад намі ў сваім афіцыйным абліччы князя, уладара, ваяра, праведніка і суддзі. З летапісу мы не зможам даведацца пра іх паўсядзённы побыт, перажыванні і душэўныя пакуты, але падсвядома ў іх жыцці, стваральніцкай дзейнасці знаходзім аддаленыя асацыяцыі да дзён сённяшніх. Ачышчальная сіла гісторыі, яе прысуд жорсткасці, крывадушнасці і ўзвышэнне гераізму, патрыятычных учынкаў, самаахвярнасці блізкія і зразумелыя кожнаму сумленнаму чалавеку. Пробным, лідыйскім каменем духоўнасці заўсёды будуць помнікі мінулага – курганы і язычніцкія капішчы, хрысціянскія храмы і белыя вежы, залатыя словы рыцараў-уладароў і журботныя плачы-галашэнні жанчын-спадзвіжніц... Пройдуць вякі, і на скрыжалях

гісторыі застанеца памяць пра добрае, светлае, чыстае, тое, што заўсёды
вызначала вялікае і вечнае ў чалавеку – Чалавечнасць.

Уладзімір Кароткі

**ВОСЬ АПОВЕСЦІ МІНУЛЫХ ГАДОЎ:
АДКУЛЬ ПАЙШЛА РУСКАЯ ЗЯМЛЯ,
ХТО ЁЎ КІЕВЕ ПЕРШЫМ ПАЧАЎ КНЯЖЫЦЬ,
І АДКУЛЬ РУСКАЯ ЗЯМЛЯ ПАЎСТАЛА**

Так пачнём аповесць гэтую.

Пасля патопу тры сыны Ноя падзялілі зямлю – Сім, Хам, Афет. І дастаўся ўсход Сіму: Персія, Бактрыя, нават і да Індыі ў даўжыню, а ў шырыню да Рынакарура, як гаворыцца, ад усходу і да поўдня, і Сірыя, і Мідыя да ракі Еўфрат, Вавілон, Кардуна, асірыяны, Аравія старэйшая, Елімаіс, Індзі, Аравія Моцная, Колія, Камагіна, уся Фінікія.

Хаму ж дасталася паўднёвая старана: Егіпет, Эфіопія, што прылягае да Індыі, другая Эфіопія, з якой выцякае рака эфіопская Чырвоная, якая цячэ на ўсход, Фівы, Лівія, што прылягае да Кірыніі, Мармарыя, Сірт, другая Лівія, Нумідыя, Масурыя, Маўрытанія, што знаходзіцца насупраць Гадзіра. Да яго ўладанняў на ўсходзе належаць таксама: Кілікія, Памфілія, Пісідыя, Мізія, Лікаонія, Фрыгія, Камалія, Лікія, Карыя, Лідыя, другая Мізія, Траяда, Эяліда, Віфінія, Старая Фрыгія; і мае таксама нейкія астравы: Сардзінію, Крыт, Кіпр і раку Геону, што называецца Ніл.

Афету ж дасталіся паўночныя краіны і заходнія: Мідыя, Албанія, Арменія Малая і Вялікая, Кападокія, Пафлагонія, Галація, Калхіда, Басфор, Меоты, Дзерэвія, Сарматы, Таўрыянцы, Скіфія, Фракія, Македонія, Далмацыя, Маласія, Фесалія, Лакрыда, Пеленія, яна таксама называецца Пелапанес, Аркадзія, Эпір, Ілірыя, Славены, Ліхніція, Андрыякія, Адрыятычнае мора. Мае ж таксама і астравы: Брытанія, Сіцылія, Зубея, Радос, Хіос, Лесбас, Кіціра, Закінф, Кефалінія, Ітака, Корсіка, частку Азіяцкай краіны, што называецца Ініяй, і раку Тыгр, што цячэ паміж Мідыяй і Вавілонам; да Пантыйскага мора на поўнач: Дунай, Днестр і Каўкасінскія горы, ці, інакш гаворачы, Венгерскія, а адтуль да Дняпра, і іншыя рэкі: Дзясна, Прыпяць, Дзвіна, Волхаў, Волга, што цячэ на ўсход у частку Сімаву. А ў Афетавай частцы жывуць русь, чудзь і ўсе народы: мера, мурама, весь, мардва, завалацкая чудзь, перм, пячора, ям, угра, літва, зімягола, корсь, ляцьгола, люб. Ляхі ж і прусы, чудзь жывуць блізу мора Варажскага. На ўзбярэжжы гэтага ж мора жывуць варагі: адсюль на ўсход да мяжы Сімавай, на ўзбярэжжы гэтага ж мора жывуць на захад да зямлі Агнянскай і да Валошскай. І гэта Афетавы нашчадкі: варагі, шведы, нарманы, готы, русь, англы,

галічаны, валохі, рымляны, немцы, карлязі, вянедцы, фрагі¹ і іншыя, - яны жывуць побач з захаду на поўдзень і суседнічаюць з племенем Хама.

Сім жа і Хам, і Афет, падзяліўшы зямлю і кінуўшы жэрабя (вырашылі) не ўступаць нікому ў долю братню, і жылі кожны ў сваёй частцы. Быў адзіны народ. І калі памножыліся людзі на зямлі, яны задумалі стварыць стоўп да нябёсаў – у дні Іактана і Фалека. І сабраліся яны на месцы поля Сенаар будаваць стоўп да нябёсаў і каля яго горад Вавілон, і будавалі стоўп той больш за сорок гадоў, і не давяршылі яго. І сышоў Гасподзь Бог, каб пабачыць горад і стоўп, і сказаў Гасподзь: “Вось род адзіны і народ адзіны”. І змяшаў Бог народы, і раздзяліў на семдзесят і два народы, і рассяў па ўсёй зямлі. Пасля раз’яднання народаў Бог вялікім ветрам разбурыў стоўп, і рэшткі яго ёсць паміж Асірыяй і Вавілонам: у вышыню і ў шырыню 5433 локці², і на працягу многіх гадоў захоўваюцца рэшткі.

Пасля разбурэння стаўпа і пасля раздзялення народаў прынялі сыны Сіма ўсходнія краіны, а Хамавы сыны – паўднёвыя краіны. Афетавы ж прынялі захад і паўночныя краіны. Ад гэтых жа сямідзесяці і двух народаў і быў народ славянскі, ад племені Афета: зважай, што гэта і ёсць славяны.

Калі прайшло шмат часу, селі славяны па Дунаю, дзе цяпер зямля Венгерская і Балгарская. Ад тых славянаў разышліся (славяны) па зямлі і называліся імёнамі сваімі па тых месцах, на якіх селі. Так, тыя, што прыйшлі і селі на рацэ па імені Маравы і назваліся маравамі, а іншыя назваліся чэхамі. А вось яшчэ тыя ж славяны: харваты белыя і сербы, і харутаны. Калі ж валохі напалі на славян дунайскіх і селі пасярод іх і глуміліся з іх, то гэтыя славяны прыйшлі і селі на Вісле, і называліся ляхамі, а ад тых ляхаў назваліся палякі, другія ляхі – луцічы, іншыя – мазаўшаны, іншыя – памараны. Таксама і гэтыя славяны прыйшлі і селі па Дняпры і назваліся паляны, а другія драўляны, бо сядзелі ў лясах, а другія селі паміж Прыпяццю і Дзвіною і назваліся дрыгавічамі, і іншыя селі па Дзвіне і назваліся палачанамі, ад рэчкі, якая ўпадае ў Дзвіну, па імені Палата – ад яе і назваліся. Тыя ж славяны селі каля возера Ільменя, яны назваліся сваім імем і пабудавалі горад, і назвалі яго Ноўгарад. А другія селі па Дзясне і па Сейму, па Суле і назваліся севяране. І так разышоўся славянскі народ, а ад яго імя і грамата назвалася славянская.

¹ Паводле сведчання Г.Дзячэнкі, фрагамі ва ўсходнеславянскіх летапісах называюцца пераважна генуэзцы; у больш шырокім сэнсе – наогул італьянцы.

² Локаць – мера, якая адпавядае даўжыні рукі, пачынаючы ад локця да канца сярэдняга пальца.

Калі паляны жылі асобна па гэтых гарах, быў шлях з Варагаў у Грэкі і з Грэкаў па Дняпры, а ў вярхоўях Дняпра – волак да Ловаці, і па Ловаці (можна) увайсці ў Ільмень, возера вялікае, з гэтага ж возера цячэ і ўпадае ў вялікае возера Няво, і вусце таго возера ўпадае ў мора Варажскае. І па тым возеры (можна) плысці да Рыма, а ад Рыма можна прыплысці па тым жа моры да Царграда, а ад Царграда прыплысці ў Понт мора, у якое ўпадае Днепр рака. Днепр жа выцякае з Окаўскага лесу і цячэ на поўдзень, а Дзвіна з таго ж лесу выцякае і ідзе на поўнач, і ўпадае ў мора Варажскае. З таго ж лесу цячэ Волга на ўсход і ўпадае сямюдзiesiąццю жароламі ў мора Хваліскае. Так жа і з Русі можна плысці па Волзе ў Балгары і ў Хвалісы, і на ўсход – дайсці ў долю Сімаву, а па Дзвіне – у Варагі, з Варагаў – да Рыма, ад Рыма ж і да племені Хамава. А Днепр упадае ў Пантыйскае мора вусцем, якое слыве Рускім; уздоўж яго вучыў святы Андрэй, як гавораць, брат Пятра. Калі Андрэй вучыў у Сінопе і прыйшоў у Корсунь, даведаўся, што недалёка ад Корсуны вусце дняпроўскае, і захацеў пайсці ў Рым, і прайшоў у вусце дняпроўскае, а адтуль пайшоў уверх па Дняпры. І здарылася так, што ён прыйшоў і стаў пад гарамі на беразе. І раніцою падняўся і сказаў вучням, што былі з ім: “Ці бачыце гэтыя горы? На гэтых гарах зазьяе ласка Божая, будзе горад вялікі, і ўваздзвігне Бог многа цэркваў”. І ўзышоў на гэтыя горы, блаславіў іх, і паставіў крыж, і памаліўся Богу, і сышоў з гары гэтай, дзе апасля ўзнік Кіеў, і пайшоў па Дняпры ўверх. І прыйшоў да славянаў, дзе цяпер Ноўгарад, і ўбачыў людзей, што тут жывуць, якія ў іх звычаі і як мыюцца і хвошчуцца, - і здзівіўся. І пайшоў у Варагі, і прыйшоў у Рым, і паведаў пра тое, колькі навучыў і колькі бачыў, і сказаў ім: “Дзіўнае бачыў у славянскай зямлі, калі ішоў сюды. Бачыў лазні драўляныя, і напаляць іх да чырвані, і распрануцца, і будуць голымі, і абалююцца квасам скураным, і ўзнімуць на сябе маладыя пруты, і б’юць сябе самі, і да таго даб’юцца, што вылезуць ледзь жывыя, і абалююцца вадою сцюдзёнаю, і так ажывуць. І тое твораць ва ўсе дні, ніхто ж іх не мучыць, але самі сябе мучаць, і гэтак твораць амавенне сабе, а не пакуту”. Тыя, што слухалі, здзівіліся. Андрэй жа, пасля таго як пабыў у Рыме, прыйшоў у Сіноп.

Паляны ж жылі асобна і валодалі сваімі радамі, бо і да гэтай брацці былі паляны, і жылі яны радамі на сваіх месцах, і кожны валодаў родам сваім. І былі тры браты: аднаму імя Кій, а другому – Шчэк, а трэцяму – Харыў і сястра іх – Лыбедзь. Сядзеў Кій на гары, дзе цяпер пад’ём Барычоў, а Шчэк сядзеў на гары, якая цяпер называецца Шчакавіца. А

Харыў на трэцяй гары, ад яго ж і празвалася Харавіца. І пабудавалі горад у імя брата свайго старэйшага, і далі імя яму Кіеў. Быў вакол горада лес і бор вялікі, і лавілі там звяроў; былі мужы мудрымі і разумнымі і называліся палянамі, ад іх жа паляны ў Кіеве і дагэтуль.

Некаторыя, што не ведаюць, гавораць, быццам Кій быў перавозчыкам, быў бо тады ля Кіева перавоз з таго боку Дняпра, адсюль і гаворыцца: “На перавоз на Кіеў”. Калі б Кій быў перавозчыкам, то не хадзіў бы да Царграда, аднак Кій княжыў у родзе сваім, і хадзіў ён да цара; як гавораць, ён меў ад цара вялікі гонар, -- ад таго цара, пры якім ён прыходзіў. Калі ж ён вяртаўся, то падышоў да Дуная, упадабаў месца і хацеў сесці з родам сваім, але тыя, што жылі тут паблізу, не далі яму, так і дагэтуль называюць дунайцы гарадзішча Кіявец. Кій жа, калі прыйшоў у свой горад Кіеў, тут і памёр, і брат яго Шчэк, і Харыў, і сястра іх Лыбедзь тут памерлі.

Пасля гэтых братоў нашчадкі іх пачалі трымаць княжанне ў палянах, а ў драўлянах сваё (княжэнне), а дрыгавічы – сваё, а славяны сваё, у Ноўгарадзе, а другое на Палаце, дзе палачаны. Ад іх жа крывічы, што сядзяць у вярхоўях Дзвіны, і ў вярхоўях Дняпра, дзе стаіць іх горад Смаленск – вось там сядзяць крывічы. Таксама і север ад іх. На Белым возеры сядзіць весь, а на Растоўскім возеры меры, а на Клепчыне возеры таксама меры. А па рацэ Ацэ, там, дзе яна ўпадае ў Волгу, мурамы – свой народ, і чарамісы – свой народ, мардва – свой народ. Вось бо толькі славянскі народ на Русі: паляны, драўляны, наўгародцы, палачаны, дрыгавічы, север, бужаны, бо сядзяць па Бугу, а потым сталі (звацца) вальнянамі. А вось іншыя народы, якія даюць даніну Русі: чудзь, меры, весь, мурамы, чарамісы, мардва, перм, пячэры, ям, літва, зіміголы, корсь, наровы, лівы, - гэтыя маюць свой народ, ад калена Афетавага, і жывуць у паўночных краінах.

Калі ж народ славянскі, як мы гаварылі, жыў на Дунаі, прыйшлі ад Скіфаў, гэта значыць, ад хазараў, так званыя балгары, і селі па Дунаі, і сталі гвалтаваць славян. Затым прыйшлі угры белыя і ўспадкаемлі зямлю славянскую. Гэтыя угры з’явіліся пры цары Іракліі, які хадзіў на Хаздроя, персідскага цара. У тыя часы былі і обры, што хадзілі на цара Іраклія і ледзь яго не захапілі. Гэтыя ж обры ваявалі супраць славян і прыгнталі дулебаў, таксама славян, і гвалт тварылі жанчынам дулебскім: калі патрэбна было куды паехаць обрыну, то не дазваляў запрэгчы каня ці вала, але загадваў запрэгчы ў воз трох, чатырох ці пяць жанчын і везці обрына, і так мучылі дулебаў. Былі бо обры вялікія цела

і ганарыстыя розумам, і Бог знішчыў іх, вымерлі ўсе, і не асталося ніводнага обрына. І ёсць прымаўка на Русі і дагэтуль: “Пагінулі як обры”, - няма іх ні племені, ні нашчадкаў. Пасля гэтых прыйшлі печанегі, пасля ішлі угры чорныя каля Кіева, але гэта пазней – пры Алегу.

Паляны ж, што жылі асобна, як мы ўжо гаварылі, былі з славянскага роду, і назваліся палянамі, а драўляны – таксама ад славянаў, і назваліся драўлянамі, радзімічы і вяцічы – ад ляхаў. Былі два браты ў лясах: Радзім, а другі – Вятка; і, прыйшоўшы, селі: Радзім – на Сожы, і [ад яго] празваліся радзімічы, а Вятка сеў з родам сваім па Ацэ, ад яго ж празваліся вяцічы. І жылі ў міры паляны, і драўляны, і север, і радзімічы, вяцічы і харваты. Дулебы ж жылі па Бугу, дзе цяпер валыняны, а улічы і ціверцы сядзелі па Днястры, паблізу Дуная. Было іх мноства; бо сядзелі па Днястры аж да мора, і гарады іх ёсць і да сённяшняга дня. Вось чаму называюць іх грэкі Вялікая Скіф.

Мелі яны звычай свае, і законы бацькоў сваіх, і паданні, кожны – свой нораў. Паляны маюць звычай бацькоў сваіх рахманы і ціхі, сарамлівасць да нявест сваіх і сясцёр, да мацярок і да бацькоў сваіх, перад свекрывямі і да дзевараў вялікую сарамлівасць маюць, маюць і шлюбны звычай: не ідзе зяць за нявестаю, але прыводзяць яе вечарам, а ў наступны дзень прыносяць за яе хто што дасць. А драўляны жылі звярыным звычайем, як скаціна, забівалі адзін другога, елі ўсё нячыстае, і шлюб у іх не бывала, але ўмыкалі дзеўчын каля вады. І радзімічы, і вяцічы, і север адзін звычай мелі, жылі ў лесе, як усялякі звер, елі ўсё нячыстае, і брыдкаслоўе ў іх было перад бацькамі і нявестамі, і шлюбаў не было ў іх, але ігрышчы паміж весямі, сходзіліся на ігрышчы, на скокі і на ўсялякія д’ябальскія песні, і тут умыкалі жонак сабе, з кім хто згаворыцца, мелі ж па дзве і па тры жонкі. А калі хто паміраў, тварылі трызну над ім, а затым рабілі вялікую калоду і ўскладалі яго на калоду, спальвалі памёрлага, а потым, сабраўшы косці, укладвалі ў малую пасудзіну і ставілі на слупах пры дарогах, што робяць вяцічы і цяпер. Гэтага ж звычайу трымаліся крывічы і іншыя паганяны, што не ведаюць закону Божага, а самі сабе ўсталёўваюць закон.

Гаворыць Георгій³ у сваім летапісанні: “У кожнага народа ёсць або напісаны закон, або звычай, і тыя, што закону не маюць, лічаць яго за закон продкаў. Першыя з іх – сірыйцы, што жывуць на ўскрайку зямлі, маюць за закон звычай бацькоў сваіх: не чыніць пералюб і не

³ Устаўка з «Хронікі» Георгія Амаргала.

чужаложыць, не красці, не ўзводзіць паклёп, не забіваць, і асабліва ліха не чыніць. /.../ Іншы закон у гіліяў: жонкі ў іх аруць, і будуюць дамы, і мужчынскія справы ўчыняюць, але й пералюбы чыняць, колькі хочучь, бо мужы іх зусім не стрымліваюць, а яны іх не саромеюцца; у іх жанчыны храбрыя, здольныя паляваць на звера. Там жонкі валадараць над мужамі сваімі і загадваюць імі. А ў Брытаніі многія мужы з адной жонкаю спяць, і многія жонкі з адным мужам распусту чыняць: чыняць яны беззаконнасць як закон продкаў, без асуджэння і ўстрымання. Амазонкі ж не маюць мужоў, але, быццам быдла бязмоўнае, адзін раз на год вясенняй парою адольвае іх пажаднасць зямная; і спалучаюцца яны з навакольнымі мужамі, і лічаць гэты час за нейкую ўрачыстасць і вялікае свята. А калі пачнуць ад іх ва ўлонні, - ізноў разбягуцца адтуль усе. А як прыйдзе час ім нарадзіць, то калі народзіцца хлопчык, - заб'юць яго; калі ж дзяўчынка, - выкармяць яе і старанна выхоўваць будуць”.

Гэтак і ў наш час полаўцы трымаюцца закону продкаў сваіх: кроў праліваюць, і гэтым выхваляюцца. Ядуць яны мярцвячыну і розную нячыстасць – хамякоў і суслікаў, і жывуць з мачахамі сваімі і нявесткамі, і [трымаюцца] іншых звычайў бацькоў сваіх. Але мы, хрысціяне ўсіх зямель, якія веруюць у святую Троіцу, у адзінае хрышчэнне, у адзіную веру, маем адзіны закон, паколькі ў Хрыста ахрысціліся і ў Хрыста апрануліся.

Па тых часах, па смерці тых братаў, цярпелі прыцясненне [паляны] ад драўлян і іншых навакольных людзей. І прыйшлі на іх хазары, калі яны жылі на гарах гэтых у лясах, і сказалі хазары: “Плаціце нам даніну”. Паляны ж параліся і далі ад [кожнага] дыму меч, і прынеслі хазары князю свайму і старэйшынам, і сказалі ім: “Вось, знайшлі мы даніну новую”. Яны ж сказалі ім: “Адкуль?”. Тыя адказалі: “У лесе на гарах, над ракою Дняпром”. Яны ж сказалі: “Што яны далі?” Тыя паказалі меч. І сказалі старцы хазарскія: “Не добрая даніна, княжа! Мы дабіліся яе аднабаковай зброяй - саблямі, а ў іх зброя з абодвух бакоў вострая – меч. Яны захочуць мець даніну з нас і з іншых зямель”. І гэта ўсё збылося: не па сваёй волі гаварылі яны, але па Божаму загаду. Гэтак і пры Фараоне, цару егіпецкім, калі прывялі Маісея да Фараона, і сказаў старэйшына фараонаў: “Ён хоча падпарадкаваць зямлю Егіпецкую”; так і здарылася: загінулі егіпцяны ад Маісея, а спачатку [яўрэі] працавалі на іх. Так і тыя: валадарылі, а пазней над імі валадарыць пачалі; так і цяпер: валадараць над хазарамі рускія князі і да сённяшняга дня.

У лета 6360 (852), індыкта 15, калі пачаў царстваваць Міхаіл, пачала згадвацца Руская зямля. Пра тое мы даведаліся, бо пры гэтым цары прыходзіла Русь на Царград, як пішацца ў грэцкім летапісанні. Таму адгэтуль пачнем і гады пакладзем: “Ад Адама да патопу 2242 гады; а ад патопу да Аўраама 1000 і 82 гады, а ад Аўраама да выхаду Маісея 430 год; а ад выхаду Маісея да Давіда 600 і 1 год; а ад Давіда і ад пачатку царства Саламона да паланення Ерусаліму 448 год; а ад паланення да Аляксандра 318 год; а ад Аляксандра да нараджэння Хрыста 333 гады; а ад Хрыстова нараджэння да Канстанціна 318 год; ад Канстанціна да Міхаіла гэтага 542 гады”. А ад першага года Міхаіла да першага года Алега, рускага князя, 29 год; а ад першага года Алега, з таго часу, як сеў ён у Кіеве, да першага года Ігара 31 год; а ад першага года Ігара да першага года Святаслава 33 гады; а ад першага года Святаслава да першага года Яраполка 28 год; а Яраполк княжыў 8 год; а Уладзімір княжыў 37 год; а Яраслаў княжыў 40 год. Потым ад смерці Яраслава да смерці Святаполка 60 год.

Аднак мы да ранейшага вернемся і скажам, што адбылося ў тых гады, як раней ужо пачалі былі: першы год з Міхаіла, і па парадку пакладзем гады./.../

У лета 6370 (862). Выгналі варагаў за мора, і не далі ім даніны, і пачалі самі сабою валодаць, і не было сярод іх праўды, і паўстаў род на род, і былі паміж імі ўсобіцы, і пачалі ваяваць самі супраць сябе. І сказалі самім сабе: “Пашукаем сабе князя, які б валодаў намі і судзіў па праву”. І пайшлі за мора да варагаў, да русі. Тых бо варагі называліся русь, як другія называюцца шведы, другія ж нарманы, англы, другія готы, так вось і гэтыя. Сказалі русі чуждзь, славяны, крывічы і весь: “Зямля наша вялікая і багатая, а парадку ў ёй няма. Прыходзьце княжыць і валодаць намі”. І выбраліся трое братаў са сваімі радамі, і ўзялі з сабою ўсю русь, і прыйшлі. Старэйшы, Рурык, сеў у Ноўгарадзе, а другі, Сінеус, на Белым возеры, а трэці – у Ізборску, Трувор. І ад тых варагаў назвалася руская зямля. Наўгародцы, тых людзі, што ад варажскага роду, раней былі славянамі. Праз два гады памерлі Сінеус і яго брат Трувор. І прыняў уладу Рурык і пачаў раздаваць мужам сваім гарады: гэтаму Полацк, гэтаму Растоў, іншаму Белавозера. І па тых гарадах варагі – прышлыя, а першае насельніцтва ў Ноўгарадзе – славяны, у Полацку – крывічы, у Растове – меры, у Белым возеры – весь, у Мураме – мурамы, і ўсімі тымі валодаў Рурык. І было ў яго два мужы, не з яго племені, але баяры, і адпраціліся яны ў Царград з родам сваім. І пайшлі па Дняпры, і калі

плылі, то ўбачылі на гары гарадок. І распытвалі, і цікавіліся: “Чый гэта гарадок?” Яны ж адказалі: “Былі тры браты, Кій, Шчэк і Харыў, якія пабудавалі гэты гарадок і згінулі, і мы тут сядзім, род іх, плацім даніну хазарам”. Аскольд жа і Дзір засталіся ў гэтым горадзе, сабралі многіх варагаў і пачалі валодаць палянскаю зямлёю. Рурык жа княжыў у Ноўгарадзе. /.../

У лета 6387 (879). Памёр Рурык, перадаўшы княжанне сваё Алегу, што быў з яго роду, аддаў яму на рукі сына свайго Ігара, бо той быў яшчэ вельмі малы. /.../

У лета 6390 (882). Выступіў (у паход) Алег, узяўшы многа ваяроў: варагаў, чудзь, меры, весь, крывічоў і прыйшоў да Смаленска з крывічамі, і ўзяў горад, і пасадзіў мужоў сваіх. Адтуль пайшоў уніз і ўзяў Любеч і пасадзіў мужоў сваіх. І прыйшлі да гор кіеўскіх, і даведаўся Алег, што тут княжаць Аскольд і Дзір. І схаваў ваяроў у ладдзях, а другіх пакінуў ззаду, а сам пайшоў, несучы дзіця – Ігара. І падплыў да Угорскай гары, і паслаў да Аскольда і Дзіра, гаворачы, што: “Мы госці, ідзем да Грэкаў ад Алега і ад княжыча Ігара. Прыйдзіце да нас, да родзічаў сваіх”. Калі ж Аскольд і Дзір прыйшлі, усе астатнія ваяры выскачылі з ладдзей, і сказаў Алег Аскольду і Дзіру: “Вы – не князі і не княжацкага роду, але я княжацкага роду”, а калі вынеслі Ігара: “А гэта – сын Рурыка”. І забілі Аскольда і Дзіра, і занеслі на гару, і пахавалі іх на гары, якая цяпер называецца Угорскаю, дзе цяпер Ольмін двор – на той магіле Ольма паставіў царкву святога Міколы, а Дзірава магіла – за (царквою) святой Ірыны. І сеў Алег княжачы ў Кіеве, і сказаў Алег: “Вось, будзе маці гарадам рускім”. /.../

У лета 6406 (898). Ішлі угры ⁴ паўз Кіеў гарою, якая завецца цяпер Угорскаю, прыйшлі да Дняпра і паставілі вежы ⁵, яны былі гэткія ж качэўнікі, як цяпер полаўцы. Прыйшоўшы з усходу, памкнуліся яны праз горы вялікія, якія празваліся гарамі Угорскімі, і пачалі нападаць на валохаў ⁶ і славян, што жылі тут. Жылі тут раней славяне, а валохі занялі зямлю славянскую. А потым угры прагналі валохаў, і ўспадкаемлі зямлю тую, і пасяліліся са славянамі, падпарадкаваўшы іх сабе, і з таго часу пачала згадвацца зямля Угорская. І пачалі нападаць угры на грэкаў, і захапілі зямлю Фракійскую і Македонскую нават і на Селуні. І пачалі яны нападаць на мараваў і на чэхаў. Быў адзіны народ славянскі:

⁴ Угры - венгры

⁵ Вежы – палаткі, якія качэўнікі пераносілі з месца на месца на сваім шляху.

⁶ Валохі – раманскія плямёны, продкі сучасных румынаў або малдаван.

славяне, якія жылі па Дунаі, і іх [землі] занялі угры, а таксама маравы, і чэхі, і ляхі, і паляны, якія цяпер называюцца “русь”. Для іх першых перакладзены былі кнігі [Святога Пісьма], для мараваў, і грамата тая была названа славянскай, і гэтая ж грамата і на Русі, і ў балгар дунайскіх.

Калі славяны і іх князі жылі ўжо хрост прыняўшы, Расціслаў, Святаполк і Коцэл паслалі да цара Міхаіла сказаць: “Зямля наша хрост прыняла, ды няма ў нас настаўніка, які б нас выхаваў і навучаў у нас, і ператлумачыў святыя кнігі. Не разумеем мы ні на грэцкай мове, ні на лацінскай; адныя нас так вучаць, а другія – гэтак. Таму не разумеем мы кніжных знакаў і значэння іх. Пашліце да нас настаўнікаў, якія нам змогуць расказаць пра кніжныя словы і сэнс іх”. Пачуў гэта цар Міхаіл і склікаў усіх філосафаў, і перадаў ім усё, сказанае славянскімі князямі. І прамовілі філосафы: “Ёсць муж у Селуні, імем Леў. Ёсць у яго сыны, што ведаюць славянскую мову; два сына яго – дасціпныя філосафы”. Пачуўшы гэта, цар паслаў па іх у Селунь да Льва, гаворачы: “Пашлі да нас хутчэй сыноў сваіх, Мефодзія і Канстанціна”. Пачуўшы гэта, Леў паслаў іх хутка, і прыйшлі яны да цара, і сказаў ім [цар]: “Вось, выправіла паслоў да мяне Славянская зямля, просячы настаўніка сабе, які б мог ператлумачыць ім святыя кнігі; і гэтага жадаюць”. Угаварыў іх цар, і выправілі іх у Славянскую зямлю да Расціслава, Святаполка і Коцэла. І калі яны прыйшлі, пачалі ствараць пісьмовую азбуку славянскую, і пераклалі Апостал і Евангелле. І ўсцешаны былі славяны, што пачулі пра веліч Божую на сваёй мове. Потым пераклалі яны Псалтыр, і Актаіх, і іншыя кнігі.

Некаторыя ж пачалі ганіць славянскія кнігі, гаворачы: “Не варта аніякаму народу мець літар сваіх, акрамя яўрэяў, грэкаў і лацінаў, згодна з надпісам Пілата, што на крыжы Гасподнім напісаў”⁷. Пачуўшы пра тое, папа рымскі пачаў ганіць тых, якія зневажаюць славянскія кнігі, сказаўшы: “Няхай споўніцца кніжнае слова: “Усхваляць Бога ўсе народы”, і другое: “Усе народы будуць гаварыць пра веліч Божую, бо Дух Святы дазволіў ім гаварыць”. І калі хто ганіць славянскую грамату, хай будзе адлучаны ад царквы, пакуль не выправіцца: гэта ваўкі, а не авечкі, і іх трэба пазнаваць па ўчынках і сцерагчыся іх. Вы ж, дзеці, слухайце вучэння Богага і не адкіньце наказу царкоўнага, як наказаў вам Мефодзія, настаўнік ваш”.

⁷ На крыжы Гасподнім быў надпіс «Гэта цар Іудзейскі» на трох мовах – лацінскай, грэцкай і яўрэйскай, - якія ў сувязі з гэтым сталі лічыцца сакральнымі.

А Канстанцін вярнуўся назад, і пайшоў вучыць балгарскі народ, а Мефодзій застаўся ў Маравіі. Пазней князь Коцэл паставіў Мефодзія епіскапам у Паноніі, на стальцы святога апостала Андраніка, аднаго з сямідзесяці, вучня святога апостала Паўла. Мефодзій пасадзіў тады двух папоў, што ўмелі вельмі хутка пісаць, і пераклаў усе кнігі поўнасьцю з грэцкай мовы на славянскую за шэсьць месяцаў, пачаўшы з сакавіка месяца да дваццаць шостага дня кастрычніка месяца. Па сканчэнні ж аддаў годна хвалу і славу Богу, Які даў такую ласку епіскапу Мефодзію, пераемніку стальца Андраніка. Таму для славянскага народа настаўнікам з’яўляецца апостал Андранік. Ён хадзіў у Маравію, і апостал Павел тут вучыў; тут жа ёсць Іпірыя, да якой даходзіў апостал Павел; тут спачатку жылі славяны. Таму для славянскага народа настаўнікам з’яўляецца Павел, з гэтага ж народа – і мы, русь, таму і для нас, русі, настаўнік – Павел, бо ён вучыў народ славянскі і паставіў епіскапа і намесніка пасля сябе Андраніка для славянскага народа. А славянскі народ і рускі ёсць адно, ад варагаў бо празваліся руссю, а спачатку былі славянамі; хаця і палянамі называліся, аднак славянскаю мова была. Палянамі ж былі названы, бо ў полі жылі, а народ славянскі – адзіны. /.../

У лета 6415 (907). Пайшоў Алег на грэкаў, пакінуўшы Ігара ў Кіеве. Узяў многа варагаў, і славян, і чудзі, і крывічоў, і меры, і драўлянаў, і радзімічаў, і палянаў, і севяранаў, і вяцічаў, і харватаў, і дулебаў, і ціверцаў, што вядомыя як талмачы – усіх гэтых грэкі называлі Вялікая скіф. І з гэтымі з усімі пайшоў Алег на конях і на караблях, і лічбаю караблёў было дзве тысячы. І прыйшоў да Царграда, і грэкі замкнулі Суд, а горад зачынілі. І выйшаў Алег на бераг і пачаў ваяваць, і многа забойстваў учыніў каля горада грэкам, і разбіў шмат палатаў і папаліў цэрквы. А тых, каго захапілі ў палон, адных пасеклі, другіх закатавалі, іншых расстралялі, а другіх кінулі ў мора, і шмат іншага зла зрабілі рускія грэкам, якое ратнікі робяць. І загадаў Алег сваім ваярам зрабіць колы і паставіць на колы караблі. І калі быў спадарожны вецер, яны паднялі ветразі і з поля пайшлі да горада. Грэкі, убачыўшы (гэта), спалохаліся, і сказалі праз паслоў Алегу: “Не губі горада, дадзім табе даніну, якую пажадаеш”. І спыніў Алег ваяроў, і вынеслі яму ежу і віно, і не прыняў яго, бо было атручанае. І спалохаліся грэкі, і сказалі: “Гэта не Алег, але святы Дзмітрый, і насланы на нас ад Бога”. І загадаў Алег даць даніны на дзве тысячы караблёў, па дванаццаць грыўняў на чалавека, а ў (кожным) караблі было па сорок мужоў. І згадзіліся грэкі на тое, і

пачалі грэкі міру прасіці, каб не ваяваў грэчаскай зямлі. /.../ І загадаў Алег даць ваярам на дзве тысячы караблёў па дванаццаць грыўняў на ўключыну, а потым даць даніну на рускія гарады: найперш для Кіева, таксама для Чарнігава, для пераяслаўля, для Полацка, для Растова, для Любеча і для іншых гарадоў, бо па тых гарадах сядзяць вялікія князі, падуладныя Алегу. /.../

Цар Лявон з Аляксандрам учынілі мір з Алегам, узялі на сябе абавязак плаціць даніну і прыходзілі да ўзаемнай прысягі: самі цалавалі крыж, а Алега і мужоў яго прыводзілі да прысягі паводле рускага закону – яны пакляліся зброяй сваёю, і Перуном, богам сваім, і Воласам, богам быдла, і сцвердзілі мір. І сказаў Алег: “Пашыйце ветразі з тонкага сукна для русі, а славянам – шаўковыя”, і сталася так. І павесіў ён шчыт свой на браме на знак перамогі, і пайшоў з Царграда. І ўзняла русь ветразі тонкасуконныя, а славяны – шаўковыя, і разадраў іх вецер; і сказалі славяны: “Вернемся да сваіх грубатканых, недарэчы славянам ветразі тонкасуконныя”. І вярнуўся Алег у Кіеў, несучы золата, і дарагія тканіны, і плады, і віно, і ўсялякія ўпрыгожанні. І празвалі Алега Вешчуном, бо былі людзі паганцамі і не пазведалі мудрасці. /.../

У лета 6420 (912). Паслаў мужоў сваіх Алег заключыць мір і пакласці дамову паміж Руссю і Грэкамі, і адправіў паслоў сказаць:

“... Мы ад роду рускага, Карлы, Інегелд, Фарлоф, Верэмуд, Рулаў, Гуды, Руалд, Карн, Фрэлаў, Руар, Актэву, Труан, Лідул, Фост, Стэмід, што пасланыя ад Алега, вялікага князя рускага, і ад усіх, хто пад рукою яго, светлых і вялікіх князёў, і яго вялікіх баяраў, - да вас, Льва, Аляксандра і Канстанціна, вялікіх у Бога самаўладцаў, цароў грэцкіх, на ўмацаванне і сведчанне прыязнасці, што існуе на працягу многіх гадоў паміж хрысціянамі і русічамі, паводле жадання нашых вялікіх князёў і на загад ад усіх, хто пад рукой яго, з русічаў. Наша светласць, жадаючы больш за іншае па-Божаму захаваць і выказаць такую прыязнасць, што была паміж хрысціянамі і русічамі шматразова, рассудзілі па справядлівасці, каб не толькі непасрэдна ў словах, але і на пісьме, і прысягай цвёрдай, прысягаючы зброяй сваёй, такую прыязнасць замацаваць і засведчыць па веры і паводле закону нашага.

Каб мы трымаліся ў Божай веры і ў прыязнасці, артыкулы [дамовы] наступныя: першым словам памірымся з вамі, грэкі, і будзем у прыязнасці адно з адным ад усёй душы і добрай волі, і не дазволім, наколькі гэта ў нашай уладзе, быць аніякаму зману або злачынству ад князёў нашых светлых, што пад рукою; аднак парупімся, наколькі па

сіле, пра захаванне на будучыя гады і назаўсёды з вамі, грэкі, прыязнасці нязменнай і бездакорнай, сведчанне якой даем з прысягаю вусным абвяшчэннем і напісаннем. Гэтак жа і вы, грэкі, захоўвайце такую ж прыязнасць беззаганную і нязменную заўсёды і ва ўсе гады да нашых князёў светлых рускіх і да ўсіх, хто пад рукою светлага князя нашага.

А наконт артыкулаў, калі здарыцца якое злачынства, дарадзімся так: калі яўна будзе засведчана, што яны здзейсніліся, няхай лічацца бясспрэчна здзейсненымі; а якому пачнуць не даваць веры, няхай прысягае той бок, які хоча, каб не давалі веры [злачынству]; і калі прысягне, каб яму паверылі, хай будзе пакаранне, як толькі выявіцца парушэнне закону.

Наступнае. Калі хто заб'е – або хрысціяніна русін, або хрысціянін русіна, - няхай памрэ там, дзе ўчыніў забойства. Калі ж уцячэ той, хто ўчыніў забойства, няхай, калі ён багаты, то частку [маёмасці] яго, колькі належыць па законе, возьме сваяк забітага, але і жонка забойцы няхай мае столькі, колькі ёй будзе належаць па законе. Калі ж той, хто ўчыніў забойства і ўцёк, немажыны, няхай застаецца пад судом, пакуль не адшукаецца, і [тады] няхай памрэ.

Калі ж [хто] ударыць мечам або будзе біць якой-небудзь іншай зброяй, за той удар або біццё няхай дасць пяць літраў⁸ срэбра паводле рускага закону; калі ж немажыны той, хто ўчыніў гэта, няхай дасць, колькі можа, няхай нават здыме з сябе і тыя самыя порткі, у якіх ходзіць, а пра астатнюю рату няхай прысягае сваёю верай, што ніхто іншы дапамагчы яму не можа, і няхай падатак ад гэтага часу з яго не спаганяецца.

Наступнае. Калі ўкрадзе штосьці або русін у хрысціяніна, або, са свайго боку, хрысціянін у русіна, і рабаўнік будзе схоплены тым, хто пацярпеў страту, у той самы момант, калі ўчыніць рабунак; або калі падрыхтуецца рабаўнік учыніць [рабунак], і будзе забіты, няхай не спаганяецца смерць яго ні з хрысціян, ні з русічаў; але няхай возьме сваё той, хто страціў. Калі ж добраахвотна здасца рабаўнік, няхай ён будзе схоплены тым, каго абрабаваў, і будзе звязаны, і за тое, што пасмеў учыніць, хай верне трохразова. /.../

Заклучылі мы гэты мірны дагавор, каб трывалым і нязменным быў [мір] між вамі, хрысціяне, і русічамі. Пасля таго, як Іван⁹ напісаў яго на дзвюх хартыях, - ад цара вашага, і сваёю рукою, - з прынесеным

⁸ Літра – фунт, мера вагі, роўная 72 залатнікам.

⁹ Магчыма, маецца на ўвазе нейкі пісар, што складаў гэты дагавор.

папярэдне Святым Крыжам і святой адзінаіснай Троіцай Адзінага сапраўднага Бога вашага, ён паведаміў і перадаў [яго] нашым паслам. Мы ж пакляліся цару вашаму, што паводле закону і звычаю нашага народа, існага ад Бога, як Боскае стварэнне, ні мы, ні хтосьці іншы з нашай краіны не пераступім усталяваных артыкулаў мірнай дамовы і пагаднення. І гэты запіс перадалі ад цароў вашых на зацвярджэнне, каб адным і другім такім чынам радзіць, на зацвярджэнне і на сведчанне міра, які ёсць паміж вамі. Месяца верасня 2, індыкта 15, у лета ад стварэння свету 6420". /.../

І жыў Алег у міры з усімі краінамі, княжачы ў Кіеве. І прыйшла восень, і ўспомніў Алег свайго каня, якога паставіў карміць, вырашыўшы ніколі не садзіцца на яго. Бо некалі спытаў чарадзеяў і вешчуноў: “Ад чаго я памру?” І сказаў яму адзін вяшчун: “Княжа! Ад каня, яго ты любіш і ездзіш на ім, ад яго табе і памерці”. Алег жа задумаўся і так сказаў: “Ніколі не сяду на яго і не ўбачу яго больш”. І загадаў карміць яго і не прыводзіць яго да Алега. І пражыў некалькі гадоў, не бачачы яго, пакуль не пайшоў на грэкаў. А калі прыйшоў ён у Кіеў, і прайшло чатыры гады, на пяты год успомніў пра каня, ад якога чарадзеі прадказалі яму смерць. І паклікаў ён старэйшыну конюхаў, сказаў: “Дзе конь мой, якога я паставіў карміць і берагчы яго?” Ён жа адказаў: “Памёр”. Алег жа пасмяяўся і папракнуў вешчуна, сказаўшы: “Няпраўду гавораць чарадзеі, усё тое – няпраўда: конь памёр, а я жывы”. І загадаў сядлаць каня: “Хачу ўбачыць косці яго”. І прыехаў на тое месца, дзе ляжалі яго голыя косці і чэрап голы, і злез з каня, і з усмешкаю сказаў: “Ці ад гэтага чэрапа смерць мне было прыняць?” І наступіў нагою на чэрап, і выпаўзла змяя з чэрапа, і ўджаліла ў нагу. І ад таго захварэў і памёр. І ўсе людзі плакалі плачам вялікім, і панеслі, і пахавалі яго на гары, што называецца Шчакавіца – ёсць жа магіла яго і да гэтага дня: слыве магілаю Алегаваю. І ўсіх гадоў княжання яго было трыццаць тры.

У лета 6421 (913). Пасля Алега пачаў княжыць Ігар. У гэты час пачаў цараваць Канстанцін, сын Ляона. І зачыніліся драўляны ад Ігара пасля смерці Алега. /.../

У лета 6453 (945). У гэты год сказала дружина Ігару: “Отракі Свянельда аздобіліся зброяю і адзеннем, а мы голыя. Пайдзі, князь, з намі за данінаю, і сабе здабудзеш, і нам”. І паслухаўся іх Ігар, і пайшоў да драўлянаў за данінаю, і прыбавіў да першай даніны, і здэкаваліся з іх мужы яго. Узяўшы даніну, пайшоў у свой горад. Калі ж ён ішоў назад, падумавшы, сказаў дружыне сваёй: “Ідзіце з данінаю дадому, а я вярнуся

і збярў яшчэ”. Адпусціў дружыну сваю дадому, а сам вярнуўся з малою часткаю дружыны. Драўляны ж, пачуўшы, што ізноў ідзе, пачалі думаць са сваім князем Малам: “Калі ўваб’ецца воўк у авечкі, то вынесе ўвесь статак, пакуль не заб’юць яго, так і гэты, калі не заб’ём яго, то ўсіх нас загубіць”. І паслалі да яго, гаворачы: “Па што зноў ідзеш? Забраў ужо ўсю даніну”. І не паслухаў іх Ігар, і выйшлі з горада Іскорасценя драўляны, забілі Ігара і дружыну яго, бо было іх мала. І пахаваны быў Ігар, і ёсць магіла яго каля Іскорасценя і да гэтага дня.

Вольга ж была ў Кіеве з сынам сваім, з дзіцём Святаславам, і карміцель яго Асмуд, і ваявода Свянельд – бацька Мсцішы. Сказалі драўляны: “Вось мы забілі князя рускага, возьмем жонку яго Вольгу за свайго князя Мала і Святаслава, і зробім яму тое, што захочам”. І паслалі драўляны лепшых мужоў, колькасцю дваццаць, у лоддзі да Вольгі, і спыніліся пад Барычовым у лоддзі. Вада ж тады цякла паўз Кіеўскую гару, а людзі сядзелі не на падоллі, а на гары. Горад жа Кіеў быў там, дзе цяпер двор Гардзяты і Нічыпара, а княжацкі двор быў у горадзе, дзе цяпер дом Вараціслава і Чудзіна /.../.

І паведалі Вользе пра тое, што прыйшлі драўляны, і паклікала іх Вольга да сябе, і сказала ім: “Добрыя госці прыйшлі”. І адказалі драўляны: “Прышлі, княгіня”. І сказала ім Вольга: “Гаварыце, нашто прыйшлі сюды?” Адказалі ж драўляны: “Паслала нас Драўлянская зямля з такімі словамі: “Мужа твайго мы забілі, бо твой муж, як воўк, абіраў і рабаваў, а нашы князі добрыя, таму што давялі да парадку Драўлянскую зямлю, - ідзі ж за князя нашага, за Мала”. Было ж імя яго, князя драўлянскага, - Мал. Сказала ж ім Вольга: “Любыя мне словы вашыя, мужа майго мне ўжо не ўваскрэсіці, але хачу вам учыніць заўтра гонар перад сваім людам, цяпер жа ідзіце да сваёй лоддзі і кладзіцеся ў лоддзю дзеля ўзвелічэння, а я раніцою пашлю па вас, а вы гаварыце: “Не паедзем на конях, не пойдзем пехатою, але нясіце нас у лоддзі, - і ўзнясуць вас у лоддзі”, - і адпусціла іх у лоддзю. Вольга ж загадала выкапаць вялікую і глыбокую яму на церамным двары, што за горадам. Наступнаю раніцою, седзячы ў цераме, паслала па гасцей, і прыйшлі да іх, і сказалі: “Кліча вас Вольга на вялікі гонар”. Яны ж адказалі: “Не едзем ані на конях, ані на вазах і пешшу не ідзем, але нясіце нас у лоддзі”. Адказалі ж кіеўляны: “Нам няволя, князь наш забіты, а княгіня наша хоча за вашага князя”. І панеслі іх у лоддзі. Яны ж паселі рукі ў бокі, у вялікіх нагрудных бляхах, ганарыста. І прынеслі іх на двор да Вольгі і, як неслі, укінулі іх у яму разам з лоддзю. І наблізіўшыся да

ямы, Вольга спытала іх: “Ці добры вам гонар?” Яны ж адказалі: “Горш нам, чым Ігарава смерць”. І загадала засыпаць іх жывымі, і засыпалі іх.

І паслала Вольга да драўлянаў, і сказала ім: “Калі ж сапраўды мяне просіце, то прышліце лепшых мужоў, каб з вялікім гонарам пайсці за вашага князя, інакш не пусціць мяне люд кіеўскі”. Пачуўшы пра гэта, драўляны абралі лепшых мужоў, што правілі драўлянскаю зямлёю, і паслалі па яе. Калі ж драўляны прыйшлі, загадала Вольга стварыці амавенне, гаворачы тое: “Калі памыецеся, прыходзьце да мяне”. Яны ж напалілі лазню, і ўвайшлі драўляны, і пачалі мыцца, і зачынілі іх у лазні, і загадала Вольга запаліць яе ад дзвярэй, і згарэлі ўсе.

І паслала да драўлян, гаворачы наступнае: “Вось ужо іду да вас, нагатуйце многа мёду ў горадзе, дзе забілі майго мужа, ды паплачу на магіле яго і ўчыню трызну па мужы сваім”. Яны ж, калі пачулі пра гэта, навезлі мноства мядоў і ўзварылі. Вольга ж, узяўшы малую дружыну, ішла лёгка, і прыйшла да магілы яго, і плакала па мужы сваім. І загадала людзям сваім насыпаць вялікую магілу, і калі насыпалі, загадала рабіць трызну. Пасля гэтага селі драўляны піць, і загадала Вольга отракам сваім прыслужваць ім. І сказалі драўляны Вользе: “Дзе дружына наша, што паслалі па цябе?” Яна ж адказала: “Ідуць за мною з дружынаю мужа майго”. І калі драўляны ўпіліся, загадала отракам сваім апаіць іх, а сама адышла прэч і загадала дружыне сваёй сячы драўлянаў. І пасеклі іх пяць тысяч. А Вольга вярнулася ў Кіеў і сабрала ваяроў супраць іх.

Пачатак княжання Святаслава, сына Ігарава.

У лета 6454 (946). Вольга з сынам сваім Святаславам сабрала шмат храбрых ваяроў і пайшла на Драўлянскую зямлю. І выйшлі драўляны супраць яе. І калі сышліся абодва палкі, Святаслаў кінуў дзіду на драўлянаў, і дзіда праяцела паміж вушыма каня і ўдарыла каня ў нагу, бо быў ён яшчэ дзіцём. І сказалі Свянельд і Асмуд: “Князь ужо пачаў, пойдзем, дружына, за князем”. І перамаглі драўлянаў. Драўляны ж пабеглі і зачыніліся ў сваіх гарадах. Вольга ж накіравалася з сынам сваім на горад Іскарасцень, бо жыхары таго горада забілі мужа яе. І стала з сынам сваім каля горада, а драўляны зачыніліся ў горадзе і моцна змагаліся з горада, бо ведалі, што, забіўшы князя, ім няма на што спадзявацца пасля здачы. І стаяла Вольга лета, і не магла ўзяць горада, і надумала наступнае. Паслала яна да горада, гаворачы: “Да чаго хочаце даседзецца? Бо ўсе вашы гарады здаліся мне і абавязаліся плаціць даніну і ўжо апрацоўваюць нівы свае і землі, а вы, адмаўляючыся плаціць даніну, хочаце памерці з голаду”. Драўляны ж адказалі: “Мы былі б

рады, каб вы ўзялі даніну, але ж ты хочаш помсціць за мужа свайго". Адказала ж ім Вольга такім чынам: "Я ўжо адпомсціла за крыўду свайго мужа, калі прыходзілі вы ў Кіеў два разы, а трэці – калі зрабіла трызну па сваім мужы. Больш не хачу помсціць, але хачу ўзяць малую даніну і, памірыўшыся з вамі, пайду назад". Драўляны ж спыталі: "Што хочаш ад нас? Мы рады даць мёд і скуры". Яна ж адказала ім: "Няма ў вас цяпер ні мёду, ні скураў, таму няшмат у вас прашу – дайце мне ад двара па тры галубы ды па тры вераб'і, бо я не хачу накласці на вас цяжкай даніны, як мой муж, таму і прашу ў вас мала. Вы ж бо знясілелі ў аблозе, таму ў вас мала і прашу". Драўляны ж узрадаваліся і сабралі ад двара па тры галубы ды па тры вераб'і і паслалі да Вольгі з паклонам. Вольга ж сказала ім: "Вось вы ўжо пакарыліся мне і майму дзіцяці і ідзіце ў горад, а я заўтра адступлю ад горада і пайду ў свой горад". Драўляны ж былі радыя, прыйшлі ў горад і паведамлілі людзям, і ўзрадаваліся людзі ў горадзе. Вольга ж раздала адным ваярам па галубу, другім па вераб'ю і загадала да кожнага голуба і вераб'я прывязаць трут, загортваючы яго ў невялікія хустачкі і прывязваючы ніццю да кожнага з іх. І калі стала цямнець, загадала Вольга сваім ваярам пусціць галубоў і вераб'ёў. Галубы ж і вераб'і паляцелі ў свае гнёзды – галубы ў галубятні, а вераб'і пад стрэхі, і так загарэліся дзе галубніцы, дзе клеці, дзе вежы, дзе адрыны, і не было двара, дзе б не гарэла, і нельга было гасіць, бо ўсе двары загарэліся. І пабеглі людзі з горада, і загадала Вольга сваім ваярам хапаць іх. І так узяла горад і спаліла яго, старэйшын жа горада ўзяла ў палон, а іншых людзей забіла, а другіх аддала ў рабства мужам сваім, а астатніх пакінула плаціць даніну. /.../

У лета 6463 (955). Накіравалася Вольга ў Грэчаскую зямлю і прыйшла да Царграда. Правіў тады цар Канстанцін, сын Лявона, і прыйшла да яго Вольга, і ўбачыў цар, што яна вельмі прыгожая тварам і разумная, і падзівіўся цар яе розуму, гаворачы з ёю, і сказаў ёй: "Годная ты цараваць у горадзе з намі". Яна ж, зразумеўшы, адказала цару: "Я язычніца, ды калі хочаш хрысціці мяне, то хрысці мяне сам, а калі не, - то не хрышчуся". І хрысціў яе цар з патрыярхам. Калі ж яна была пасвячоная, радавалася душою і целам. І навучыў яе патрыярх у веры, і сказаў ёй: "Бласлаўёная ты сярод жанок рускіх, бо ўзлюбіла свет і пакінула цемрадзь. Блаславяць цябе сыны рускія і ў апошніх пакаленнях унукаў тваіх". І даў ёй заветы пра царкоўны закон, пра малітву і пра пост, пра літасціvasць і пра захаванне цела ў чысціні. Яна ж, нахіліўшы галаву, стаяла што губка, спаталяючыся вучэннем, і, пакланіўшыся патрыярху,

сказала: “Малітвамі тваімі, уладыка, ды буду захавана ад сяцей непрыяцеляў”. І названа ёй было ў хрышчэнні імя Алена, як і старажытнай царыцы, маці Канстанціна Вялікага. І блаславіў яе патрыярх і адпусціў яе. Пасля хрышчэння паклікаў яе цар і сказаў ёй: “Хачу цябе ўзяць за жонку сабе”. Яна ж адказала: “Як жа ты хочаш узяць мяне, калі сам мяне хрысціў і назваў мяне дачкою? А ў хрысціян, ты сам ведаеш, няма такога закону”. І сказаў цар: “Перахітрыла ты мяне, Вольга”. І даў ёй шматлікія дары: золата і срэбра, дарагія тканіны і розны посуд, і адпусціў яе, назваўшы сваёю дачкою. Яна ж, сабраўшыся дадому, прыйшла да патрыярха і папрасіла блаславення на вяртанне, і сказала яму: “Людзі мае і сын мой –язычнікі, хай захавае мяне Бог ад усялякага ліха”. І сказаў патрыярх: “Чада вернае! У Хрыста ты хрысцілася і будзеш у Хрысце, Хрыстос захавае цябе, як захаваў Эноха ў старадаўнія часы, а затым Ноя ў каўчэгу, Аўрама ад Авімялеха, Лота ад садамянаў, Маісея ад фараона, Давыда ад Саўла, трох отракаў у печы, Данііла ад звяроў, так і цябе вызваліць ад непрыяцеля і ад сецяў яго”. І блаславіў яе патрыярх, і пайшла яна з мірам у сваю зямлю, і прыйшла ў Кіеў. Гэта было так, як пры цары Саламоне, калі прыйшла царыца эфіопская да Саламона, каб паслухаць прамудрасць Саламона – і бачыла многія мудрасці і знаменні. Так і гэтая блажэнная Вольга шукала сапраўднай Божай мудрасці, але тая (эфіопская царыца) – чалавечай, а гэтая – Божай. “Бо тыя, хто шукаюць мудрасці, знойдуць”... /.../

Жыла ж Вольга з сынам сваім Святаславам, і навучала яго маці хрысціцца, але ён не думаў пра тое і не прыслухоўваўся, але калі хто хацеў хрысціцца, не забараняў, але смяўся з таго /.../ Вольга часта гаварыла: “Я, сыне мой, спазнала Бога і радуюся; калі і ты спазнаеш – таксама пачнеш радавацца”. Ён жа не прымаў таго, гаворачы: “Як жа мне аднаму прыняць іншую веру? А дружына мая з таго смяцца пачне”. Яна ж сказала яму: “Калі ты ахрысцішся, усе астатнія зробіць тое ж”. Ён жа не паслухаўся маці і жыў па язычніцкіх звычаях, не ведаючы, што, калі хто не паслухае маці, у бяду трапіць, як сказана: “Калі хто бацьку ці маці не паслухае, то прыме смерць”. Да таго ж ён гневаўся на маці. Саламон жа сказаў: “Той, хто выпраўляе ліхіх, нажыве сабе крыўду, той, хто выкрывае грэшніка, – зганьбіць сябе, бо выкрыццё грэшнікаў – язвы. Не выкрывай ліхіх, каб не ўзненавідзелі цябе”. Аднак Вольга любіла сына свайго Святаслава і гаварыла: “Няхай будзе воля Божая, калі ж захоча Бог злітасцівіцца над родам маім і зямлёю рускаю, то ўскладзе ім на сэрца звярнуцца да Бога, што і мне Бог дараваў”. І,

гаворачы так, малілася за сына і за людзей кожную ноч і дзень, гадуючы сына свайго да сталасці яго і да паўналецця яго. /.../

У лета 6478 (970) Святаслаў пасадзіў Яраполка ў Кіеве, а Алега ў дзераўлянаў. У той жа час прыйшлі людзі наўгародскія, просячы сабе князя: “Калі не прыйдзеце да нас, то самі знойдзем сабе князя”. І сказаў ім Святаслаў: “А ці хто пойдзе да вас?” І адмовіліся Яраполк і Алег. І сказаў Дабрыня: “Прасіце Уладзіміра”. Уладзімір жа быў ад Малушы, ключніцы Вользінай, яна ж была сястрой Дабрыні, - бацька ж іх быў Малк Любечанін, і даводзіўся Дабрыня дзядзькам Уладзіміру. І сказалі наўгародцы Святаславу: “Дай нам Уладзіміра”. Ён жа сказаў ім: “Вось ён вам”. І ўзялі наўгародцы Уладзіміра да сябе, і пайшоў Уладзімір з Дабрыняю, дзядзькам сваім, у Ноўгарад, а Святаслаў у Пераяславец.

У лета 6479 (971). Прышоў Святаслаў у Пераяславец, і зачыніліся балгары ў горадзе. І выйшлі балгары на сечу супраць Святаслава, і была сеча вялікая, і пачалі перамагаць балгары. І сказаў Святаслаў сваім ваярам: “Тут нам і памерці, пастаім жа мужа, брацця і дружына!” І ўвечары перамог Святаслаў, і ўзяў горад штурмам, і паслаў да грэкаў, гаворачы: “Хачу на вас ісці і ўзяць горад ваш, як і гэты”. І сказалі грэкі: “Не здужаем мы супраць вас стаяць, але вазьмі з нас даніну і на дружыну сваю, і скажыце нам, колькі вас, каб змаглі даць па ліку на кожнага”. Так гаварылі лісліва грэкі перад Руссю, бо грэкі ліслівыя і да нашых дзён. І сказаў Святаслаў: “Нас дваццаць тысяч”. І дадаў дзесяць тысяч, бо было русі толькі дзесяць тысяч. І выставілі грэкі сто тысяч супраць Святаслава, і не далі даніны. І пайшоў Святаслаў на грэкаў, і выйшлі тыя супраць русі. Калі ж русь убачыла іх, то вельмі спалохалася шматлікасці войска, і сказаў Святаслаў: “Ужо нам няма куды падзецца, воляю ці няволяю павінны мы стаць супраць, не зняславім зямель рускіх, але ляжма касцямі, бо мёртвыя мы сораму мець не будзем. Калі ж пабяжым – сорам мець будзем. Дык жа не пабяжым, але моцна станьма, я ж пайду наперадзе вас, калі ж мая галава ляжа, то думайце самі”. І сказалі ваяры: “Дзе будзе твая галава, там і свае галовы складзем”. І выступіла русь, і была сеча вялікая, і перамог Святаслаў, і пабеглі грэкі. /.../

Святаслаў, заключыўшы мір з грэкамі, пайшоў у лоддзях да парогаў. І сказаў яму бацькаў ваявода Свянельд: “Абыдзі, княжа, на конях кругом, бо печанегі стаяць каля парогаў”. І не паслухаў яго, і пайшоў у лоддзях. І паслалі пераяслаўцы да печанегаў, гаворачы: “Вось ідзе паўз вас Святаслаў на Русь, узяўшы ў грэкаў шмат багаццяў і безліч палонных, з малою дружынаю”. Печанегі, пачуўшы гэта, перагарадзілі парогі. І

прыйшоў Святаслаў да парогаў, і нельга было прайсці парогаў. І стаў зімаваць у Белабярэжжы, і не было ў іх ежы ўжо, і быў голад вялікі, так што за галаву каня (плацілі) па паўгрыўны, і зімаваў Святаслаў тут.

Калі ж настала вясна, у лета 6480 (972), пайшоў Святаслаў да парогаў. І напаў на яго Кура, князь печанежскі, і забілі Святаслава, і забралі галаву яго, і з чэрапа яго зрабілі чашу, акаваўшы чэрап яго, і пілі з яго. Свянельд жа прыйшоў у Кіеў да Яраполка. І ўсіх гадоў княжэння Святаслава было 20 і 8.

У лета 6481 (973). Пачаў княжыць Яраполк. /.../

У лета 6483 (975). Свянельдзіч, імем Лют, быў аднойчы на ловах; выйшаўшы з Кіева, ён гнаўся за зверам у лесе. І ўбачыў яго Алег, і кажа: “Хто гэта?” І сказалі яму: “Свянельдзіч”. І, напаўшы, забіў яго Алег, бо і ён быў там на ловах. І з таго сталася паміж іх нянавісць, у Яраполка супраць Алега, і падбухторваў заўсёды Яраполка Свянельд: “Пайдзі на брата свайго і захапі воласць яго”, жадаючы адпомсціць за сына свайго. /.../

У лета 6485 (977). Пайшоў Яраполк на Алега, брата свайго, у Драўлянскую зямлю. І выйшаў супраць яго Алег, і выставілі войскі з абодвух бакоў. І калі ўсчалася сеча, перамог Яраполк Алега. І калі Алег з ваярамі сваімі пабег у горад, званы Оўруч, то праз грэблю быў мост да гарадской брамы, і [людзі] штурхалі адзін аднаго ў грэблю. І спіхнулі Алега з моста ў роў. Шмат людзей падала, і коні давілі людзей. І Яраполк, увайшоўшы ў горад Алегаў, захапіў уладу яго, і паслаў шукаць брата свайго; і шукалі яго, але не знайшлі. І кажа адзін драўлянін: “Я бачыў, як учора спіхнулі [яго] з мосту”. І паслаў Яраполк шукаць брата, і выцягвалі трупы з грэблі ад раніцы да поўдня, і знайшлі таксама Алега пад трупамі, вынеслі яго і паклалі яго на дыване. І прыйшоў Яраполк, плакаў над ім і сказаў Свянельду: “Бачыш, гэтага ты хацеў!” І пахавалі Алега на доле ля горада Оўруча, і ёсць магіла яго і да гэтага дня ля Оўруча. І атрымаў Яраполк уладу яго. У Яраполка ж жонка была грачанка, і была да гэтага манашкаю; прывёў яе калісьці бацька яго Святаслаў, і аддаў яе за Яраполка, дзеля прыгажосці твару яе. Уладзімір жа ў Ноўгарадзе, калі пачуў, што Яраполк забіў Алега, пабаяўся і ўцёк за мора. А Яраполк пасадзіў сваіх пасаднікаў у Ноўгарадзе, і валадарыў ён адзін на Русі.

У лета 6488 (980). Прышоў Уладзімір з варагамі да Ноўгарада і кажа пасаднікам Яраполкавым: “Ідзіце да брата майго і скажыце яму: “Уладзімір твой ідзе на цябе, рыхтуйся да бітвы з ім”. І сеў у Ноўгарадзе.

І паслаў да Рагвалода Полацкага, гаворачы: “Хачу ўзяць дачку тваю сабе за жонку”. І кажа ён дачцэ сваёй: “Ці хочаш за Уладзіміра?” Яна ж сказала: “Не хачу разуць рабыніча, але Яраполка хачу”. А Рагвалод прышоў калісь з-за мора, і меў уладу сваю ў Полацку, а Туры – у Тураве, ад яго ж і тураўцы празваліся. І прышлі юнакі Уладзіміра, і паведамлілі яму ўсю прамову Рагнедзіну, дачкі Рагваладоа, князя полацкага. Уладзімір сабраў тады мноства ваяроў, варагаў і славян, чудзі і крывічоў, і пайшоў на Рагвалода. У той жа час хацелі Рагнеду весці за Яраполка. І прышоў Уладзімір на Полацк, і забіў Рагвалода і двух яго сыноў, і дачку яго ўзяў за жонку.

І пайшоў на Яраполка. І прышоў Уладзімір да Кіева са шматлікімі ваярамі, і не мог Яраполк выйсці насустрач, і зачыніўся ў Кіеве з людзьмі сваімі і з Блудам... Уладзімір жа паслаў да Блуда, ваяводы Яраполка, з ліслівасцю гаворачы: “Паспрыяй мне! Калі ж заб’ю брата свайго, то буду мець цябе за бацьку, і ўшанаванне вялікае атрымаеш ад мяне: не я бо пачаў братаў забіваць, але ён. А я, напалоханы гэтым, прышоў супраць яго” ... Блуд здрадзіў князю свайму, хоць прыняў ад яго вялікую пашану, таму і вінаваты ён у гэтай крыві... І сказаў Блуд Яраполку: “Ідзі да брата свайго і скажы яму: што мне ні дасі, тое я і прыму” ... І прышоў Яраполк да Уладзіміра; калі ж уваходзіў у дзверы, узялі яго два варагі мячамі пад пахі. А Блуд зачыніў дзверы і не дазволіў увайсці за ім сваім. І так забіты быў Яраполк... А Уладзімір пачаў жыць з жонкай братавай грачанкай, а была яна цяжарнай, ад яе ж нарадзіўся Святаполк. Так ад грэшнага караня плод ліхі бывае: паколькі была раней маці яго манашкаю, а, па-другое, Уладзімір стаў жыць з ёю не ў шлюбе, бо чыніў ён пералюбы. Таму і бацька яго не любіў, бо быў ён ад двух бацькоў, - ад Яраполка і ад Уладзіміра. [...]

І пачаў Уладзімір княжыць у Кіеве адзін і паставіў куміры на пагорку па-за церамным дваром: Перуна драўлянага з галавою срэбнаю і вусамі залатымі, і Хорса, Дажбога, і Стрыбога, і Сімаргла, і Мокаш. І складаў ім ахвяры, называючы іх багамі, і прыводзіў сыноў сваіх і дачок, і складаў ахвяры бесам, і зневажаў зямлю ахвярамі сваімі. І зневажана была кроў зямля Руская і ўзвышша тое. Але найдабрэйшы Бог не жадаў смерці грэшнікам. На тым узвышшы цяпер царква стаіць, святога Васілія, пра што далей скажам. Мы ж да папярэдняга вернемся.

І пасадзіў Уладзімір Дабрыню, вуй¹⁰ свайго, у Ноўгарадзе. І Дабрыня, прыйшоўшы ў Ноўгарад, паставіў куміра над ракою Волхам, і складалі ахвяры яму людзі наўгародскія, як богу.

І быў Уладзімір пераможаны жаночай пажаднасцю, і былі за яго аддадзены: Рагнеда, якую пасадзіў на Лыбедзі, дзе цяпер стаіць сяльцо Прадславіна, ад яе ж меў ён чатырох сыноў: Ізяслава, Мсціслава, Яраслава, Усевалада, і дзвюх дачок; ад грачанкі – Святаполка; ад чэшкі – Вышаслава; а ад другой – Святаслава і Мсціслава; а ад балгаркі – Барыса і Глеба; а наложніц было ў яго 300 ў Вышгарадзе, і 300 ў Белгарадзе, і 200 на Бярэставе ў сяльцы, якое завуць цяпер Берастовае. І быў ён прагавіты ў распусце, прыводзячы да сябе замужніх жанчын і гвалтуючы дзяўчат. І быў ён жаналюбцам, як і Саламон: кажуць, што і ў Саламона было 700 жонак і 300 наложніц. І быў ён мудры, але ўрэшце загінуў; а гэты быў невук, але ўрэшце атрымаў выратаванне. “Вялікі Гасподзь, і вялікая магутнасць Яго, і розуму Яго няма канца!”

Жаночая прывабнасць – ліха, як сказаў Саламон, учыніўшы пакаянне, пра жанчын: “Не слухай ліхую жанчыну: мёд капае з вуснаў яе, жанчыны распуснай; часова дае асалоду гартані тваёй, а пазней спазнаеш, што ён – гарчэйшы за жоўць... Тыя, што злучаюцца з ёю, трапяць пасля смерці ў пекла... На шляхі жыцця яна не ступае, блудлівыя дні яе безразважныя”. Так гаварыў Саламон пра распусніц. А пра добрых жанчын гаварыў: “Яны – даражэйшыя за каменне шматкаштоўнае. Радуецца з яе муж яе. Чыніць яна мужу свайму дабро праз усё жыццё. Здабыўшы воўну і лён, робіць яна ўсе на добрую патрэбу рукамі сваімі. Яна – быццам карабель гандлёвы, далёк збірае сабе багацце, і падымаецца яшчэ ноччу, і раздае ежу хатнім, а працу – рабыням. Ubачыўшы поле, купляе: ад працы рук сваіх засадзіць ніву. Падпаясаўшы сябе крэпка, знойдзе яна сілы ў сабе для працы. І адчуе, што добра працаваць, і не загасе свяцільнік яе ўсю ноч. Рукі свае прыкладае да карыснага, локці скіруе да верацяна. Рукі свае працягне ўбогаму, плод падасць жабраку. Не турбуецца муж яе пра дом свой, дзе б ён ні быў, - усе хатнія яе апрануты будуць. Дваіныя шаты зробіць мужу свайму, а чырвоныя і пурпурныя шаты – для самой сябе. Мужа яе відаць пры браме, калі сядзе ён на сходзе са старцамі і арытаямі. Капы зробіць яна і аддасць на продаж. Вусны ж свае адкрывае з розумам, да месца гаворыць языком сваім. У сілу і ў прыгажосць агартаецца. Цноты

¹⁰ Вуй – дзядзька, брат маці.

яе усхваляюць дзеці яе і ўзбагачаюць яе, і муж хваліць яе. Блаславёна кемная жанчына, бо паважае яна старх Гасподзень. Дайце ёй ад плоду вуснаў яе, каб ухвалілі пры браме мужа яе. /.../

У лета 6494 (986). Прыйшлі балгары магаметанскай веры, кажучы: “Ты – мудры і разважны князь, ды не ведаеш закону; але веруй у закон наш і пакланіся Магамету”. І спытаў Уладзімір: “Якая вера ваша?” Яны ж сказалі: “Мы верым Богу, а Магамет нас вучыць, гаворачы: абразаць частку цела патаемную, і свініны не есці, віна не піць, а пасля смерці, кажа, [можна] з жонкамі чыніць пажадную распусту. Дасць Магамет кожнаму па семдзесят жонак прыгожых, і зьярэ адну прыгожую, і прыгажосць усіх ускладзе на адну, яна будзе яму жонкаю. І тут, кажа, належыць чыніць усякую распусту. І калі хто будзе бедны на гэтым свеце, то і там”, і многа іншай ліслівай хлусні, пра якую нават пісать сорамна. І Уладзімір слухаў іх, бо сам быў ахвочы да жанчын і ўсялякай распусты, і доўга слухаў з асалодаю. Аднак вось што яму не спадабалася: абразанне часткі цела і ўстрыманне ад мяса свінога, а асабліва ад пітва, і сказаў ён: “На Русі – для весялосці піць, не можам без таго быць”. А потым прыйшлі немцы з Рыму, гаворачы: “Прыйшлі мы, бо паслаў нас папа”; і казалі яму: “Казаў табе папа так: зямля твая – такая ж, як і наша, а вера ваша – не такая, як вера наша; бо вера наша – святло: мы пакланяемся Богу, які стварыў неба і зямлю, зоркі, месяц і ўсё, што дыхае, а вашыя багі – дрэва”. Тады Уладзімір спытаў: “Які ж завет ваш?” І яны сказалі: “Пост па сіле”. “Калі хто п’е або есць, – гэта ўсё для славы Божай”, кажа настаўнік наш Павел”. І сказаў Уладзімір немцам: “Ідзіце назад, бо айцы нашыя гэтага не прынялі”. Пачуўшы пра гэта, прыйшлі хазарскія габрэі, кажучы: “Чулі мы, што прыходзілі балгары і хрысціяне, навучаючы кожны веры сваёй. Бо хрысціяне веруюць у таго, каго мы ўкрыжавалі, а мы веруем адзінаму Богу Аўраама, Ісаака, Іакава”. І сказаў Уладзімір: “А што такое закон ваш?” Яны ж кажуць: “Абразатца, не есці ані свініны, ані заячыны, захоўваць суботу”. Тады ён спытаў: “Ды дзе ж зямля ваша?” Яны ж адказалі: “У Ерусаліме”. А ён спытаў: “Ці ж там яна?” Яны ж адказалі: “Прагневаўся Бог на бацькоў нашых, і раскідаў нас па краінах за грахі нашыя, і была аддадзена зямля наша хрысціянам”. Тады ён сказаў: “Дык як жа вы іншых вучыце, а самі адрынуты ад Бога і раскіданы? Калі б Бог любіў вас і закон ваш, то не былі б вы раскіданы па чужых землях. Няўжо вы хочаце, каб і з намі так было?”

Пасля таго прыслалі грэкі да Уладзіміра філосафа...І сказаў Уладзімір: “Прыйшлі да мяне габрэі і гаварылі, што немцы і грэкі веруюць у Таго, каго яны ўкрыжавалі”. Філосаф адказаў: “Сапраўды веруем у Яго; бо іх жа прарокі прадказалі, што народзіцца Бог, а іншыя – што будзе ён укрыжаваны і пахаваны, а на трэці дзень уваскрэсне і ўзыдзе на нябёсы. Яны ж адных прарокаў збівалі, другіх катавалі. А калі збылося прадказанне іх, калі сышоў Ён на зямлю, і прыняў укрыжаванне, і, уваскросшы, не нябёсы ўзышоў, то чакаў Ён ад іх пакаяння 46 год, але яны не пакаяліся, і тады паслаў Ён на іх рымлян, і яны гарады іх разбурылі і саміх іх раскідалі па краінах, і яны ў [тых] краінах жывуць у паднявольнай працы”. Тады спытаў Уладзімір: “Дык нашто ж сышоў Бог на зямлю, і гэткую пакуту прыняў?” І філосаф прамовіў у адказ: “Калі захочаш паслухаць, то раскажу табе ад пачатку, дзеля чаго сышоў Бог на зямлю”. І сказаў Уладзімір: “Паслухаю ахвотна”. І пачаў філосаф гаварыць... /.../

У лета 6495 (987). Склікаў Уладзімір баяраў сваіх і старцаў гарадскіх, і сказаў ім: “Вось прыходзілі да мяне балгары, кажучы: “Прымі закон наш”. Потым прыходзілі немцы, і яны хвалілі закон свой. За імі прыйшлі габрэі. А пасля ўсіх прыйшлі грэкі і ганілі ўсе законы, а свой хвалілі, і шмат гаварылі, распавядаючы ад пачатку свету, пра быццё ўсяго свету. Мудрагеліста распавядалі яны, і дзіўна слухаць іх, і кожнаму цікава слухаць іх... Дык што ж вы мне параіце? Што адкажаце?” І казалі баяры і старцы: “Сам ведаеш, княжа, што свайго ніхто не ганіць, толькі хваліць. Дык калі хочаш добра ўсё спазведаць, то ёсць жа ў цябе мужы: пашлі іх, каб спазведалі, у каго з іх якая служба, і хто як служыць Богу”. І спадабалася гэтая прапанова князю і ўсім людзям; і выбралі добрых і разважлівых мужоў, лікам 10, і казалі ім: “Ідзіце...” /.../

І склікаў князь баяраў сваіх і старцаў, і сказаў Уладзімір: “Вось прыйшлі тыя мужы, якіх мы пасылалі, давайце паслухаем іх, што з імі было”, і кажа: “Раскажыце ўсёй дружыне”. Яны ж казалі так: “Хадзілі мы да балгараў, глядзелі, як пакланяюцца яны ў храме, так званай мячэці... Не добры закон іх. І прыйшлі мы да немцаў, і бачылі ў храмах, як яны многія службы ўчынялі, а прыгажосці не бачылі аніякай. І прыйшлі мы ў Грэцыю, і павялі нас туды, дзе служаць яны Богу свайму. І не ведалі, ці на небе мы былі, ці на зямлі, бо на зямлі няма гэткага відовішча ані гэткай прыгажосці, і не ўмеем нават апісаць гэта. Ведаем толькі тое, што там Бог побач з людзьмі, і служба іх лепшая, чым ва ўсіх краінах. Мы нават не можам забыцца на тую прыгажосць, бо кожны

чалавек, калі скаштуе слодыч, то пазней горычы не прымае. Гэтак і мы не павінны тут заставацца”. Баяры ж прамовілі ў адказ: “Калі б блягі быў закон грэцкі, то не прыняла б яго бабка твая, Вольга, якая была мудрэйшай з ўсіх людзей”. І прамовіў Уладзімір у адказ: “Дзе прымем хрышчэнне?” Яны ж сказалі: “Дзе табе заўгодна”. І праз год,

у лета 6496 (988) пайшоў Уладзімір з воямі на Корсунь, горад грэчаскі, і зачыніўся карсуняны ў горадзе. І стаў Уладзімір на тым баку горада каля прыстані, на адлегласці аднаго палёту стралы, і змагаліся зацята месцічы. І Уладзімір зрабіў аблогу гораду. ... І вось адзін карсунянін, імем Анастас, стрэліў, напісаўшы на страле: “За табою з усходняга боку [ёсць] крыніцы, з іх вада цячэ па трубе; перакапай і пераймі”. І Уладзімір, пачуўшы гэта, зірнуўшы на неба, сказаў: “Калі гэта збудзецца, я ахрышчуся”. І адразу загадаў капаць упоперак трубаў, і пераняў ваду. Людзі, спакутаваныя воднаю смагай, здаліся. Увайшоў у горад Уладзімір і дружына яго, і паслаў Уладзімір да цароў, Васілія і Канстанціна, гаворачы так: “Вось, узяў я ваш слаўны горад; чуў я, што маеце сястру на выданне; то калі не аддасце яе за мяне, учыню гораду вашаму тое ж, што і гэтаму ўчыніў”. І цары, пачуўшы гэта, зажурыліся, і далі яму такі адказ: “Не належыць хрысціянам аддаваць [жанчын] за паганаў. Калі ахрысцішся, то і гэта атрымаеш, і Царства нябеснае прымеш, і з намі адзінавернікам будзеш...” /.../

І па Боскай задуме захварэў у той час Уладзімір на вочы, і не бачыў нічога, і вельмі журыўся, і не мог прыдумаць, што яму рабіць. І паслала да яго царыца сказаць: “Калі хочаш пазбыцца хваробы гэтай, то хутчэй ахрысціся, калі ж не, то не зможаш пазбыцца немачы гэтай”. Пачуўшы тое, Уладзімір сказаў: “Калі будзе гэта праўдай, то сапраўды вялікім будзе Бог хрысціянскі”. І загадаў ахрысціць сябе. Тады епіскап корсунскі з папамі царыцынымі, абвясціўшы, ахрысціў Уладзіміра. І калі ўсклаў руку на яго, то адразу стаў ён бачыць. І Уладзімір, адчуўшы сваё імгненнае ацаленне, уславіў Бога і сказаў: “Цяпер спазнаў я Бога праўдзівага” ... Пасля ж хросту ён прывёў царыцу на шлюб.

... Пасля ўсяго гэтага Уладзімір ... вярнуўся ў Кіеў. І калі прыйшоў, загадаў скінуць ідалы – адных пасекчы, а другіх агню аддаць. А Перуна загадаў ён прывязаць да конскага хваста і цягнуць з гары па Барычаву на Ручай, і 12 мужоў прыставіў калаціць яго палкамі. ... І калі цягнулі яго па Ручаі да Дняпра, галасілі над ім няверныя людзі, бо не прынялі яшчэ святога хрышчэння... А нараніцы выйшаў Уладзімір з папамі царыцынымі і корсунскімі да Дняпра, і сабралася там безліч людзей. І

ўвайшлі яны ў ваду, і стаялі адны па шыю, другія па грудзі, а маладыя па грудзі ад берага, і некаторыя трымалі дзяцей, і ахрышчаныя ішлі бродам, а папы, стоячы, малітвы стваралі. І можна было ўбачыць радасць на небе і на зямлі з прычыны так многіх душ уратавання. /.../

У лета 6500 (992). Пайшоў Уладзімір на харватаў. І калі вярнуўся ён з харвацкай вайны, то адразу ж прыйшлі печанегі па тым баку ад Сулы. Уладзімір выступіў насустрач ім, і сустрэў іх на Трубежы каля броду, дзе цяпер Пераяслаў. І стаў Уладзімір на адным баку, а печанегі – на другім, і не асмельваліся ані адны – на гэты бок, ані другія – на той бок. І пад’ехаў князь печанежскі да ракі, паклікаў Уладзіміра і сказаў яму: “Выпусці ты свайго мужа, а я свайго, няхай дужаюцца. І калі твой муж ударыць [аб зямлю] маім, то не будзем рабаваць вас тры гады; а калі наш муж ударыць, то будзем рабаваць вас тры гады”. І разышліся яны ў розныя бакі. Тады прыйшоў Уладзімір да абозаў, і паслаў вяшчальнікаў па абозах, каб пыталіся: “Ці няма такога мужа, які б схапіўся з печанегам?” І такога нідзе не знайшлося. Нараніцы прыехалі печанегі і прывялі свайго мужа, а ў нашых не было. І пачаў бедаваць Уладзімір, пасылаючы да ўсіх ваяроў сваіх, і прыйшоў адзін стары муж да князя і сказаў яму: “Княжа! Застаўся ў мяне дома адзін малодшы сын, а з чатырма я выйшаў [на вайну], а ён дома. З дзяцінства ніхто яшчэ яго не паваліў. Адночы я на яго сварыўся, а ён мяў скураны [чаравік]. Дык ён разгневаўся на мяне і разадраў чаравік рукамі”. Князь, пачуўшы гэта, узрадаваўся, і паслаў па яго, і прывялі яго да князя, і князь расказаў яму пра ўсё. Той сказаў: “Княжа! Не ведаю, ці магу [дужацца] з ім, мусіце выпрабаваць мяне. Ці няма тут быка вялікага і дужага?” І знайшлі быка вялікага і дужага, і загадаў ён раздражніць быка; дык паклалі на яго гарачае жалеза, і пусцілі быка. І пабег бык міма яго, і, схапіўшы быка рукой за бок, ён вырваў скуру з мясам, колькі рукой мог захапіць. І сказаў яму Уладзімір: “Можаш з ім дужацца”. І нараніцы прыйшлі печанегі і пачалі гукаць: “Ці няма мужа? Вось наш гатовы”. А Уладзімір загадаў тае ночы ўскласці на сябе зброю, і наблізіліся абодва бакі. Выпусцілі печанегі мужа свайго, а быў ён вельмі-вельмі вялікі і страшны. І выступіў муж Уладзіміра, і ўбачылі яго печанегі і пасмяяліся, - бо быў ён сярэдняга целаскладу. І адмераўшы [месца] паміж абодвух войскаў, пусцілі іх адно на аднаго. І схапіліся, і пачалі крэпка сціскаць адзін аднаго, і задавіў ён печанега ў руках да смерці. І ўдарыў ім аб зямлю. І закрычалі печанегі і пабеглі, і русь пагналася за імі, секучы, і прагнала іх. А Уладзімір рады быў, і заснаваў горад на тым бродзе, і назваў яго

Пераяслаў, паколькі пераняў славу падлетак той. І зрабіў яго Уладзімір вялікім мужам, і бацьку яго. І вярнуўся Уладзімір у Кіеў з перамогай і са славай вялікаю. /.../

У лета 6509 (1001). Спачыў Ізяслаў, бацька Брачыслава, сын Уладзіміра. /.../

У лета 6529 (1021). Прыйшоў Брачыслаў, сын Ізяслава, унук Уладзіміра, на Ноўгарад, і заняў Ноўгарад, і, захапіўшы наўгародцаў і маёмасць іх, вярнуўся ў Полацк. І калі прыйшоў ён да Судаміры ракі, Яраслаў з Кіева за сем дзён дагнаў яго тут. І перамог Яраслаў Брачыслава і наўгародцаў вярнуў Ноўгараду, а Брачыслаў уцёк у Полацк.

У лета 6530 (1022). Прыйшоў Яраслаў да Бярэсця. У той жа час, калі Мсціслаў быў у Тмутаракані, пайшоў ён на касогаў¹¹. Пачуўшы пра гэта, князь касожскі Радзедзя выйшаў супраць яго. І, калі сталі яны двума войскамі адзін насупраць другога, сказаў Радзедзя Мсціславу: “Дзеля чаго губіць нам дружыну паміж сабою? Давай сыйдземся самі на адзінаборства. І калі ты адолееш мяне, то возьмеш маёмасць маю, і жонку маю, і дзяцей маіх, і зямлю маю. А калі я адолею, то вазьму ўсё тваё”. І сказаў Мсціслаў: “Хай так і будзе”. І сказаў Радзедзя Мсціславу: “Давай не збroyй біцца, а барацьбою”. І пачалі яны змагацца моцна, і паколькі змагаліся яны доўга, пачаў знясьлівацца Мсціслаў, бо Радзедзя быў вялікі і дужы. І прамовіў Мсціслаў: “О найчысцейшая Багародзіца, дапамажы мне. Калі я адолею яго, то ўзвяду царкву ў імя тваё”. І сказаўшы так, кінуў яго на зямлю. І выняў нож, і зарэзаў Радзедзю. І пайшоўшы ў зямлю яго, забраў усю маёмасць яго, і жонку яго, і дзяцей яго, і даніну ўсклаў на касогаў. І прыйшоўшы ў Тмутаракань, заснаваў царкву Святой Багародзіцы, і стварыў яе, і стаіць яна і да сённяшняга дня ў Тмутаракані. /.../

У лета 6545 (1037). Заснаваў Яраслаў горад вялікі, а ў горада таго ёсць Залатая брама; заснаваў ён і царкву Святой Сафіі, мітраполію, а потым царкву на Залатой браме Святой Багародзіцы Дабравешчанья, а потым манастыр святога Георгія і святой Ірыны. І пры ім пачала вера хрысціянская пладзіцца і пашырацца, і чарнарызцы пачалі памнажацца, і манастыры пачалі з’яўляцца. І любіў Яраслаў царкоўныя пастановы, папоў любіў надзвычайна, асабліва ж чарнарызцаў, і да кніг быў руплівы, і чытаў іх часта ноччу і днём. І сабраў многіх пісцоў, і тлумачылі яны з грэцкай мовы на славянскую. І перапісалі яны мноства

¹¹ Касогі – народ чаркескага племя, які насяляў усходняе ўзбярэжжа чорнага мора.

кніг, а праз іх навуку верныя людзі атрымліваюць асалоду вучэння Боскага. Так, як бы хто зямлю ўзараў, другі засеяў, а трэція пажынаюць і сілкуюцца ежай, якой заўжды ў дастатку, - так і ён. Бацька яго Уладзімір зямлю ўзараў і разрыхліў, так бы мовіць, хрышчэннем навучыў. А ён засеяў кніжнымі словамі сэрцы верных людзей, мы ж пажынаем, прымаючы вучэнне кніжнае. <...>

У лета 6552 (1044) ... памёр Брачыслаў, сын Ізяслава, унук Уладзіміра, бацька Усяслава, і Усяслаў, сын яго, сеў на стальцы яго. А маці нарадзіла яго ад чараўніцтва. Бо калі маці нарадзіла яго, то была ў яго сарочка на галаве яго, і сказалі чараўнікі маці яго: "Гэтую сарочку навяжы на яго і няхай носіць яе ўсё жыццё сваё". І носіць яе Усяслаў і да гэтага дня на сабе; з-за гэтага неміласэрны ён на праліцце крыві. /.../

У лета 6559 (1051). Паставіў Яраслаў мітрапалітам Іларыёна русіна ў святой Сафії, сабраўшы епіскапаў. /.../

У лета 6573 (1065). Пайшоў Святаслаў на Расціслава да Тмутаракані. /.../ У той жа год Усяслаў пачаў вайну.

А ў той час было знаменне на захадзе, зорка надзвычай вялікая, што мела промні, быццам бы крываваы; узыходзіла яна з вечара пасля заходу сонца, і так было на працягу сямі дзён. І гэта штосьці нядобрае прадказвала, бо пасля таго былі шматлікія усобіцы і нашэсце паганых на Рускую зямлю, бо тая зорка была як быццам бы крываваы, прадказваючы праліцце крыві. У той самы час дзіця было ўкінута ў Сетамль; гэтае дзіця выцягнулі рыбакі ў невадзе, разглядалі мы яго да вечара, і кінулі яго назад у ваду. А быў ён такі: на твары ў яго ганебныя члены, пра іншае нельга казаць з-за сораму. Напярэдадні ж таго часу і сонца перамянілася, і не было яно светлым, але стала, як месяц; людзі неадукаваныя гавораць, што яно аб'едзена. І гэтка вась знаменні бываюць на нядобрае, мы лічым так таму, што ў пракаветныя часы, "пры Антыёху, у Ерусаліме пачалі нечакана па ўсім горадзе на працягу 40 дзён з'яўляцца коннікі, што насіліся ў паветры, апранутыя ў золата, утвараючы два варожыя бакі і ўздываючы зброю. Гэта прадказвала нашэсце Антыёхава, нашэсце войска на Ерусалім. А потым пры Нерону цэсару ў тым жа Ерусаліме зазьяла над горадам зорка ў выглядзе дзіды: гэта прадказвала нашэце рымскага войска. ... А яшчэ пры Маўрыкію цэсару было вась што: жанчына нарадзіла дзіця без вачэй і без рук, да бёдраў яго прырос хвост рыбы; і сабака нарадзіўся шасціногі. А ў Афрыцы нарадзіліся два дзіцяці: адзін з чатырма нагамі, а другі - з дзвюма галовамі. А пасля таго было пры цару Канстанціну Іканаборцу,

сыну Лявона: рух зораў быў на небе, зрываліся яны на зямлю, і тыя, што бачылі, думалі, што гэта канец [свету]; тады ж моцна абрушваліся парывы ветру; а ў Сірыі быў вялікі землятрус, зямля разышлася на тры попрышчы ¹² і з зямлі дзіўным чынам выйшаў мул, што гаварыў чалавечым голасам і прадказваў нашэсце іншаземцаў, што і сталася”: напалі сарацыны на Палясцінскую зямлю. Знаменні ў нябёсах, або ў зорках, або сонцам, або птушкамі, або чым іншым бываюць не на добрае; але знаменні гэтыя на благое бываюць: прадказваюць або вайну, або голад, або смерць.

У лета 6575 (1067). Узняў войска Усяслаў, сын Брачыслава, у Полацку, і заняў Ноўгарад. А тры Яраславічы – Ізяслаў, Святаслаў, Усевалад – аб’ядналі сваіх вояў і пайшлі на Усяслава, калі быў люты мароз. І падышлі да Менска, і менцы зачыніліся ў горадзе. Тады тыя браты ўзялі Менск, і перабілі мужоў, а жанчын і дзяцей захапілі ў палон, і пайшлі да Нямігі, і Усяслаў пайшоў супраць іх. І сышліся яны на Нямізе, месяца сакавіка ў трэці дзень; і быў снег вялікі, і пайшлі яны адзін на аднаго. І была лютая сеча, і многія загінулі, і перамаглі Ізяслаў, Святаслаў, Усевалад, а Усяслаў уцёк. Пасля таго, месяца ліпеня ў дзесяты дзень, Ізяслаў, Святаслаў і Усевалад, цалаваўшы крыж святы да Усяслава, сказалі яму: “Прыходзь да нас, і не зробім табе ліха”. Ён, паверыўшы цалаванню крыжа, пераплыў на чоўне праз Дняпро. І калі Ізяслаў увайшоў перад ім у шацёр, схапілі тут Усяслава на Ршы каля Смаленска, пераступіўшы крыж. І Ізяслаў, прывёўшы Усяслава ў Кіеў, пасадзіў яго ў поруб ¹³ разам з двума сынамі.

У лета 6576 (1068). Прыйшлі іншародцы на Рускую зямлю, полаўцы шматлікія. ... Навёў на нас Бог паганых за грахі нашыя, і пабеглі рускія князі, і перамаглі полаўцы. Бо Бог, у гневе сваім, наводзіць іншародцаў на зямлю, і толькі адоленыя ім, успомняць [людзі] пра Бога. Але ж Бог не жадае людзям ліха, толькі дабра; а д’ябал радуецца ліхому забойству і праліццю крыві, ладзячы сваркі і зайздасць, братаненавісніцтва, паклёпы. Калі ж зямля якая-небудзь саграшыць, карае Бог яе смерцю ці голадам, ці навядзеннем паганых, ці сушаю, ці вусенем, ці іншымі пакараннямі...

Мы ж вернемся да ранейшага. Калі Ізяслаў з Усеваладам беглі ў Кіеў, а Святаслаў – у Чарнігаў, то люд кіеўскі прыбег у Кіеў, і ўчынілі веча на

¹² Попрышча – мера даўжыні шляху; паводле розных крыніц, ад 2/3 вярсты да даўжыні дзённага пераходу.

¹³ Цямніца, зробленая ў зямлі.

торжышчы, і паслалі да князя сказаць: “Вось, полаўцы расселіся па зямлі [нашай]; дай, княжа, зброю і коней, і мы яшчэ паб’ёмся з імі”. Ды Ізяслаў не паслухаў гэтага. І пачалі людзі абурацца на ваяводу на Каснячка; пайшлі яны на гару з вечы і прыйшлі на двор Каснячкаў, і, не знайшоўшы яго, сталі ля двара Брачыслаўлева і казалі: “Хадзем, вызвалім дружыну сваю са скляпенняў”. І раздзяліліся надвая: палова іх пайшла да скляпенняў, а палова іх пайшла па Мосце; гэтыя ж і прыйшлі на князеў двор. І ў той час, як Ізяслаў сядзеў у палатах з дружынай сваёю, пачалі спрачацца з князем тыя, што стаялі долу. І калі князь глядзеў з ваконца, а дружына стаяла ля князя, сказаў Туку, брат Чудзіна, Ізяславу: “Бачыш, княжа, люд узняў галас; пашлі, каб пільнавалі Усяслава”. І калі ён гаварыў гэта, другая палова людзей прыйшла ад скляпенняў, адчыніўшы скляпенні. І сказала дружына князю: “Гэта блага; пашлі да Усяслава, каб, паклікаўшы яго зманам да ваконца, працяць яго мечам”. І не паслухаў гэтага князь. А людзі закрычалі і пайшлі да порубу Усяслава. А Ізяслаў, бачыўшы гэта, пабег разам з Усеваладам з двара, а людзі высеклі Усяслава з порубу, у 15 дзень верасня, і праславілі яго пасярод княжацкага двара. А двор княжацкі разрабавалі – незлічонае мноства золата і срэбра, кунамі і беллю ¹⁴. А Ізяслаў уцёк у Польшчу. ... Усяслаў жа сядзеў у Кіеве. Так вось Бог паказаў сілу крыжа: паколькі Ізяслаў цалаваў крыж, а потым схпіў яго; за гэта і навёў Бог паганых, таго ж (Усяслава) яўна вызваліў крыж святы. Бо ў дзень Узвіжання Усяслаў уздыхнуў і сказаў: “О крыжу святы! Паколькі я верыў у цябе, вызвалі мяне ад ямы гэтай”. І Бог паказаў сілу крыжа на паказ зямлі Рускай, каб не пераступалі святога крыжа, цалаваўшы яго; а калі хто пераступіць, то і тут [на зямлі] адтрымае пакаранне, і ў будучым веку пакаранне вечнае.

У лета 6577 (1069). Пайшоў Ізяслаў з Баляславам на Усяслава; Усяслаў выступіў супраць іх. І прыйшоў Усяслаў да Белгарада, і з надыходам ночы патаемна ад кіянаў уцёк з Белгарада ў Полацк. /.../

У лета 6600 (1092). Вельмі дзіўны цуд быў у Полацку з прывідамі: чуўся па начах грукат, хтосьці стагнаў на вуліцы, мітусіліся бесы, як людзі. Калі хто выходзіў з дому, каб паглядзець, адразу ж нябачна мардаванья былі бесамі, і ад гэтага паміралі, таму баяліся выходзіць з дамоў. А потым пачалі і ўдзень з’яўляцца на конях, і не было іх саміх відаць, а толькі коней іх відаць капыты; і так нябачна мардавалі людзей

¹⁴ Манеты ў Старажытнай Русі, што паходзяць ад скурак куніц і вавёрак.

полацкіх і навакольных. Таму і людзі гаварылі, што гэта мёртвыя б'юць палачанаў. А пачаўся гэты цудоўны знак з Друцка. І ў той час быў цудоўны знак не небе – быццам круг пасярод неба вялізны. У той самы год суша была, так што выгарала зямля, і многія лясы загараліся самі і балоты; і шмат цудоўных знакаў было па гарадах...

У лета 6601 (1093) <...> Полаўцы паваявалі многа, і вярнуліся да Торчаска, і людзі ў горадзе былі знясілены голадам і здаліся ваярам. А полаўцы, захапіўшы горад, запалілі яго агнём, людзей падзялілі і павялі ў путах да сваякоў сваіх і родзічаў сваіх – многіх хрысціянскага роду. У пакутах, тузе, катаваннях, здранцвелыя ад сцюжы, у голадзе, і ў смазе, і ў няшчасці, з асунутымі тварамі, пачарнелыя целам; па невядомай краіне, з запалёным языком, ішлі яны голыя і босыя, і ногі іх былі паранены цернем; са слязьмі звярталіся яны адзін да аднаго, гаворачы: «Я быў з гэтага горада», а другі: «А я – з гэтай вёскі»; так звярталіся яны адзін да аднаго са слязьмі, распавядаючы пра свой род і стогнучы, узводзячы вочы на неба да Вышняга, які ведае патаемнае.

Хай ніхто не асмеліцца сказаць, што ўзненавідзеў нас Бог! Хай не будзе гэтага! Каго яшчэ Бог так любіць, як нас палюбіў? Каго так ушанаваў Ён, як нас уславіў і ўзнёс? Нікога! Тым жа болей гнеў свой узвысіў над намі, што мы, больш за ўсіх ушанаваныя, горшыя за ўсіх грахі ўчынілі. Лепш за ўсіх навучаны былі, ведаючы волю Уладыкі, і, заняўшы яе, як і належыць, больш за іншых пакараныя. <...>

У лета 6605 (1097). Прышлі Святаполк, і Уладзімір, і Давыд Ігаравіч, і Васілька Расціславіч, і Давыд Святаславіч, і брат яго Алег, і сышліся ў Любечы дзеля ўсталявання міру, і гаварылі так паміж сабою: “Нашто губім мы Рускую зямлю, самі з сабою разлад чынячы? А полаўцы зямлю нашу раздзіраюць, і радуюцца, што паміж намі – бойкі. Давайце ж цяпер і з гэтага часу аб'яднаемся адзіным сэрцам, і пільнаваць будзем Рускае зямлі; кожны няхай трымае вотчыну сваю: Святаполк – Кіеў, [вотчыну] Ізяслава, Уладзімір – [вотчыну] Усевалада, Давыд і Алег і Яраслаў – [вотчыну] Святаслава, і тыя, каму Усевалада раздаў гарады: Давыду – Уладзімір; Расціславічам: Валадару – Перамышль, Васільку – Церабоўль. І на тым цалавалі крыж: “І хто адгэтуль будзе супраць кагосьці, то супраць яго будзем усе мы і крыж святы”. Сказалі ўсе: “Няхай будзе на яго крыж святы і ўся зямля Руская”. І прывіталіся, і пайшлі дадому.

... І ўвайшоў сатана ў сэрца некаторым мужам, і пачалі яны гаварыць Давыду Ігаравічу, кажучы, быццам Уладзімір змовіўся з Васількам на

Святаполка і на яго. Тады Давыд, паверыўшы ілжывым словам, пачаў намаўляць на Васільку, кажучы: “Хто забіў брата твайго Яраполка, а цяпер задумаў ліха супраць мяне і супраць цябе ды аб’яднаўся з Уладзімірам? Дык падумаў пра сваю галаву”. Святаполк тады сумеўся і сказаў: “Праўда гэта ці хлусня, не ведаю”. ... І паверыў ён Давыду, і падмануў падступна Давыд Святаполка, і пачалі яны надумваць супраць Васількі; і не ведаў пра тое Васілька, ані Уладзімір. ... І на наступны дзень паслаў [да яго] Святаполк, кажучы: “Не пазбягай імянінаў маіх”. А Васілька адмовіўся, кажучы: “Не магу чакаць: [баюся,] ці не будзе дома вайны”. І паслаў да яго Давыд: “Не адыходзь, браце, мусіш паслухацца брата старэйшага”. ... І Васілька абяцаў прыйсці, не ведаючы пра падман, які задумаў супраць яго Давыд. ... І прыехаў з малою дружынаю на княжацкі двор, і выйшаў да яго Святаполк, і пайшлі яны ў хаціну, і прыйшоў Давыд, і селі яны. І пачаў гаварыць Святаполк: “Застанься на свята”. І сказаў Васілька: “Не магу застацца, браце; ужо нават абозам загадаў я ісці наперад”. А Давыд сядзеў, як нямы. І сказаў Святаполк: “То хоць паснедай, браце!” І абяцаў Васілька паснедаць. І сказаў Святаполк: “Пасядзіце вы тут, а я выйду, аддам загад”. І выйшаў вонкі, а Давыд з Васількам сядзелі. І пачаў Васілька размаўляць з Давыдам, і не было ў Давыду ані голасу, ані слыху, бо сам ён жахнуўся, што гэтакі падман затаіў у сэрцы. І пасядзеўшы крыху, Давыд сказаў: “Дзе брат?” Яны ж сказалі яму: “Стаіць пры сенцах”. Тады Давыд узняўся і сказаў: “Я пайду па яго; а ты, браце, пасядзі”. І ўстаў і выйшаў вонкі. І як толькі выйшаў Давыд, зачынілі Васільку, 5 лістапада; і закавалі яго падвойнымі кайданамі, і прыставілі да яго варту на ноч. ... І тае ж ночы павезлі яго ў Белгарад, невялікі горад блізу Кіева, вёрст за дзесяць ад яго, і прывезлі яго на конях закаванага, высадзілі яго з калёсаў і завялі яго ў хаціну малую. І, седзячы там, убачыў Васілька торчына ¹⁵, які вастрыв нож, і зразумеў, што хочучь яго асляпіць, і загаласіў да Бога з лямантам вялікім і стогнамі. І вось увайшлі тыя, каго паслалі Святаполк з Давыдам, Сновід Ізечавіч, конюх Святаполка, і Дзмітр, конюх Давыда, і пачалі расцілаць дыван, і, распасцёршы, схапілі Васільку і хацелі яго паваліць. Але ён барукаўся з імі крэпка, і яны не маглі яго паваліць. І тады ўвайшлі іншыя, павалілі яго, і звязалі яго, і, зняўшы даску з печы, паклалі на грудзі яго. І селі паабапал Сновід Ізечавіч і Дзмітр, і не маглі ўтрымаць яго. І падышлі іншыя двое, і знялі другую доску з печы, і селі, і

¹⁵ турка

прыціснулі яму рамяны, так што грудзі затрышчалі. І падступіўся торчын, імем Бярэндзі, аўчар Святаполка, трымаючы нож, і хацеў ударыць у вока, але не патрапіў у вока, і парэзаў яму твар, і ёсць тая рана на Васільку і цяпер. І пасля ўдарыў яму ў вока, і вынуў зрэнку, а потым – у другое вока, і вынуў другую зрэнку. І стаў ён тады, быццам мёртвы. І, узяўшы яго на дыване, паклалі на калёсы, быццам мёртвага, і павезлі да Уладзіміра. І калі везлі яго, то спыніліся з ім, перайшоўшы мост Узвіжанскі, на торжышчы, і сцягнулі з яго сарочку скрываўленую, і далі пападдзі памыць яе. Пападдзя, памыўшы, уздзела на яго, калі тыя абедалі. І пачала плакаць пападдзя па ім, як па мёртвым. І пачуў ён плач, і спытаў: “Дзе я?” Яны ж сказалі яму: “У горадзе Узвіжанску”. І папрасіў ён вады, яны ж далі яму, і выпіў вады, і вярнулася да яго душа, і апамятаваўся, і намацаў сарочку і сказаў: “Нашто вы здымалі яе з мяне? Няхай бы лепш у той сарочцы крывавай я смерць прыняў і стаў перад Богам”. А тыя, паабедаўшы, паехалі з ім хутка на калёсах, па грудкаватым шляху, бо тады быў месяц “грудзень”, як называюць лістапад. І прыйшлі яны з ім да Уладзіміра на шосты дзень...

У лета 6609 (1101) спачыў Усяслаў, полацкі князь, месяца красавіка ў 14 дзень, у 9 гадзін дня, у сераду...

... Ігумен Сільвестр Святога Міхаіла напісаў кнігі гэтыя “Летапісец”, спадзеючыся ад Бога літасць атрымаць, пры князю Уладзіміру, які княжыць у Кіеве, а я ў гэты час ігуменствую ў святога Міхаіла у 6624 (1116), дзевятага года індзікта¹⁶. А хто чытае кнігі гэтыя, то памяні мяне ў малітвах.

**Пераклад
Уладзіміра Кароткага і Жанны Некрашэвіч-Кароткай**

¹⁶ Індзікт – прамежак часу ў 15 год. Спосаб летапічэння па індзіктах паходзіць, як лічаць, ад імператара Канстанціна, які абмежаваў тэрмін вайсковай службы пятнаццаццю гадамі і на кожны 15-ты год прызначыў асобы грашовы падатак. Пачаткам новага (Канстанцінопальскага) індзікта было 1 верасня.

УЛАДЗІМІР МАНАМАХ

Звычайна творы, якія прыпісваюцца вялікаму князю кіеўскаму Уладзіміру Манамаху, у навуковай літаратуры называюцца “Павучэннем”. Гэты збор сачыненняў кіеўскага ўладара (1113 – 1125 гады) дайшоў да нашага часу ў складзе Лаўрэнціеўскага летапісу, які напярэдадні Маскоўскага пажару 1812 года са збору рукапісаў Мусіна-Пушкіна ўзяў М.Карамзін. Між тым, “Павучэнне” Уладзіміра Манамаха, відаць, нельга ў жанравых адносінах атаясамліваць з сачыненнямі падобнага тыпу айцоў царквы, якія ў царкоўнаславянскай традыцыі менаваліся “поуштательнымі”, а вось лексема “поученіе” у хрысціянізаванай літаратуры ўсходніх славян XI-XII стагоддзяў найперш азначала “роздум”, “разважанне”, “рытарычнае практыкаванне”.

Разважанне Уладзіміра Манамаха – новы тып пісьмовай культуры Кіеўскай Русі, калі за пяро браўся не манах-затворнік, не вучоны кніжнік-грэк, а князь, для якога ў побытавай сферы былі аднолькава важнымі і хрысціянска-дыдактычныя, і дзяржаўна-палітычныя меры паводзін. Далёка не ідэальны хрысціянін, князь, які праславіўся не толькі міратворніцкай дзейнасцю, але і захопніцкімі, братазабойчымі войнамі, Уладзімір Манамах, “сedia на санех”, найперш думаў пра выратаванне душы, пра кніжную споведзь у «граматици», якую будуць чытаць нашчадкі-русічы. Інтэлектуал, вернік-хрысціянін, князь-пісьменнік добра ведаў царкоўна-вучыцельную літаратуру, пралогі, Трыядзі, “Шасцідзённік” Іяна Экзарха Балгарскага, у яго творчасці вытанчана спалучаліся біблейскія выказванні з уласнымі медытацыямі на самыя розныя тэмы. Сюжэт “Разважанне” – жыццё чалавека, абранца Божага, ад паводзін якога залежалі лёсы многіх і многіх людзей, лёсы княстваў Русі, урэшце, лёс усёй Русі, скрываўленай дзідамі Алега Разанскага, Усяслава Полацкага і яго – Уладзіміра Манамаха...

Уладзімір Кароткі

Р А З В А Ж А Н Н Е

Я, нікчэмны, дзедам сваім Яраславам, блаславёным, слаўным, быў нарэчаны ў хрышчэнні Васіліем, (а) бацькам узлюбленым і маці сваёю з Манамахаў – рускім імем Уладзімір... Успомніў я ў душы сваёй, седзячы

на санях, колькі [ўсяго] збярог я па міласці сваёй і па бацькоўскай малітве ад усялякіх бедстваў дзеля хрысцінскага люду, і пахваліў я Бога, які мяне, грэшнага, да гэтых дзён давёў, каб дзеці мае, ці хто іншы, пачуўшы гэтае пасланейка, - не пасмейцеся, але ў Яго (ёсць) любасць да дзяцей маіх, - прыняў яго да сэрца свайго, і не пачаў ані ленавацца, ані засмучацца.

Першае, дзеля Бога і сваёй душы, страх майце Божы ў сэрцы сваім, падаючы дастатковую міласціну, бо гэта ёсць пачатак ўсякаму дабру. Калі ж каму не даспадобы пасланейка, хай сабе не злараднічаюць, а так скажуць сабе: на далёкім шляху, ды на санях седзячы, нялепіцу сваю прамовіў.

Бо сустрэлі мяне паслы ад братаў маіх на Волзе і сказалі: “Паспяшайся да нас, каб выгнаць Расціславічаў і воласць іх забраць; а калі не пойдзеш з намі, то мы самі па сабе будзем, а ты – сам па сабе”. І сказаў я: “Калі нават вы ўгневаецеся, не магу я з вамі пайсці і крыж пераступіць”.

І, выправіўшы іх, узяў я Псалтыр, разгарнуў яе ў тузе, і вось на што натрапіў: “Чаму сумуеш, душа? Нашто трывожыш мяне?”¹⁷ і іншае. І потым сабраў я гэтыя мілыя словы, і склаў па парадку, і напісаў. Калі ж наступнае вам не даспадобы, то папярэднія ўспрымайце.

“Чаму сумуеш ты, душа мая? Чаму трывожыш мяне? Май надзею на Бога, бо я ўслаўлю Яго з падзякай”. “Не наследуй падступным, не будзь зайздросны да ліхадзеяў, бо падступныя будуць знішчаны, а тыя, што спадзяюцца на Госпада, будуць валодаць зямлёю. Яшчэ нямнога – і не будзе грэшніка; пачне шукаць ён месца сваё, і не знойдзе. А вось пакорныя завалодаюць зямлёю і будуць цешыцца доўгім мірам”¹⁸. <...> Госпадам ступні чалавеку мацуюцца. Калі нават ён упадзе, то не заб’ецца, бо Гасподзь падыме яго за руку. Быў я дзіця, цяпер састарэў, але не бачыў праведніка пакінутага або нашчадкаў яго, што просяць хлеба. Кожны дзень праведнік праўляе міласэрнасць і пазычае, і племя яго бласлаўнёным будзе. Ухіліся ад ліха, учыні дабро¹⁹, адшукай мір і імкніся да яго²⁰, і жыві ў вяках. <...>

Па справядлівасці, дзеці мае, разумейце, які чалавекалюбца Бог літасцівы і больш чым літасцівы. Мы, чалавекі, грэшныя і смяротныя, і калі нам хто злое зробіць, то хочам яго пагубіць і хутка кроў яго праліць,

¹⁷ Гл. Пс.41.6.

¹⁸ Пс. 36.1, 9-11.

¹⁹ Пс.36.23-27.

²⁰ Пс. 33.15.

а Гасподзь наш, які валодае жыццём і смерцю, наадварот, паблажліва ставіцца да саграшэнняў нашых, вышэйшых за зямное жыццё нашае, аж да вечнага жыцця нашага. Як бацька, які любіць сваё дзіця і б'е яго, потым ізноў прытуляе да сябе, таксама і Гасподзь наш паказаў нам перамогу над ворагамі, (якімі) трыма добрымі справамі выратавацца ад яго і перамагчы яго – пакаяннем, слязьмі і міласцінай. Ды гэты для вас, дзеці мае, не цяжкі завет Божы, як тымі справамі трыма выратавацца ад грахоў сваіх і царства не пазбавіцца. Толькі, дзеля Бога, не будзьце нядбайнымі, малю вас, не забывайце пра тыя тры справы, бо не цяжкія яны; [гэта ж] не пустэльніцтва, не манаства, не галаданне, што церпяць іншыя дабрачынныя, але праз малую справу можна атрымаць літасць Божую.

«Што ёсць чалавек, як ты разумееш яго?» «Вялікі ты ёсць, Госпадзе, і дзівосныя справы твае, і ніяк чалавечы розум не можа спасцігнуць цудаў тваіх; і яшчэ раз паўторым: вялікі ты, Госпадзе, і дзівосныя справы Твае, і бласлаўлена і ўсхвалена Імя Тваё ў вяках па ўсёй зямлі». Бо хто ж не ўсхваліць, не ўславіць сілы Тваёй і Тваіх вялікіх цудаў і дабротаў, уладкаваных на тым свеце: як неба ўладкавана, а як сонца, а як месяц, а як зоркі; а тут – іншы свет, дзе зямля на водах пакладзена, Госпадзе, Тваёй воляй уладнаю! Разнастайныя звяры, і птушкі, і рыбы створаны Тваёй воляй уладнаю, Госпадзе! І гэткаму цуду здзіўляемся мы, як Ён з праху стварыў чалавека, якія ў чалавечых істотах разнастайныя абліччы, - калі б нават увесь свет сабраць, то не ўсе будуць аднаго аблічча, але кожны са сваім абліччам у істоце, паводле Божай мудрасці. І таму мы здзіўляемся, як птушкі нябесныя з выраю ляцяць, і найперш – у нашыя ўладанні, і не спыняюцца ў адной зямлі, але і дужыя, і слабыя ляцяць па ўсіх землях, па Божаму загаду, каб напоўніліся лясы і палі. І ўсё гэта даў Бог людзям як угоддзі, для спажывы, для радасці. Вялікая, Госпадзе, літасць твая да нас, што гэтыя ўгоддзі стварыў ты дзеля грэшнага чалавека. І тыя ж птушкі нябесныя навучаны Табою, Госпадзе: калі загадаеш, то заспяваюць, і людзей пацяшаюць для Цябе; калі ж не загадаеш ім, то, язык нават маючы, анямеюць. І бласлаўлены Ты, Госпадзе, і ўсхвалены надзвычайна! Усялякія цуды і гэтыя даброты Ты стварыў і ўчыніў. І хто не хваліць Цябе, Госпадзе, і не веруе ўсім сэрцам і ўсёю душою ў Імя Айца і Сына і Святога Духа, хай будзе пракляты!

Прачытваючы гэтыя слоўцы, да Бога звернутыя, пахваліце Бога, які даў нам літасць сваю: гэта ад слабой маёй нікчэмнай неразумнасці павучанне. Паслухайце мяне: калі не ўсё ўспрымеце, то [хаця б] палову.

Калі ж Бог напоўніць ваша сэрца пяшчотаю, то заплачце слёзна пра грахі свае, гаворачы: «Як над распусніцай, рабаўніком і мытарам злітаваўся, так злітуйся і над намі, грэшнымі». І рабіце тое ў царкве і кладучыся спаць. Не прапускайце ж ніводнай ночы; калі можаце – пакланіцеся да зямлі, а калі ж вам занямогацца – то тройчы, і не забывайце пра гэта, не будзьце нядбайнымі, бо гэтым начным паклонам і спевамі чалавек перамагае д'ябла, і ад таго, што за дзень награшыць, – гэтым чалавек выратоўваецца. Калі ж, на кані едучы, пазбавіцеся сілы і калі іншых малітваў не ўмеце гаворыць, то «Гаспадзі, злітуйся над намі» заклікайце без перастанку, бо гэтая малітва лепшая за іншыя, – чым, едучы, думаць нялепіцу.

Больш за ўсё не забывайце пра ўбогіх, але колькі можаце па сілах сваіх карміце, і падавайце сіраце, і ўдовіцу падтрымайце самі, і не дазваляйце ўладарным загубіць чалавека. Ні правага, ні вінаватага не забівайце, калі ж і будзе варты смерці, то не губіце ніякай хрысціянскай душы. Калі ж гаворыце – ці пра ліхое, ці пра добрае, – не клянiцеся Богам, не хрысціцеся, паколькі няма ў гэтым табе аніякай патрэбы. Калі ж давядзецца вам крыж цалаваці з братамі ці з кім-небудзь яшчэ, то, праверыўшы сэрца сваё, што ў гэтым вы можаце быць пэўнымі, – толькі тады і цалуйце, а, пацалаваўшы, трымайцеся, каб, пераступіўшы, не пагубіць душы сваёй. <...> А самае галоўнае, ганарыстасці не майце ў сэрцы і ў думках, але давайце скажам: мы – смяротныя, сёння жывыя, а заўтра ў труне; усё тое, чым Ты нас адарыў, – не наша, але Тваё, даручыў Ты нам на лічанья дні. І ў зямлі нічога не хавайце, гэта нам – вялікі грэх. Старых паважайце, як бацьку, а маладых – як братаў. У доме сваім не будзьце нядбайнымі, але за ўсім прыглядайце; не спадзявайцеся ні на цівуна, ні на слугу, каб не пасмяяліся ні з вас, ні з дома вашага, ні з абеду вашага тыя, што прыходзяць да вас. Пайшоўшы на вайну, не будзьце нядбайнымі, не спадзявайцеся на ваяводаў, не патурайце сабе ні піццём, ні ядою, ні сном; самі расстаўляйце ахову і ноччу, усё ўладкаваўшы, каля ваяроў сваіх таксама кладзіцеся спаць і ўставайце рана, а зброю хутка з сябе не здымайце, добра не агледзеўшыся па ляютнасці, бо чалавек раптоўна гіне. Сцеражыцеся ілжывасці, і п'янства, і распусты, бо ў іх гіне душа і цела. Куды б вы ні пайшлі сваімі землямі, не дазваляйце слугам рабіць крыўды – ні сваім, ні чужым – ні ў качэўях, ні ў паселішчах, каб не пачалі вас праклінаць. Куды толькі пойдзеце, дзе толькі спыніцеся, нападце, накарміце жабрака; і найбольш шануйце госця, -- адкуль бы ён да вас ні прыйшоў, хоць прастак, хоць

дабрародны, хоць пасол, -- калі не можаце падарункам, то ежаю і піццём; бо яны, што ідуць мімаходзь, праславіць чалавека па ўсіх землях або як дабрадзея, або як ліхадзея. Хворага наведайце, нябожчыка праводзьце, бо ўсе мы смяротныя. Не мінайце чалавека, не павітаўшыся з ім, з добрым словам звярніцеся да яго. Жонак сваіх кахайце, але не давайце ім улады над сабою. Вось жа вам напрыканцы ўсяго: страх Божы майце перш за ўсё.

Калі ж забудзецеся пра гэта, то часцей перачытвайце: і мне не будзе сорамна, і вам будзе добра.

Калі што ўмеете добрае, таго не забывайце, а чаго не ўмеете – таму вучыцеся, як бацька мой, дома седзячы, спасціг пяць моваў, у гэтым – гонар ад іншых зямель. Нядбальства ж – усяму маці: тое, што ўмее, – забудзе, а чаго не ўмее, таму не навучыцца. Калі што робіце добрае, не будзьце нядбайнымі ні да чаго добрага, найперш – да царквы. Хай не застане вас сонца ў ложку. Вось так рабіў бацька мой дабрачынны і ўсе добрыя мужы дасканалыя. Адаўшы на ютрані хвалу Богу, а потым, пры ўзыходзе сонца, убачыўшы сонца, каб праславіць Бога, ён з радасцю казаў: “Прасвятлі вочы мае, Хрысце Божа, Які даў мне святло Тваё яснае!” І яшчэ: “Госпадзе, дадай мне год да года, каб надалей, у грахах сваіх пакаяўшыся, я выправіў жыццё”. Вось так я ўсхваляю Бога перад тым, як сесці на раду з дружынаю, або чыніць суд над людзьмі, або на ловы ехаць, або па даніну выпраўляцца, або перад сном. Сон прызначаны Богам. Апоўдні ж па звычаю адпачываюць і звер, і птушкі, і людзі.

А вось што паведаю вам, дзеці мае, пра цяжкае жыццё сваё, пра тое, як я працаваў у паходах і на паляваннях з трынаццаці гадоў. Спачатку я да Растова пайшоў, праз зямлю вяцічаў, куды паслаў мяне бацька, а сам пайшоў да Курска, і зноў, у другі раз, – да Смаленска, са Стаўкам Гардзяцічам, а той пайшоў да Бярэсця з Ізяславам, мяне ж паслаў да Смаленска; ад Смаленска я пайшоў да Уладзіміра... А Усяслаў Смаленск папаліў, і я з чарнігаўцамі конна з паваднымі канямі ... і не засталі ў Смаленску. У тым жа паходзе Усяслаў папаліў зямлю і паваяваў яе да Лукомля і да Лагойска, а затым – на Друцк з вайною і – зноў да Чарнігава... І потым да Менска хадзілі на Глеба, які мноства нашага люду захапіў, і дапамог нам Бог, і ўчынілі тое, што задумалі...

А вось гэта я ўчыніў у Чарнігаве: дзікіх коней сваімі рукамі я звязаў у пустках, 10 і 20 жывых коней, не лічачы таго, што, раз'язджаючы па раўнінах, лавіў рукамі сваімі тых жа коней дзікіх. 2 туры падкідалі мяне

на рагах, і коннага мяне аднойчы алень бадаў, а 2 ласі – адзін нагамі таптаў, а другі рагамі бадаў; дзік у мяне на клубе меч адцяў, мядзвездзь мяне каля калена за потнік угрыз, люты звер скочыў да мяне на клубы і каня са мною паваліў. І Бог захаваў мяне ў цэласці. І з каня я часта падаў, галаву сабе разбіваў двойчы, і рукі, і ногі свае раніў, у юнацтве сваім раніў, не аберагаючы жыцця свайго, не шкадуючы галавы сваёй.

Тое, што павінен быў рабіць слуга мой, тое сам я зрабіў, працаваў на вайне і на ловах, уначы і ўдзень, у спёку і ў зімовую сцюжу, не даючы сабе спакою. Ні на пасаднікаў, ні на глашатаяў не спадзеючыся, сам рабіў тое, у чым была патрэба, загадваў усім, і ў сваім доме тое ж самае рабіў. І ў лоўчых лоўчы распарадак сам усталяваў, і ў конюхаў, і наконт сокалаў, і адносна ястрабаў.

Таксама і беднага смерда, і гаротнай удовіцы не даў уладарным пакрыўдзіць, і за царкоўным распарадам і службаю сам наглядаў.

Ды не асуджайце мяне, дзеці мае або іншы хто, прачытаўшы, бо я не хвалю ані сябе, ані смеласці сваёй, але хвалю Бога і ўслаўляю літасць Яго за тое, што мяне, грэшнага і нікчэмнага, столькі год захоўваў мяне ад тых смяротных выпадкаў, і не нядбайным стварыў мяне, нікчэмнага, а здатным да ўсялякіх спраў людскіх. Калі ж прачытаеце гэтую граматку, імкніцеся да ўсіх спраў добрых, услаўляючы Бога са святымі Яго. Не баючыся ж, дзеці, ні смерці, ні вайны, ні зверга, рабіце мужчынскую справу, як вам Бог падасць. Паколькі я ні ад вайны, ні ад зверга, ні ад вады, ні падаючы з каня [не загінуў], то ніхто вас не можа параніць і забіць, пакуль Богам не будзе загадана. І калі ж ад Бога будзе смерць, то ні бацька, ні маці, ні браты не змогуць яе аддаліць, але нават і ў добрым аберагацца. А Божы абярог – дасканалейшы за чалавечы.

<Ліст да Алега Разанскага>

О шматпакутны і журботны я! Шмат ты, душа, змагаешся з сэрцам і, адолеўшы сэрца сваё, разважаю я, паколькі смяротныя мы: як жа стаць перад страшным Суддзёю тым, якія пакаяння і прымірэння не знайшлі паміж сабою?

Бо хто скажа: «Бога люблю, а брата свайго не люблю», - гэта мана. І яшчэ: «Калі не даруеце грахоў брату, не даруе вам Айцец ваш нябесны». Прарок гаворыць: «Не наслядуй падступным, не будзьце зайздроснымі да тых, хто творыць злачынства»²¹. «Што так добра і прыгожа, як жыць

²¹ Пс.36.7.

братам супольна!» Але ўсё д'яблава навучанне! І вось былі войны пры разумных дзядках нашых, пры добрых і бласлаўлёных бацьках нашых. Д'ябал, вядома ж, не жадае дабра роду чалавечаму, сварыць нас. Я напісаў табе гэта, бо прымусіў мяне сын мой, якога ты хрысціў, які сядзіць каля цябе. Прыслаў ён да мяне мужа свайго і ліст, паведамляючы: «Давай паладзім і памірымся, а да браткі майго Суд прыйшоў. Ды мы не будзем помсціць за яго, але ўскладзем гэта на Бога, як стануць яны перад Богам; а Рускай зямлі не пагубім». І я, убачыўшы пакорлівасць сына свайго, зажурыўся і, перад Богам страх адчуўшы, гаварыў: «Ён нават у маладым сваім веку і ў неразумнасці гэтак пакору праяўляе – на Бога ўскладае; я ж – чалавек грэшны больш за ўсіх людзей».

Паслухаў я сына свайго, напісаў табе ліст: ці з дабром яго ты прынеш, ці з ганьбаваннем, – убачу ў тваім адказе. З гэтымі словамі я звяртаўся да цябе раней і гэтага чакаў я ад цябе з пакорай і пакаяннем, жадаючы, каб Бог адпусціў мне старыя мае грахі. Гасподзь жа наш – не чалавек, але Бог усяго сусвету; што захоча – у імгненне вока ўсё створыць. Ён і Сам выцярпеў знявагу, і апляванне, і катаванне, і аддаў сябе на смерць, хоць валодаў жыццём і смерцю. А што мы? Чалавекі грэшныя і ліхія. Сёння жывыя, а назаўтра мёртвыя; сёння – у славе і ў пашане, а заўтра – у труне і забытыя; іншыя сабранае намі падзеляць.

Глянь, браце, на бацькоў нашых. Што ўзялі яны і што ім служыць адзеннем? Толькі тое, што стварылі яны для душы сваёй. З гэтымі б словамі, паслаўшы раней да мяне, браце, звярнуцца табе. Тое, што забіў ты дзіця маё і тваё, – перад табою. І варта б табе, убачыўшы кроў яго і цела завялае, бы кветку, што толькі распусцілася, заколатае, як ягня, – варта б сказаць табе, стоячы над ім, спасцігнуўшы ліхія задумы душы сваёй: «Гора мне! Што ж я ўчыніў? І, скарыстаўшы яго неразумнасць, дзеля няпраўды марнага гэтага свету прыдбаў я грэх сабе, бацьку і маці слёзы».

Сказаць бы табе, як Давід: «Я ведаю, грэх мой перада мною заўсёды»²². Не з-за праліцця крыві ён, памазанік Божы Давід, а стварыўшы пералюб, пасыпаў галаву сваю і плакаў горка; і ў той час адпусціў яму саграшэнні яго Бог. Перад Богам бы табе пакаяцца, а да мяне б напісаць ліст суцяшальны, і нявестку маю паслаць да мяне, бо няма ў ёй [для цябе] ані ліха, ані дабра, каб, абняўшы яе, аплакаў я мужа яе і [аплакаў]

²² Пс. 50.5.

іх вяселле замест песень... Бо раней не бачыў я іх радасці, ані шлюбу іх, за грахі свае! Дык дзеля Бога, адпусці яе да мяне хутчэй з першым паслом, каб, паплакаўшы з ёю, пасяліць яе на сваім месцы, каб села яна, быццам горліца на сухім дрэве, у жалі... А я суцешуся з Богам. <...>

І калі пачнеш каяцца Богу, і да мяне добрым у сэрцы зробішся, адправіўшы пасла свайго ці епіскапа, і напішаш ліст некрывадушны, то і воласць возьмеш па-добраму, і наша сэрца павернеш да сябе, і будзем мы лепей, чым раней: я не вораг табе, не мсціўца. Не хацеў я крыві тваёй бачыць ля Старадуба, але барані Божа ўбачыць мне кроў ад рукі тваёй ці ад загаду твайго на каго-небудзь з братоў. Ці я ілгу, - ведае Бог і крыж святы. А калі я ў тым грэх учыніў, што на цябе хадзіў да Чарнігава з-за паганцаў, - дык за тое каюся і ўжо выказаў шкадаванне за тое перад братамі. І яшчэ раз паўтарыў гэта, бо я - чалавек.

Калі табе добра, і з тым... ці, мо, блага табе, - вось сядзіць пры табе сын твой хросны з малым братам сваім, хлеб ядуць яны дзедаў; а ты сядзіш на сваім - дык пра яго і раду чыні. Ці, можа, хочаш ты іх забіць - то яны ў цябе, бо не хачу я ліха, але дабра хачу братам і Рускай зямлі. А тое, да чаго ты імкнешся гвалтоўна, тое мы давалі ля Старадуба, з міласэрнасцю да цябе, - вотчыну тваю. Ці ж не Бог сведка таму: з братам тваім радзіўся я, ды не згаджаецца ён радзіцца без цябе. І мы не ўчынілі аніякага ліха, не казалі: пасылай да брата, каб нам прыйсці да згоды. Калі ж хто з вас не хоча дабра, ані спакою хрысціянам, - хай не ўбачыць ён ад Бога спакою на гэтым свеце для душы сваёй!

Не з неабходнасці гавару гэта, не з прычыны бяды якой-небудзь ад Бога, сам зразумееш... Але душа твая для мяне даражэй за ўвесь гэты свет!

На Страшным судзе без абвінаваўцаў сам я сябе выкрываю. І іншае.

Пераклад Уладзіміра Кароткага

ІЛАРЫЁН МІТРАПАЛІТ КІЕЎСКІ

Спатрэбіўся век амаль чатырох пакаленняў русічаў, каб у Кіеўскай Сафіі або ў Царкве Дабравесця напярэдадні Пасхі паміж 1037 і 1050 гадамі прагучала прапаведніцкае слова не рымскага красамоўцы або царагародскага віціі, а Духам Святым спатоленага святара Іларыёна, якому наканавана было стаць першым мітрапалітам-русічам у дзяржаве Рурывавічаў. Багаслоўска-дагматычнае “зачала” пра суадносіны Старога і Новага Запаветаў – даніна традыцыі хрысціянскай кніжнасці, для якой старазапаветныя кнігі былі не толькі духоўным апірышчам, але і прадметам для неафіцкіх спрэчак.

Галоўнае ў “Слове...” прапаведніка – адлюстраванне хрысціянскага подзвігу Святога Уладзіміра, які далучаецца аўтарам да сонму апосталаў. Сярод іх найперш называюцца Пётр, Павел, Іяан, Фама, Марк. Імёны гэтых апосталаў абраны невыпадкова, паколькі старажытныя Рым, Індыя, Егіпет – краіны са сваёй слаўнай, гераічнай гісторыяй, да якой у новыя часы далучылася, дзякуючы апосталам, і хрысціянская гісторыя. Русь таксама “прослуша в странах мгогах победами” Ігара і Святаслава, нашчадкам якіх з’яўляецца Уладзімір. Хрысціцель Русі прыпадабняецца і да Канстанціна Вялікага, імператара “двух Рымаў”; Уладзімір – “единодержец земли своей” – таксама, як і Канстанцін, зрабіў хрысціянства дзяржаўнай рэлігіяй, праз што Русь “ведома и слышима есть всеми четырьми конци земли”. Слава дзяржаўная і слава хрысціянская – неад’емныя часткі народнай гісторыі, ідэалізацыя сучаснага – працяг ідэалізацыі мінулага. Вось чаму ў пропаведзі Іларыёна “послух” Георгій (хрысціянскае імя Яраслава Мудрага) ва ўсім наследуе свайму бацьку. Нездарма ў “Слове...” гаворыцца пра сталіцу дзяржавы Кіеў, які менавіта Яраслаў “величеством, яко венцем, обложил”. У адрозненне ад вядомай у тыя часы летапіснай “Прамовы філосафа”, перад намі – новае гістарычнае, новае патрыятычнае бачанне сусветнай хрысціянскай гісторыі, у якой Русь – неад’емная частка, створаная Богам – “всем сим Строителем”.

Уладзімір Кароткі

ПРА ЗАКОН, ДАДЗЕНЫ ПРАЗ МАІСЕЯ, І ПРА ЛАСКУ БОЖУЮ
І ІСЦІНУ, ШТО З'ЯВІЛІСЯ ПРАЗ ІСУСА ХРЫСТА,
І ЯК ЗАКОН СЫШОЎ, А ДАР БОЖЫ І ІСЦІНА
ЎСЮ ЗЯМЛЮ НАПОЎНІЛІ,
І ВЕРА НА ЎСЕ НАРОДЫ ПАШЫРЫЛАСЯ І НА НАШ НАРОД
РУСКІ,
І ПАХВАЛА КАГАНУ НАШАМУ УЛАДЗІМІРУ,
АД ЯГО Ж МЫ АХРЫШЧАНЫ БЫЛІ,
І МАЛІТВА ДА БОГА АД УСЁЙ ЗЯМЛІ НАШАЙ

Госпадзе, блаславі, Ойча!

Бласлаўлёны Гасподзь Бог Ізрайлевы, Бог хрысціянскі, што парупіўся і стварыў збаўленне людзям сваім, што не пагрэбаваў канчаткова стварэннем сваім, каб яно ідальскім змрокам апанавана было і ў бесаўскім паслугаванні гінула. Але ўсхваліў перш племя Аўраамава скрыжалямі і законам, а пасля таго праз Сына Свайго ўсе народы выратаваў Евангеллем і хрышчэннем, прыводзячы іх да аднаўлення новага жыцця, да жыцця вечнага. ...

Бо хто [так] вялікі, як Бог наш! Ён Адзіны, што цуды стварае, паставіў закон для папярэдняга падрыхтавання ісціны і дара Божага, каб у Ім прызвычайлася чалавечая натура, ухіляючыся ад шматбожжа ідальскага, у Адзінага Бога верыць, каб чалавецтва, быццам сасуд нячысты, што памыты вадою, праз закон і абразанне прыняло малако дару Божага і хрышчэння.

Бо закон быў папярэднікам і слугою ласкі Божай і ісціны, ісціна ж і ласка Божая – слуга будучаму веку, жыццю нятленнаму. <...>

Калі ж успамінаць у гэтым пісанні і прарочыя прадказанні пра Хрыста, і апостальскія павучанні пра будучы век, - то залішне гэта і да славалюбства схіляе. Калі тое, што ўжо ў іншых кнігах напісана і вам вядома, змясціць тут, - гэта прыкмета нахабства і імкнення да славы. Бо пішам мы не для недасведчаных, не для тых, хто залішне насыціўся кніжнай асалодаю, не для ворагаў Божых іншавярных, але толькі для сыноў яго, не для чужакоў, але для спадкаемцаў Царства Нябеснага. І аповесць гэтая – пра закон, дадзены Маісеем, і пра ласку Божую і ісціну, што з'явіліся праз Хрыста, і чаго дасягнуў закон, а чаго – ласка Божая.

Спачатку закон, толькі потым ласка Божая, спачатку цень, толькі потым ісціна. Сімвал закона і ласкі Божай – Агар і Сара, рабыня Агар і

свабодная Сара... Спачатку рабыня, а потым тая свабодная. Хай разумее, хто чытае.

Аўраам бо з юнацкіх год сваіх меў сабе за жонку Сару, свабодную, а не рабыню. І Бог таксама спрадвеку пажадаў і задумаў Сына Свайго на зямлю паслаць, каб праз гэта ласка Божая аб'явілася.

Сара ж не нараджала, бо была няплоднаю. Ды не была няплоднаю, але было ёй прызначана Боскай наканаванасцю нарадзіць пад старасць. Невядомае ж і патаемнае з вышэйшай мудрасці Божай утоена бывае ад анёлаў і людзей, не як тое, што не з'явіцца, але як утоенае і прызначанае з'явіцца пад канец веку.

Сара ж сказала Аўрааму: “Вось зачыніў мяне Гасподзь Бог, каб я не нараджала. Таму ўвайдзі да рабыні маёй Агары і народзіш ад яе”. Ласка ж гаварыла Богу: “Паколькі не час мне сысці на зямлю і ўратаваць свет, сядзі на гару Сінай і ўстанаві закон”.

Паслухаўся Аўраам прапановы Сарынай і ўвайшоў да рабыні яе Агары. Паслухаў жа й Бог тых слоў, што былі ад ласкі Божай, і сышоў на Сінай.

Нарадзіла ж Агар раба ад Аўраама, раба – сына рабыні, і назваў Аўраам яго імем Ізмаіл. Маісей таксама прынёс з Сінайскай гары закон, а не ласку Божую, цень, а не ісціну.

Пасля таго, калі ўжо старымі былі Аўраам і Сара, з'явіўся Бог Аўрааму, калі сядзеў ён перад дзвярыма шатра яго апоўдні каля дуба Мамрыйскага. Аўраам жа, выйшаўшы насустрач Яму, пакланіўся Яму да зямлі і прыняў яго ў шацёр свой. Так, калі наблізіцца канец гэтага веку, наведае Гасподзь чалавечы род і сядзе з нябёсаў, ва ўлонне Дзевы ўваходзячы. Так і Дзева прыняла з паклонам у шацёр цялесны, не пакутаваўшы, а прамаўляючы да анёла: “Вось, рабыня Гасподня, хай будзе мне па слову Твайму”.

І вось тады адчыніў Бог улонне Сарына, і, зачаўшы, нарадзіла Ісаака, свабодная – свабоднага. І калі Бог наведаў чалавечую натуру, з'явілася тады невядомае і утоенае, і нарадзілася ласка Божая, ісціна, а не закон, сын, а не раб. <...>

І выгнана была Агар рабыня з сынам яе Ізмаілам, і Ісаак, сын свабоднай, спадкаемцам стаў Аўрааму, бацьку свайму. І выгнаны былі юдзеі і раскіданы па краінах, і дзеці, Божай ласкай адораныя, хрысціяне, сталі спадкаемцамі Богу і Айцу. Сышло бо святло месяца, калі сонца заззяла – так і закон, калі з'явілася ласка Божая, і холад начны згінуў,

калі сонечнае цяпло зямлю сагрэла. І ўжо не заціскаецца ў законе чалавецтва, але ў ласцы Божай свабодна ходзіць. <...>

Бо калі Іосіф казаў Іякаву: “На гэтага, ойча, ускладзі дзясніцу, бо гэты – старшы”, адказаў Іякаў: “Ведаю, дзіця, ведаю. І ён будзе з людзямі і ўзвысіцца, але брат яго малодшы большым за яго будзе, і племя яго будзе ў многіх народах”.

Так і сталася. Закон бо спачатку быў і ўзвысіўся сярод нямногіх, і сышоў. Вера ж хрысціянская, што з’явілася пазней, стала большай за першую і расплазілася ў многіх народах. І Хрыстова ласка Божая ўсю зямлю ахапіла, і, быццам вада марская, пакрыла яе. І ўсе, адклаўшы старое, спаракнелі ад зайздрасці юдзейскай, трымаюць новае, паводле прароцтва Ісаі: “Старое прамінула, і новае вам абвясчаю. Спявайце Богу песню новую, і ўслаўляецца імя Яго ад ускрайкаў зямлі, і тымі, што ў мора выходзяць і што плаваюць па ім, і на ўсіх астравах”. І яшчэ: “Тых, што працуюць для Мяне, назавуць новым імем, якое блаславіцца на зямлі, бо бласлаўляюць яны Бога ісціннага”.

Бо раней толькі ў Ерусаліме адным належала пакланяцца [Богу], а цяпер па ўсёй зямлі. [...]

Усё ж гэта Бог наш на небе і на зямлі, што захачеў, тое стварыў. За гэта хто ж не ўславіць, хто не пахваліць, хто не паклоніцца велічы славы Яго і хто не падзівіцца бязмежнаму чалавекалюбству Яго?

Спрадвеку ад Айца народжаны, адзінага з Айцом стальца, адзінасны [Яму], як сонцу – святло, сышоў на зямлю, наведаў людзей сваіх, хоць не аддзяліўся ад Айца. І ўцяліўся ад Дзевы чыстай, бязмужнай і беззаганнай, увайшоўшы [так], як толькі Сам ведаў. Цела прыняўшы, выйшаў так, як і ўвайшоў.

Ён – з Троіцы Адзіны, у дзвюх істотах, Боскай і чалавечай. Поўнавартасны чалавек па ўчалавечанні, а не прывідны, але ж паўнавартасны і Бог па Боскасці, а не проста чалавек; паказаў Ён на зямлі [рэчы] Боскія і чалавечыя:

Як чалавек улонне Мацярынскае павялічваў, але як Бог, выйшаў, дзявоцкасці не парушаючы;

як чалавек, малако Мацярынскае ўспрыняў, але як Бог, загадаў анёлам з пастухамі спяваць: “Слава на вышынях Богу”;

як чалавек, у пялёнкі спавіўся, але як Бог, вешчуноў зоркаю праводзіў;

як чалавек, ляжаў у яслях, але як Бог, ад вешчуноў дары і пакланенне прыняў;

як чалавек, уцякаў у Егіпет, але як Богу, рукастварэнні егіпецкія [Яму] пакланяліся;

як чалавек прыйшоў на хрышчэнне, але як Бога, Іярдан [Яго] збаяўся і назад павярнуў;

як чалавек, распрануўся і ўвайшоў у ваду, але як Бог ад Айца сведчанне атрымаў: “Гэта Сын мой улюбёны”;

як чалавек, посціўся 40 дзён і ўсхацеў есці, і як Бог, перамог таго, што спакушаў;

як чалавек, ішоў на шлюб у Кане Галілейскай, але як Бог, ваду ў віно ператварыў;

як чалавек, на караблі спаў, але як Бог, забараніў вятрам і мору, і паслухаліся Яго;

як чалавек, па Лазару заплакаў, і як Бог, уваскрасіў яго з мёртвых;

як чалавек, сеў на асла, але як да Бога, да Яго звярталіся: “Блаславёны Той, Хто ідзе ў імя Госпада”;

як чалавек, укрыжаваны быў, але як Бог, сваёю ўладай разам з ім укрыжаванага ўпусціў у рай;

як чалавек, воцату пакаштаваўшы, сканаў, але як Бог, сонца зацямніў і зямлю скалануў;

як чалавек, у гробе пакладзены быў, але як Бог, пекла зруйнаваў і душы вызваліў;

як чалавека, запячаткавалі [Яго] ў гробе, але як Бог, выйшаў, пячаткі цэлымі захаваўшы;

як чалавечы, намагаліся юдзеі ўтоіць [Яго] Уваскрашэнне, хабар даючы варце, але як Бога, спазведалі і спазналі Яго на ўсіх ускрайках зямлі.

Сапраўды, хто большы Бог за Бога нашага? Ён, Бог, Які творыць цуды, учыніў выратаванне пасярод зямлі крывом і пакутаю на лобным месцы, пакаштаваўшы воцату і жоўці, каб салодкае каштаванне Адама – той злачын і грэх, што ад дрэва, - каштаваннем горычы знішчыць. [...]

І збылося слова Спаса: “Многія прыйдуць з усходу і з захаду і ўзлягуць з Аўраамам і з Ісаакам і з Іякавам у Царстве Нябесным, а сыны Царства выгнаны будуць у цемру апраметную”. І яшчэ: “Адымецца ад вас Царства Божае, і дадзена будзе краінам, што твораць плады яго”.

Да іх менавіта паслаў Ён вучняў Сваіх, гаворачы: “Ідзіце па ўсім свеце і прапаведуйце Евангелле кожнаму стварэнню. Той, хто веруе і хрысціцца, няхай уратаваны будзе!” І: “Ідзіце, навучыце ўсе народы,

хрысцячы іх у імя Айца і Сына і Святога Духа, навучаючы іх выконваць усё тое, што Я загадаў вам”.

Добра ж было ласцы Божай і ісціне заззяць над новым народам. Бо не ўліваюць, па словах Госпада, віна новага, вучэння ласкі Божай, у мяхі старыя, што састарэлі ў юдзействе. Бо інакш разарвуцца мяхі і віно пральецца. Бо як не магла закона – ценю – утрымаць, але шматразова ідалам пакланяліся, то як жа ісціннай ласкі Божай утрымаюць вучэнне? Але новае вучэнне, новыя мяхі, новыя народы. “І тое, і другое захаваецца”.

Так вось і ёсць. Бо вера з ласкі Божай па ўсёй зямлі распасцёрлася і да нашага народу рускага дайшла. І законнае возера перасохла, а евангельская крыніца вадой напоўнілася і, усю зямлю пакрыўшы, таксама да нас разлілася. <...>

І цяпер не ідаласлужыцелямі завемся, але хрысціянамі, не тымі, што яшчэ без надзеі жывуць, але тымі, што на жыццё вечнае спадзяюцца. І цяпер не капішча сатанінскае збудуваем, але Хрыстовыя цэрквы ўзводзім, цяпер не ахвяруем бесам адзін аднаго, але Хрыстос за нас ахвяруецца і драбіцца на ахвяру Богу і Айцу. І цяпер не гінем, каштуючы крыві ахвярнай, але ратуемся, каштуючы Хрыстовай найчысцейшае крыві.

Усе краіны добры Бог наш памілаваў і нас не занядбаў, пажадаў і ўратаваў нас, і да розуму ісціннага прывёў. [...] І хаця былі мы раней, быццам звяр’ё і быдла, што не адрозніваюць правай рукі ад левай, і належаць зямлі, і нікольнікі не клапацяцца пра нябеснае, - паслаў Гасподзь і да нас заветы, што вядуць да жыцця вечнага ... І вось мы, чужыя [Яму], людзьмі Божымі названыя былі, [мы], што ворагамі былі, сынамі Яго празваліся. І не па-юдзейску блюзім, але па-хрысціянску бласлаўляем, маем нараду не як укрыважаць, але як укрываванаму пакланіцца, не крыжум Спаса, але рукі да Яго ўздываем, не працінаем рэбраў, але з іх п’ем, як з крыніцы неўміручасці, не трыццаць срэбнікаў на Ім зарабляем, але адзін аднаго і ўсё жыццё нашае Яму аддаем, не ўтойваем Уваскрасэння, але ва ўсіх дамах сваіх гукаем: “Хрыстос уваскрос з мёртвых”; не гаворым, што быў украдзены, але што ўзнёсся [туды], дзе і быў; не не верым, але, як Пётр, гаворым Яму: “Ты – Хрыстос, Сын Бога жывога”, разам з Фамою: “Ты – Гасподзь наш і Бог”, з разбойнікам: “Памяні нас, Госпадзе, у Царстве Сваім”. [...]

Хваліць пахвальнымі галасамі Рымская краіна Пятра і Паўла, бо праз іх уверавала ў Ісуса Хрыста, Сына Божага; Азія, і Эфес, і Патм – Іяна

Багаслоўца, Індыя – Фаму, Егіпет – Марка. Усе краіны, і гарады, і народы, і людзі шануюць і славяць кожны свайго вучыцеля, які навучыў іх праваслаўнай веры. Пахвалім жа і мы, паводле сілы нашай, малымі пахваламі нашага вучыцеля і настаўніка, які стварыў вялікія і дзіўныя [рэчы], - вялікага кагана нашай зямлі Уладзіміра, унука старога Ігара, сына ж слаўнага Святаслава, якія, трымаючы ўладу па часе сваім, мужнасцю і храбрасцю вядомымі сталі ў многіх краінах, а перамогі і магутнасць [іх] успамінаецца цяпер і ўслаўляецца. Бо валадарылі яны не ў благой і невядомай зямлі, але ў Рускай, пра якую ведаюць і чуюць на ўсіх чатырох канцах зямлі.

Гэты слаўны, народжаны ад слаўных, высакародны ад высакародных, каган наш Уладзімір, узросшы і ўзмацнеўшы ад дзіцячага маленства, яшчэ больш пасталеўшы, магутнасцю і сілаю ўдасканалваючыся, мужнасцю і разважнасцю іншых абганяючы, стаўшы адзінаўладцам у зямлі сваёй, падпарадкаваў сабе навакольныя краіны: адных – мірам, а непакорных – мечам. І так, калі жыў ён у дні свае і ў зямлі сваёй праўдаю, мужнасцю і разважнасцю кіраваў, прыйшло на яго наведванне Вышняга, прыхільна зірнула на яго шматлітасцівае вока добрага Бога, і зазьяў розум у сэрцы яго, каб зразумець [яму] марнасць ідальскай ліслівасці і пачаць шукаць адзінага Бога, Які стварыў усё існае, бачнае і нябачнае.

Да таго ж чуў ён несупынна пра дабраверную зямлю Грэцкую, хрысталубівую і моцную вераю, што яны адзінага Бога ў Троіцы шануюць і [Яму] пакланяюцца, што ў іх адбываюцца з'явы, цуды і знаменні, што цэрквы [там] напоўнены людзьмі, што ўсе селішчы і гарады дабраверныя ў малітвах першыя, усе перад Богам руслівыя. І пачуўшы гэта, пачаў ён прагнуць сэрцам, загарэўся духам, каб быць і яму хрысціянінам, і зямлі яго.

Гэтак жа і сталася, бо Бог так накановаў і ўзлюбіў чалавечую істоту. Бо распрануўся каган наш, і разам з шатамі скінуў [усё] смяротнае старога чалавека, атрос пыл бязвер'я і ўвайшоў у святую купель, і адрадіўся ад Духа і вады, у Хрыста ахрысціўся, у Хрыста апрануўся, і выйшаў з купелі, вобразам прасвятлеўшы, стаўшы сынам несмяротнасці, сынам уваскрасэння, прыняўшы імя старажытнае, знакамітае праз роды і роды, Васілій, ім жа запісаўся ў кнігі жыцця ў вышнім горадзе, несмяротным Ерусаліме.

Калі ж сталася гэта, не пакінуў ён на гэтым подзвігу дабравернасці, не ў гэтым толькі праявіў існую ў ім да Бога любоў, але пайшоў далей,

загадаўшы па ўсёй зямлі яго хрысціцца ў імя Айца і Сына і Святога Духа, каб яўна і гучна па ўсіх гарадах славіцца Святой Троіцы, і каб усім быць хрысціянамі: малым і вялікім, рабам і свабодным, маладым і старым, баярам і прастакам, багатым і ўбогім. І не было аніводнага супраціўнага дабрачыннаму яго загаду, нават калі хто і не праз любоў, але праз страх перад тым, хто загадваў, хрысціўся, бо дабравернасць яго з уладаю спалучалася.

І ў адзін час уся зямля наша ўславіла Хрыста з Айцом і з Святым Духам. Тады пачаў змрок ідальскі ад нас адступацца, і заранак дабравернасці з'явіўся, тады цемра бесаслужэння згінула, і слова евангельскае зямлю нашу асвятліла. Капішчы разбураліся, і цэрквы стаўляліся, ідалы руйнаваліся, і іконы святых з'яўляліся, бесы ўцякалі, крыж гарады асвячаў. <...>

Дык як жа цябе пахвалім, о годны і слаўны сярод зямных уладароў, вельмі мужны Васілію! Як падзівімся дабрачыннасці тваёй, магутнасці і сіле, якую падзяку табе выкажам [за тое], што праз цябе спазналі Госпада і ліслінасці ідальскае пазбыліся, што на твой загад па ўсёй зямлі тваёй Хрыстос ўслаўляецца? Ці што яшчэ табе скажам, хрысталубча, сябру праўды, разважнасці месцішча, міласціны гняздо?

Як увераваў ты, як распаліўся ў любові Хрыстовай, як засяліўся ў цябе розум вышэйшы за розум зямных мудрацоў, каб нябачнага ўзлюбіць і да нябеснага памкнуцца? Як ты знайшоў Хрыста, як аддаўся Яму, - раскажы нам, рабам тваім, раскажы, вучыцелю наш, адкуль авеяў цябе водар Святога Духа, адкуль меў выпіць ты памяці пра будучае жыццё салодкай чары, адкуль успрыняў і ўбачыў, які добры Гасподзь?

Не бачыў ты Хрыста, не хадзіў за ім... Як жа ты стаў Яго вучнем? Іншыя, што бачылі Яго, не верылі, а ты, не бачыўшы, паверыў. Сапраўды, была на табе шчаснасць Божая, пра якую было сказана Фаме: "Шчасныя, хто не бачылі і ўверавалі". [...]

Добрае сведчанне добрай веры тваёй, о шчасны, святая царква Святой Багародзіцы Марыі, якую ты стварыў на прававерным грунце, дзе і ляжыць цяпер мужае тваё цела, чакаючы трубы арханельскай.

Вельмі добрае таксама і вернае сведчанне - сын твой Георгій, якога стварыў Гасподзь пераемнікам улады тваёй пасля цябе, які пастаноў тваіх не парушае, але сцвярджае, ані памяншае прызначэнняў тваёй добрай веры, але яшчэ больш прыкладае, не скажае, а стварае. Тое, што не завершана табою, ён завяршае, быццам Саламон - [зробленае] Давідам: стварыў вялікі і святы дом Божы Яго Вышэйшай Мудрасці на

святасць і асвятэнне гораду твайму; і ўпрыгожыў яго з усялякай прыгажосцю золатам і срэбрам, і каменнем каштоўным, і сасудамі дарагімі. Тая царква дзівосная і слаўная на ўсе навакольныя краіны, бо другой такой не знойдзеш ва ўсім паўночным краі ад усходу да захаду.

І слаўны горад твой Кіеў велічнасцю, быццам вянком, атачыў, аддаў людзей тваіх і горад святы, Найслаўнейшай, хуткай на дапамогу хрысціянам Святой Багародзіцы, якой і царкву на Вялікіх варотах узвёў у імя першага Гасподняга свята святога Дабравесту, каб такое прывітанне, як арханёл надаў Дзеве, было б і гораду гэтаму. Бо да Яе: “Радуйся, узрадаваная, Гасподзь з Табою!”, да горада ж: “Радуйся, дабраверны горад, Гасподзь з табою!”

Устань, шаноўная галава, з гробу твайго, устань, атрасі сон. Бо ты не памёр, але спіш да супольнага для ўсіх [з мёртвых] паўстання. Устань, бо ты не памёр, бо не варта памерці табе, што вераваў у Хрыста, Які ёсць жыццём усяму свету. Атрасі сон, узвядзі вочы, каб паглядзець, якой пашанай Гасподзь цябе там уганараваў, і на зямлі не без памяці пакінуў у сыне тваім. Устань, паглядзі на дзіця сваё Георгія, паглядзі на роднага свайго, паглядзі на мілага свайго, паглядзі на таго, каго Гасподзь вывеў з улоння твайго, паглядзі на таго, хто ўпрыгожвае сталец зямлі тваёй, - і ўзрадуйся, і ўзвесяліся.

Да таго ж паглядзі на дабраверную снаху тваю Ірыну, паглядзі на ўнукаў тваіх і праўнукаў, як жывуць яны, як апякуюцца яны Госпадам, як трымаюць добрую веру, што перадаў ты ім, як да святых цэркваў часта ходзяць, як услаўляюць Хрыста, як пакланяюцца імені Яго.

Паглядзі ж і на горад, што велічнасцю ззяе, паглядзі, як цэрквы квітнеюць, паглядзі, як хрысціянства ўзрастае, паглядзі, як горад іконамі святых асвятчаецца і ззяе, і фіміяму водарам ахутаны, і пахвалы Боскія, і спеваы святых ў ім чуюцца. І бачачы гэта ўсё, узрадуйся і ўзвесяліся, і пахвалі добрага Бога, усяго гэтага Стваральніка. [...]

Валадару, Цару і Божа наш, высокі і слаўны, Чалавекалюбча, што паводле працы надаеш славу і пашану, далучаючы да Свайго Царства! Памяні, Дабрадзёю, і нас, жабракоў Тваіх, бо імя Табе – Чалавекалюбец. Хаця і не маем мы добрых спраў, але дзеля вялікай літасці Тваёй уратуй нас, бо мы – людзі Твае і авечкі паствы Тваёй, і статак, які нядаўна пачаўшы пасвіць, вырваў Ты ад ліха ідаласлужэння.

Пастыру добры, што паклаў душу за авечак, не пакінь нас, хаця і цяпер яшчэ мы блудзім, не адкінь нас, хаця і цяпер яшчэ грашым

супраць Цябе, як нованабытыя рабы, якія не дагаджаюць ні ў чым гаспадару свайму, не занядбай, хаця і малы статак, але скажы нам: “Не бойся, малы статак, бо Айцец ваш Нябесны меў добрую волю даць вам Царства”. [...]

Малітвамі, маленнем Найчысцейшай Тваёй Маці і святых нябесных сіл, і Прадцечы Твайго і Хрысціцеля Іяна, апосталаў, прарокаў, пакутнікаў, прападобных і ўсіх святых малітвамі будзь міласэрным да нас і злітуйся над намі, каб мы літасцю Тваёй пасвіліся і ў адзінстве веры супольна весела і радасна славілі Цябе, Госпада нашага Ісуса Хрыста з Айцом, з Найсвяцейшым Духам, Троіцу непадзельную, адзінабожную, Якая царствуе на нябёсах і на зямлі над анёлам і чалавекам, над бачнай і нябачнай істотай, цяпер і заўсёды і на вякі вечныя. Амінь!

Запіс Іларыёна

Я, з літасці чалавекалюбнага Бога манах і празвіцёр Іларыён, па волі Яго ад багачэслівых епіскапаў асвячоны быў і ўспадкаеміў сталец у вялікім і богазахаваным горадзе Кіеве, каб быць мне ў ім мітрапалітам, пастухом і настаўнікам.

Сталася ж гэта ў лета 6559, ва ўладаранне дабравернага кагана Яраслава, сына Уладзіміра. Амінь.

Пераклад Жанны Некрашэвіч-Кароткай

КЛІМЕНТ МІТРАПАЛІТ КІЕЎСКИ

Звесткі пра Клімента (свецкае імя невядома) вельмі нешматлікія. Даследчыкі сцвярджаюць, што быў ён родам са Смаленска, падвізаўся ў Зарубскім манастыры (ці пад Смаленскам, ці недалёка ад Пераяслаўля). У Іпацьеўскім летапісе Клімент згадваецца як “кніжнік і філосаф такі, якога ў Рускай зямлі не было”. Больш разгорнутая яго характарыстыка сустракаецца ў Ніканаўскім летапісе: “Ён вельмі любіў спакой, і, аддаляючыся ад усіх, рупіўся пра малітву і чытанне Боскіх Пісанняў, быў схімнікам, вельмі начытаным і адукаваным, і філосафам вялікім, і пакінуў шматлікія пісанні”. Тое, што абодва летапісцы называюць Клімента “філосафам”, на думку некаторых вучоных, сведчыць пра тое, што вучыўся ён у Канстанцінопалі. Магчыма, з часам Клімент стаў епіскапам Смаленскім. Пасля таго, як смаленскі князь Ізяслаў Мсціславіч авалодаў Кіевам, ён вырашыў на месца грэка Міхаіла паставіць свайго кандыдата. Абраннікам князя стаў Клімент, хаця супраць намеру Ізяслава выступілі некалькі епіскапаў Русі, што трымаліся візантыйскай арыентацыі. У 1147 годзе Клімент, тым не менш, без блаславення канстанцінопальскага патрыярха заняў свіццельскую кафедру і быў мітрапалітам Кіеўскім да 1155 года. Памёр пасля 1164 года.

Да нас дайшоў адзіны твор, які бясспрэчна належыць Кліменту – “Пасланне ... Фаме празвітару...”. Твор складаецца з дзвюх частак. Першая ўяўляе сабою палемічна завостраны тэзіс аб неабходнасці “дэталёва даследаваць Боскія Пісанні”, гэта значыць, прыбгаць пры тлумачэнні біблейскіх вобразаў і выразаў да прытчаў і іншасказанняў, а не абмяжоўвацца іх літаральным разуменнем. Клімент дакарае свайго апанента, празвітара Фаму, які абвінавачваў яго ў ганарыстасці і фанабэрыстасці, а таксама ў тым, што Клімент выдае сябе за “філосафа”, указвае на неабходнасць “спасцігаць і адчуваць” праведнасць Бога. Аўтар, грунтуючыся на антычнай (найперш арыстоцэлевай тэорыі пазнання), паказвае дадзены Богам чалавеку шлях спасціжэння сакральнай мудрасці: “асэнсаванне – разуменне – слоўнае выражэнне”. Твор прасякнуты тонкай іроніяй і вызначаецца бліскучай аргументацыяй, прадстаўляе мітрапаліта Клімента дасканалым і вопытным палемістам.

Пяру мітрапаліта Клімента прыпісваюцца павучанне “У суботу сырапусную памяць творым святых айцоў” і твор пад назваю “Слова пра

любоў Клімава". Кліменту належаць таксама адказы на пытанні Кірыка Наўгародца, якія захаваліся ў перадачы апошняга.

Жанна Некрашэвіч-Кароткая

П А С Л А Н Н Е,
напісанае Кліментам, мітрапалітам рускім,
празвітару Фаме, ператлумачанае ²³ манахам Афанасіем

Госпадзі, блаславі, Ойча.

Прачытаўшы пісьмо ад тваіх шчадрот душэўных, хоць і было яно ганарыстым ²⁴, я быў у захапленні і, калі належным чынам прыгарнуўся да ўспамінаў, то падзівіўся добраму розуму твайму, улюбёны мой у Госпадзе браце Фама! Пісьмо тваё ўтрымлівае нараканне з любоўю на нашу ганарыстасць, і з гэткай радасцю прачытаў я перад многімі слухачамі і перад князем Ізяславам славутае ад цябе да мяне пісьмо. І хаця ты выказаў мне асуджэнне, і пішаш дзеля гэтага, аднак жа ты, дружа, не ўспрымай варожа пасланне, напісанае мною табе ў адказ. Кажаш мне: “Ты ўслаўляеш сябе, пішучы, за філосафа сябе выдаючы”, ды найперш сам сябе выкрываеш: калі я табе штосьці пісаў? Я не пісаў і пісаць не збіраюся. Яшчэ кажаш мне: “Па-філасофску ²⁵ ты пішаш”. Але гэта вельмі няправільна пішаш, быццам бы я, пакінуўшы агульнапрызнанае [Свяшчэннае] Пісанне, пісаў паводле Гамера, і Арыстоцеля, і Платона, што сярод элінскіх капішчаў славіліся. Калі ж я і пісаў, то не да цябе, а да князя, ды і да яго зусім непаспешліва. А калі ты разгневаўся, што я цябе згадаў, - Бог сведка, не таму, што жадаў праверыць твой добры розум, але таму, што шчыра пісаў. Няўжо нават гэтага не змог ты зразумець? І дарэмна асуджаеш ты мяне пры дапамозе настаўніка твайго Грыгорыя ²⁶, калі кажаш: “Яшчэ з Грыгорыем разважаў я пра выратаванне души”. А хіба ж я калі наракаў на Грыгорыя і дакараў яго? Наадварот, я прызнаю, што ён не толькі праведны, але і Богам вызначаны, а калі зусім смела сказаць, - ён святы!

²³ Не зусім зразумелае слова, якое можа мець значэнне «перакладзенае» і «пракаментаванае». У сувязі з гэтым даследчыкі не маюць пэўнасці ў тым, якую ролю адыграў Афанасій пры стварэнні гэтага твора: ролю каментатара ці перакладчыка? У апошнім выпадку трэба меркаваць, што «Пасланне...», палемічна завостранае супраць апалагета візантыйскай вучонысці, было напісана на грэцкай мове.

²⁴ У публікацыі тэкста «Паслання» (Н.К.Нікольскага) тут незразумелае слова «медмено», якое В.В.Колесаў перакладае на рускую мову «с медленьем». Зважаючы на агульны сэнс ліста, лягчэй убачыць тут скажоную форму слова «надменно».

²⁵ Апанент Клімента празвітар Фама ўкладае ў выраз «па-філасофску» глыбокую іронію; «па-філасофску» тут азначае «мудрагеліста», «напышліва».

²⁶ Найбольш блізім па часе да мітрапаліта Клімента і празвітара Фамы быў Грыгорый, манах Кіева-Пячэрскага манастыра, які жыў у канцы 11 - пач. 12 стагоддзя і ўспамінаецца ў «Кіева-Пячэрскім Пацерыку» сярод іншых «прападобных айцоў» Кіева-Пячэрскага манастыра. Даследчыкі прыпісваюць яму складанне канонаў у службах князю Уладзіміру, Феадосію Пячэрскаму і некаторыя іншыя. Варта прыгадаць, аднак, і іншага Грыгорыя, які жыў да сярэдзіны 13 стагоддзя і якога ўганаравалі найменнем «філосаф» (!).

Але хіба ж ён, аднак, не вучыў цябе? Тады не ведаю, якім чынам ты хочаш павучаць душы, што даверыліся табе. Грыгорыю і табе гэта невядома.

Але дзіўную рэч гаворыш мне: “ты выслаўляешся”... Дык раскажу табе пра тых, што да славы імкнуцца: яны набываюць дом за домам, сяло за сямом, выгнаннікаў і абшчыннікаў, і борці, і пожны, і пусткі, і старыя сядзібы. Ад іх я, бедны Клім, цалкам вольны; замест дамоў і сёлаў, і борцяў, і пожняў, абшчыннікаў і выгнаннікаў – зямлі чатыры локці, каб выкапаць магілу. У магілы ж гэтай мноства сведкаў; паколькі бачу сваю магілу кожны дзень сямікратна, не ведаю, з чаго мне выслаўляцца. Немагчыма, маўляў, мне мець іншага шляху да царквы, акрамя магілы. А калі б захацеў я славы, паводле вялікага Залатавуста, - то гэта не дзіва: многія багацце занядбалі, але славу – аніводны, і найперш шукаць бы мог я ўлады па сваёй сіле. Але толькі Той, хто ведае сэрцы і ўтоенае ў іх ²⁷, - толькі Ён Адзін ведае, колькі я маліўся, каб пазбыцца ўлады! І калі з Яго наканаванасці яна спалучылася са мною, то не варта Яму супраціўляцца. Таму, дружа, я не даю табе адказу, але схіляю твой добры розум да пытання: ці варта дэталёва даследаваць Боскія Пісанні?

Давай з табой паслухаем ²⁸ шчаснага Саламона, які гаворыць у прытчах: “Калі цвёрда звернеш да Яго вока сваё, нікому з табой не зраўняцца”. Нават і Саламон, які шукаў славы, піша гэтак. Або: “Вышэйшая мудрасць стварыла сабе храм і заснавала сем слупоў” ²⁹. Ці ж славы шукаючы, піша ён гэтак? Вось што гаворыць Саламон: “Вышэйшая мудрасць стварыла сабе храм”. Вышэйшая мудрасць – бовства, а храм – чалавецтва, бо, быццам у храм, пасяліўся ён у цела, якое прыняў ад найчысцейшай нашай Уладаркі Багародзіцы сапраўдны наш Хрыстос Бог. А што “заснавала сем слупоў” – гэта сем сабораў святых і баганосных нашых айцоў.

Больш таго, што ж [гаворыць] той, хто нарадзіў Саламона ³⁰? “Бо рабы Твае палюбілі і каменне яго, і аб праху яго шкадуюць” ³¹. Хіба ж пра каменне або прах гаворыць Богаайцец? Дык калі ты мне дазволіш, дружа, спасцігнуць, каменне тое – прах. А гэта Богаайцец пра апосталаў гаворыць, калі чытаю я кнігу Быцця, праз сведку Бога Маісея: “І сказаў

²⁷ У арыгінале – слова «обистья» – “пачкі, пупышкі”; метафара.

²⁸ У арыгінале – слова «торчивь»; звязана са словамі “тороци” (чуткі), «оторочить». «Торчиве» – форма сумеснага дзеяння парнага ліку.

²⁹ Пр.9.1.

³⁰ Давід, якога ў хрысціянскай літаратуры часта называлі «Богаайцец», паколькі з дому Давідава была Багародзіца Дзева Марыя.

³¹ Псалтыр, 101, 15.

Гасподзь Бог: Вось, Адам стаў, як і мы, і як адзін з нас, і цяпер хаця б ён не працягнуў руку, каб узяць ад дрэва жыцця”³². Можа, гэта пачытаць мне дзеля самаўсхвалення?

Але ж, аднак, не абцяжарвай сябе грахамі нашымі, як гавораць некаторыя, іх канец – далёкая пагібель; ды лепей сам аблягчы ад ношы цяжкай спіну нашу. Бог чакае адданасці ў Сваёй любові, не надасць славы Сваёй чужому. Тых, хто адступаюцца ад Яго [і імкнуцца] да нязгоды, Ён знішчыць разам з тымі, хто ўчыняюць злачынствы. Няма няпраўды ў Бога, кажу табе, і не будзе, бо Ён пазнае сэрцы і душы. А тое, што Бог – праведны, трэба спасцігаць і адчуваць³³. Зважай вось, як агонь, што выскаецца з каменя і выходзіць з дрэва, ствараецца і прыбываецца чалавечымі жывымі рукамі. Калі ж агонь атрымае моц ад гарэння, паглядзі, як любое самае чыстае рэчыва, пакладзенае ў яго чалавечым рамяством, ачышчаецца! Значыць, золата ці сэрбра, калі напоўніцца якой-небудзь нячыстасці або прымесі і пакладзена будзе ў стваральны агонь, то апальваецца яно вогненным полымем, і тое пакладзенае золата і сэрбра ачышчаецца і вяртаецца да таго, хто яго паклаў, чыстым і бясстрасным³⁴, а прымешаная тая ў ім нячыстасць бясстрасна згіне. Дык хіба ж гэта натуральны³⁵ агонь – той, які створаны Богам для чалавека дзеля асэнсавання, разумення і слоўнага выражэння³⁶.

Так і ў Евангеллі паказвае Гасподзь наш Ісус Хрыстос, гаворачы: “Чалавек ішоў з Ерусаліма ў Ерыхон і трапіў да разбойнікаў, якія знялі з яго адзенне і зранілі яго”³⁷. Тут Ерусалім азначае Эдэм, а Ерыхон – свет. Чалавек, які ішоў – Адам, разбойнікі – бесы. Іх спакусаю ён быў распрануты з богатканых шатаў. Ранамі ж называе грахі... І што за філасофстваванне я напісаў? Не ведаю. Хрыстос сказаў святым вучням і апосталам: “Вам дадзена ведаць таямніцы Царства, а іншым – у прытчах”³⁸... Ці ж гэта, даражэнькі, філасофстваванне, якім шукаю я славы ў людзей? Тое, што апісалі евангелісты, цуды Хрыстовы, хачу я спасцігаць праведна і духоўна.

³² Быццё, 3, 22.

³³ У арыгінале «разумети» – дзяслоў, які абазначаў цэласнае ўспрыняцце якасцей чаго-небудзь – аж да фізічнага адчування. Менавіта так хацеў “уразумети” Адам плод з забароненага дрэва.

³⁴ У арыгінале – «без вреда», што перакладаецца як «бясстрасны, бясстрасна». Гэтая якасць у чалавеку – аснова праведнасці. Іяан Экзарх Балгарскі пісаў: «Тацём бо без вреда нам веляше быти Бог» («Такімі бясстраснымі загадаў нам быць Бог»).

³⁵ У арыгінале – «вещьствьныи»; адпавядае старагрэцкаму “ἐνυλοσ” – “уласцівы рэчыву”. Апошні тэрмін шырока выкарыстоўваў Арыстоцель.

³⁶ Паводле антычнай тэорыі пазнання, тры паслядоўныя этапы спасціжэння паняцця.

³⁷ Лк 10.30.

³⁸ Лк 8.10.

Што мне [разумець] пад дачкою князя Іяіра? –

пытаюся я праведна, і кажа мне: тое і тое.

Што – пад дачкою хананеянкi? –

хачу я спазнаць духоўна.

Што – пад крывацечнай? –

даследую значэнне выслоўя.

Што для мяне пяць хлябоў і дзве рыбы? –

пытаюся ў евангеліста.

Што для мяне ссохлая смакоўніца? –

пытаюся пра значэнне выслоўя.

Што мне [разумець] пад той старою жанчынаю, што кінула два медзякі на свяцілішча? –

і маюся, каб цёмная мая душа стала ўдовіцай, і кінула два медзякі на свяцілішча, [каб] цела [стала] цнатлівым, а душа – пакорлівай.

Што мне [разумець] наконт лоўлі рыбы? –

пытаюся ў евангеліста.

Што мне [разумець] пад ацаленнем хворых на вадзянку? –

хачу я ведаць, і праўдзіва ³⁹.

Гэта ўсё – Боскае, ад Госпада нашага Ісуса Хрыста – тыя знаменні і цудатварэнні, якія ў Святым Евангеллі ўспамінае. Я ж па волі сваёй прыгадаў тое, што святыя і Боскія айцы нашы прападобныя да Гасподніх слоў дадалі, каб перадаць і растлумачыць адно ці другое. Вельмі карысна, і добра, і ўхвалення варта, і не столькі цудоўна і слаўна, колькі праўдзіва менавіта тое, што Гасподзь наш, цуд і знаменне на самой справе ўчыніўшы, паказаў, калі ўваскрэсіў дачку Іяіра князя, якая была ўжо мёртвая і не дыхала. Калі ўспомнім і хананеянку, і крывацечную, і пяць хлябоў і дзве рыбы, і пра ссохлую смакоўніцу, і пра тую старую жанчыну, што кінула два медзякі на свяцілішча, і пра лоўлю рыбы, - гэта [ўсё ў Евангеллі] ад Лукі, - і пра ацаленне хворага на вадзянку ⁴⁰, - усё гэта сапраўды так і было, як распавядае евангеліст. І вось Гасподзь наш не прытчаю, але дзяяннем Боскім свае знаменні і цуды паказаў...

Аповед гэты, па словах Саламона, -- спадчына спачатку для сямі, а

³⁹ Прыклады цудоўных выпадкаў, апісаных у Евангеллі, падаюцца ў рытарычнай градацыі і кожны раз суправаджаюцца заўвагамі пра неабходнасць іх інтэрпрэтацыі і вытлумачэння.

⁴⁰ Сапраўды, апісанне ўсіх вышэй пералічаных цудаў чытаецца ў Евангеллі паводле Лукі, а паданне пра ацаленне хворага на вадзянку («раслабленага») – у Евангеллі паводле Матфея.

потым – і для восьмага ⁴¹. Вывучаючы гэта дэталёва, хіба пажадаеш ты выхваляцца, даражэнькі? Успамінаю яшчэ раз згаданага табою настаўніка Грыгорыя, якога я нават святым назваць не саромеюся. Ды, не асуджаючы яго, хачу сказаць, але дзеля ісціны: Грыгорый ведаў альфу, як і ты, і віту таксама, і ўсе 24 літары алфавіта. А ці чуў ты пра тое, што ёсць у мяне мужы – і бачыў я іх на ўласныя вочы, - з якіх адзін можа прамовіць альфу, не скажу [дакладна], на сто, на дзвесце, на трыста ці на чатырыста, і віту таксама. Разважай, даражэнькі, разважаць загадвае [Ён] і разумець, што ўсё існуе, і фармуецца, і абуджаецца сілаю Боскай. Няма аніводнай іншай дапамогі, акрамя дапамогі Боскай; няма аніводнай сілы, акрамя сілы Боскай. Усё, сказаў, чаго Ён пажадаў, тое і стварыў на небе, і на зямлі, і ў моры, і ва ўсіх нетрах, і іншае...

Вельмі, браце, дзіўлюся я, няўжо толькі гэтага дасягнуў з табою Грыгор, няўжо ж ва ўсім не здолеў перад табою праявіцца? Але ж і дзіўлюся!

Напісаў я 16 прамоў, яны дзівосныя і ўхвалення вартыя, але ж не надаюцца для царкоўнага прамаўлення з-за велічнасці і глыбіні думкі, дзеля таямнічых і незразумелых выказаў.

Пераклад Жанны Некрашэвіч-Кароткай

⁴¹ Паэтычны скрэп: параўн. прыведзеную вышэй цытату пра сем слупоў храма мудрасці (Пр. 9.1). Пра дасканаласць Клімента як мастака слова сведчыць і тое, што евангельскіх прытчаў ён таксама пералічыў спачатку сем (з Евангелля ад Лукі), а потым – восьмую (з Евангелля ад Матфея).

КІРЫЛ ЕПІСКАП ТУРАЎСКІ

Славуты прапаведнік, буйны грамадскі дзеяч і таленавіты мастак слова, Кірыл (каля 1130 – 1182; мірскае імя невядома) паходзіў з заможнай сям’і. Атрымаўшы выдатную філалагічную і багаслоўскую адукацыю, вырашыў аддаліцца ад свецкага жыцця, прысвяціў сябе справе аскетычнага служэння ў манастве, пэўны час – у форме стоўпніцтва. Каля 1169 г. па жаданню тураўскага князя Юрыя Яраславіча быў пасвечаны ў епіскапы. Не быў далёкі ад ідэалагічнай барацьбы свайго часу: у прыватнасці, прымаў удзел у справе асуджэння князя Андрэя Багалюбскага і епіскапа Растоўскага Феодара. Вядомы таксама яго пасланні да сучасных яму палітычных і царкоўных дзеячаў.

Першымі даследчыкамі творчасці Кірыла Тураўскага было дакладна ўстаноўлена яго аўтарства для пэўнага кола твораў. Гэта восем “слоў” (пропаведзей), напісаных пераважна на царкоўныя святы велікоднага цыклу, “Прытча пра душу і цела”, “Аповесць пра неразумнага цара і яго мудрага дарадцу”, “Казанне пра чарнарызскі чын”. Акрамя таго, ім былі напісаны два каноны і каля трыццаці малітваў. Сучасныя даследчыкі (у тым ліку А.А.Мельнікаў) называюць і іншыя творы як прыналежаўшыя перу Кірыла.

Пропаведзі тураўскага Залатавуста, па словах І.Яроміна, – гэта творы рытарычнага мастацтва, надзвычай складанага і вытанчанага. Асноўная ўвага аўтара канцэнтравалася ў іх на пазасюжэтных момантах ажыццяўлення ідэйна-мастацкай задумы – **рытарычных тырадах**. Менавіта яны былі асноваю кампазіцыйнага каркаса пропаведзі. Унутры тырады часта рэалізуецца прынцып *рытарычнай ампліфікацыі*, сутнасць якога заключаецца ў шматразовым варыяванні адной і той жа думкі, прычым у падобных сінтаксічных канструкцыях. Выключную ролю ў стварэнні мастацкай тканіны пропаведзі адыгрывае таксама традыцыйная сярэднявечная сімволіка. Сюжэтным стрыжнем асноўнай часткі пропаведзі служыў адпаведны евангельскі эпізод, які падаваўся з шырокімі аўтарскімі каментарыямі і тлумачэннямі. У “Слове на Святую Пасху” дэталёва і скрупулёзна асэнсоўваецца генеалогія і семантыка галоўнага хрысціянскага свята, яго сувязь з папярэдняй юдзейскай традыцыяй і сутнасцю адметнасць у новы час. У “Слове пасля Пасхі” сімвалічная карціна вясны ўключана ў кантэкст цэласнай творчай задумы прапаведніка, звязанай з матывам абнаўлення, якое разумеецца вельмі шырока.

Асноўны мастацкі прыём у “Прытчы пра душу і цела”, у адпаведнасці з прыродай жанру, - алегорыя. Менавіта алегарычная мастацкая выява служыць аўтару фонам, на якім разглядаецца цэнтральная праблема хрысціянскай маральнасці: праблема граху і выратавання ад яго. Спосаб кампазіцыйнай пабудовы прытчы выяўляе глыбокае разуменне аўтарам псіхалогіі слухача (чытача) яго твораў: уласна прытча (аполаг) разбіваецца на некалькі эпизодаў, кожны з якіх суправаджаецца аўтарскімі тлумачэннямі: высьвятленнем экзэгетычнай семантыкі спачатку ключавых сімвалаў («разбор»), потым – ключавых эпизодаў прытчы («тлумачэнне») з правядзеннем аналогій (“прыпадабненні”, “супастаўленне”). У раздзеле “Выкрыццё граху” кніжнік у духу хрысціянскага асветніцтва пераасэнсоўвае традыцыйны вобраз “дрэва жыцця” як шляху да выратавання чалавека ад граху. Час ад часу ў тэкст устаўляюцца апеляцыі да аўдыторыі з пасагамі аўтарскага самапрыніжэння.

Кірыл заўсёды імкнецца ствараць у сваіх творах ілюзію прысутнасці і саўдзельнасці слухачоў, дзеля чаго часта ўжывае лексемы адпаведнага семантычнага поля (“днесь”, “ныне”), а таксама розныя пабуджальныя формы дзеясловаў, звернутыя да чытача (“вижь”, “похвалим”, “пойдем”, “послушайте”, “разумейте” і г.д.). У тварэннях Кірыла Тураўскага вялікае значэнне надаецца аналізу ключавых апазіцый хрысціянскай кніжнасці: “смерць – уваскрасэнне”, “старое – новае”, “вера – бязвер’е” (у пропаведзях); “цела – душа”, “грэшнасць – праведнасць” (у “Прытчы пра душу і цела”). Цытаты з Святога Пісьма натуральна ўплываюцца ў мастацкую тканіну, не парушаючы яго арганічнай цэласнасці.

Пераклад выкананы з тэкстаў твораў Кірыла ў рэдакцыях, апублікаваных І.П.Яроміным. У “Прытчы пра душу і цела” уласна прытчавыя эпизоды (часткі аполага) выдзяляюцца курсівам.

Жанна Некрашэвіч-Кароткая

КІРЫЛА МНІХА
ПРЫТЧА ПРА ЧАЛАВЕЧУЮ ДУШУ І ПРА ЦЕЛА,
І ПРА ПАРУШЭННЕ БОЖАГА ЗАПАВЕТУ,
І ПРА ЁВАСКРАШЭННЕ ЦЕЛА ЧАЛАВЕЧАГА,
І ПРА БУДУЧЫ СУД, І ПРА ПАКУТУ

Госпадзе, блаславі, Ойча!

Як добра, брацці, і вельмі карысна, разумець нам Боскіх пісанняў вучэнне: гэта і душу цнатлівай учыняе, і да пакорлівасці розум схіляе, і сэрца на імкненне да дабрадзейнасці абвастрае, і наогул чалавека дабрадзеіным учыняе, і на нябёсы да абяцанняў Уладара думкі прыводзіць, і для духоўнай працы цела мацуе, і занядбанне гэтага сённяшняга жыцця, і славы, і багацця стварае, і ўсе жыццёвыя маркоты гэтага свету адводзіць. Дзеля гэтага малю вас, парупцеся старанна чытаць святыя кнігі, каб, насыціўшы сябе Божымі словамі, адчулі вы прагу да невымоўных дабротаў будучага веку: яны, хоць і нябачныя, але вечныя і канца не маюць, цвёрдыя і нерухомыя. Давайце не проста хутка варушыць языком, вымаўляючы напісанае, але, прымаючы з разважнасцю, парупімся ператварыць гэта ў справу. Слодыч – мядовыя соты і асалода – цукар, але пераўзыходзіць і адно, і другое кніжнае пазнанне. [Кнігі –] гэта скарбніцы вечнага жыцця. Калі б тут хто знайшоў зямную скарбніцу, то не паспадзяваўся б на яе, а хаця б адзін толькі каштоўны камень узяў бы, – і ўжо бестурботна раскашуе, бо аж да скону багацце мае. А хто знаходзіць Боскіх кніг скарбніцу – сапраўднае з разборам пазнанне выратавальных слоў прарочых, і псаломскіх, і апостальскіх, і самога Спаса Хрыста, – гэта ўжо не яму аднаму служыць да выратавання, але і многім іншым, хто слухае яго. З гэтым звязана евангельская прытча, што кажа: “Кожны кніжнік, які зразумеў [, чым ёсць] Царства Нябеснае, падобны да гаспадарлівага мужа, які выносіць са скарбніцы сваёй старое і новае”⁴². Калі ён ганарыстасць выказвае, большым дагаджаючы, а многіх меншых занядбае, з пыхаю скрываючы скарб Гасподзень, не аддаўшы [яго] пры жыцці мянялам, каб удвая павялічыць царскае срэбра, якім ёсць чалавечыя душы, то Гасподзь, бачачы ганарысты розум яго, забярэ ў яго Свой дар; бо Сам Ён ганарыстым працівіцца, а пакорлівым дае ласку. І калі ўладары гэтага свету, каб вучыцца ў іх і шчырым сэрцам імкнуцца да іх заветаў, а

⁴² Мф.13.52.

таксама і людзі, што заклапочаны жышчэвымі працамі, рупліва патрабуюць кніжнага павучання, наколькі болей нам належыць [вучыцца] словам Божым, дзеля выратавання душ нашых напісаным. Але ж заклапочаны мой устрывожаны розум, што слабую разважнасць мае і няздольны адпаведных слоў па парадку прамаўляць, але быццам сляпы стралок, з якога смяюцца, што не можа трапіць у цэль. Але няхай жа не сам па сабе імкнецца нявопытны язык, але прымаючы ад Боскіх Пісанняў; з вялікай бояззю пачынаем мы абмяркоўваць Евангельскія словы, прыводзячы словы Гасподняй прытчы, якую Матфей пераказаў усім вернікам.

П а ч а т а к. *Гаворыць Гасподзь: “Быў нейкі дамавіты чалавек, які насадзіў вінаград, і абнёс яго плотам, і выкапаў тачыла ⁴³, і пакінуў уваход, і стварыў вароты, але не зачыніў уваход. І, адыходзячы ў дом свой, сказаў: “Каго пакіну вартаўніком майму вінаградніку? Калі пакіну [кагосьці] з слуг, што на мяне працуюць, то яны, ведаючы маю спагадлівасць, распусцяць маё дабро. Але ўчыню так: прыстаўлю да брамы храма ⁴⁴ і з ім сляпца. І калі хто з ворагаў маіх захоча абрабаваць мой вінаграднік, то храмец убачыць, а сляпец пачуе. Калі ж хто з гэтых дваіх захоча ўвайсці ў вінаграднік, то храмец не мае ног, каб увайсці ўнутр, а сляпец, калі і пойдзе, то, зблуканы, заб'ецца ў бездані”. І, пасадзіўшы іх пры варотах, даў ім уладу над усім, што звонку; прыгатаваў таксама без турбот [для іх] пажыву і адзенне. “Толькі, - кажа, - таго, што ўнутры, не датыкайцеся без майго загаду”. І потым адышоў, сказаўшы ім, што па часе вернецца, і паабяцаўшы тады ўзяць для іх плату за вартаўніцтва, аднак і папярэдзіў іх пра пакуту, калі пераступяць яго загад. Мы ж на гэтым затрымаемся і ізноў успрынем евангельскае слова, што прапануе вашым вачам славесны плод на стале разважнасці.*

Р а з б о р. *Дамавіты чалавек – Бог, Які ўсё бачыць і ўсім валодае, Які стварыў усё словам, і бачнае, і нябачнае. А дамавітым называецца, бо не адзіны дом мае, паводле Пісання. Бо прарок гаворыць: “Твае нябёсы і твая зямля; ты – аснова сусвету і ўскрайкаў яго”. І яшчэ: “Неба Мне – сталец, а зямля – падножжа нагам маім”. Маісей жа паведамляе, што палова вод – пад цвярдзінняй, а Давід абвяшчае, што вада ёсць вышэй нябёсаў. Аднак паглядзі ў Пісанне і падумай: паўсюдна дамы Божыя, не*

⁴³ Тачыла – яма для выціскання віна з вінаграду

⁴⁴ У перакладзе захоўваецца арыгінальная царкоўнаславянская форма «храмец», паколькі беларускія адпаведнікі «кульгавы», «крывы», «бязногі» не адлюстроўваюць першаснага значэння гэтай лексемы «чалавек са слабымі нагамі, нехадзячы». Форма «сляпец» ужываецца дзеля захавання рытміка-інтанацыйнай аднароднасці тэкста.

толькі ў стварэнні, але і ў людзях. “Бо пасялюся, - сказаў [Ён], - у іх”. Так вась і было: сышоў Ён і пасяліўся ў целе чалавечым, і ўзнёс яго з зямлі на нябёсы, каб стальцом Божым стала чалавечае цела; а сталец Яго стаіць на вышнім небе. А тое, што *насадзіў вінаграднік* – завецца рай: а гэта Яго справа. Бо пішацца: “І насадзіў Бог рай у эдэме”. А тое, што *абгарадзіў яго*, - кажа, - *плотам* – страхам сваім. “Бо страхам Яго, - кажа прарок, - рухаецца зямля, рассыпаецца каменне, усё жывое трымціць, горы дымяцца, свяцілы аддана служаць, аблокі і ўсе паветраныя стварэнні выконваюць загады”. А *сцяна* – гэта закон. Закон усеагульны – завет Божы. “Бо паклаў [Ты] мяжу, - кажа, - і не пераступяць яе, і назад не павернуцца”. А *пакінуў уваход* – гэта значыць пазнанне сведчання, бо ніводнае стварэнне не пераступае Божых загадаў. “Усе, - кажа, - ад цябе чакаюць: ты дасі ім пажыву ў час”. А пажывай не ежа завецца, але Слова Божае, якім і насычаецца стварэнне. Бо гаворыць Маісей: “Не хлебам адзіным жывіцца будзе чалавек, але ўсякай прамовай, што выходзіць з вуснаў Божых”. А *незачыненыя вароты* – дзівосныя назіранні за Божым стварэннем, і адносна іх – пазнанне Божай сутнасці. “Праз стварэнне, - кажа, - разумей Стваральніка”: не ўласцінасці, але велічнасць і моц, славу і ласку, якую творыць, ацалючы ўсіх вышніх і ніжніх, бачных і нябачных. Бо калі і называецца Хрыстос чалавекам, то не паводле аблічча, а іншасказальна: аніякага падабенства да Бога чалавек не мае. Бо не вагаецца Пісанне і анёлаў людзьмі называць, - але ж словам, а не падабенствам. Бо калі спакушаюцца іншыя, чуючы Маісея, які гаворыць: “Кажа Бог: створым чалавека паводле аблічча нашага і падабенства”, - то дадаюць да Бясплотнага цела, якое не мае здольнага розуму; і гэта – ерась і дагэтуль у тых, што называюць Бога, Які ніяк не можа быць апісаны і не мае меры ўласцінасці. Аднак, затрымаўшыся на гэтым, пачну гаворыць пра першае.

І адыходзячы да свайго дому, “Каго, - кажа, - пакіну сцерагчы плод працы маёй?” Гэтыя разважанні ў сабе між сабою – Айца і Сына і Святога Духа не пра стварэнне, але пра таго, хто валодае стварэннем, гэта значыць пра ўладыку ⁴⁵, якому захацеў Ён перадаць зямлю і кожную жывую істоту падпарадкаваць; бо не для анёлаў скарыў ён сусвет, і іншае. “Пакіну, - кажа, - пры варотах храмца і з ім сляпец”. Што ж такое храмец і сляпец? *Храмец* – гэта цела чалавечае, а *сляпец* – душа. Спачатку Бог стварыў цела Адамава бяздушным, а потым душу. Па стварэнні ж цела,

⁴⁵ Маецца на ўвазе духоўны ўладыка, святар.

гаворыць пісанне: “І ўдыхнуў Ён у яго дух жыццёвы”. Таму і цела без душы – храмое, і не назавецца чалавекам, але трупам. Паглядзі сюды і разумеі [напісанае] з кнігах “Быцця”. Стварыў Бог цела па-за раем і ўнёс яго ў эдэм, а не ў рай. А эдэм называецца пажывай. Падобна як хтосьці, хто кліча на баль, спачатку прыгатуе багаты пачастунак, і толькі потым прывядзе запрошанага – так і Бог спачатку рыхтуе яму жытлом эдэм, а не рай. Бо рай – гэта святое месца, як у Царкве алтар. У Царкву ўсім можна ўваходзіць. Бо яна нам Маці, што дакранаецца да ўсіх хростам і жывіць бестурботна ўсіх, хто ў ёй жыве, апранае і пацяшае ўсіх, хто ўсяляецца ў яе. Бо гаворыць прарок: “Усе, хто служаць Царкве, будуць мець, што есці, і насыцяцца”. І яшчэ: “О, дзеці царкоўныя, якія цягнеце з саскоў яе тук ⁴⁶ і ялей, намажце радасцю галовы свае”. І Давід: “Нап’юцца, - кажа, - ад багацця дому твайго, і струменем пажывы тваёй напоіш іх”. І яшчэ пра строі святароў і адзенне манахаў: “Іярэі твае, Госпадзе, апрануцца ў праўду”, і іншае. А для манаха: “Ты зняў з мяне прыкрае і брыдкае адзенне і апрануў мяне ў выратаванне, і апярэзаў мяне радасцю”. Заспявайце ж, кажа, Госпаду песню новую, хваленні ў цэрквах з прападобнымі Яго. І вось сапраўды так: кліраснікі ⁴⁷ [ўсяляюць] епіскапа, а манастыр – манахаў. Зважай, што епіскапія і манастыр – гэта эдэм, значыць, бестурботнае жыццё; а алтар святы, як эдэмскі рай, - немагчыма ўвайсці, хаця і вароты незамкнёныя. Так былі пасаджаны храмец са сляпцом каля варот, каб пільнавалі тое, што ўнутры, як прыстаўлены патрыярхі, архіепіскапы, архімандрыты паміж вернікамі і алтаром, каб пільнавалі святыя таямніцы ад ворагаў Хрыстовых, гэта значыць, ад ерэтыкоў і ліхавярных спакушальнікаў, нецнатлівых грэхалюбцаў, іншавярных ліхадзеяў. Слухайце ж з увагаю, каб па парадку мы вялі размову, і вы з увагаю сачыце. Бо хаця і смутны мой розум, і язык няздатны, аднак, маючы спадзяванне ў вашых малітвах, прашу павагі да слова. Хаця і няварты я, каб гаварыць пра гэта, але дзеля карысці тых, хто слухае, пішам. А калі хто слухае злосна, то не шукае ён, што б яму адшукаць дзеля карысці, але думае з папрокам, у чым бы нас абвінавачваць і за што дакараць.

І калі яны прасядзелі пэўны час, кажа сляпец храмому: “Што гэта за водар знутры ад варот агартае мяне?” Адказвае храмец: “Шматлікія даброты

⁴⁶ Тук – можа азначаць «глушч», «малако», «вышэйшы гатунак пшаніцы», а таксама «багацце», «дабрабыт», «здароўе». Параўн.: Пс.62,6: «Як тукам і ялеем насычаецца душа мая...»

⁴⁷ Ніжэйшыя царкоўныя чыны: чытальнікі і спевакі, якія стаялі на клірасе.

Гаспадара нашага ёсць унутры, іх каштаванне – невымоўная слодыч. Але паколькі вельмі мудры наш Гаспадар, – пасадзіў тут цябе сляпога, а мяне храмога і не можам мы ніякім чынам насыціцца тымі дабротамі”. Гаворыць у адказ сляпец: “Дык чаму ж ты даўно мне гэтага не сказаў? Мы б не нудзіліся, [жадаючы] таго, што дадзена нам пад уладу, а самі б яго разрабавалі! Бо хаця я і сляпы, але ж маю ногі, да таго ж дужы, магу насіць цябе і цяжар”. (Зважай, душэўны цяжар – грэх; пра гэта гаворыць прарок: “Быццам груз цяжкі абцяжарыў мяне”). Кажы сляпец: “Вазьмі ж ты кош і сядай на мяне, і я цябе панясу, а ты паказвай мне шлях, і ўсімі дабротамі Гаспадара нашага авалодаем; я не думаю, што прыйдзе сюды наш Гаспадар”. Гэта меркаванне тых, якія імкнуцца не па-Боску да санаў гэтага свету і клапацяцца толькі пра цела, якія спадзяюцца, што не трэба будзе адказ за ўчынкі даць, але пускаюць сваю душу, быццам марную пару, на вецер. Пра гэта гаворыць Ісайя: “Зайздрасць адчуюць людзі неадукаваныя”, зайзросцім мы, грэшныя, пашане і славе праведных, а не ўчыняем найперш па справах іх. “А калі, – кажы, – прыйдзе сюды наш Гаспадар, то ўтоіцца ад яго наш учынак. І калі мяне спытае пра крадзеж, я адкажу: “Ты ведаеш, Гаспадару, што я сляпы”. А калі цябе спытае, ты адкажы: “Я храмы і не магу дайсці”, і так перахітрым мы нашага Гаспадара і атрымаем плату за нашае вартаўніцтва”. І храмец сеў на сляпца, і ўвайшоўшы, абрабавалі яны ўсе даброты Гаспадара свайго, што [былі] ўнутры.

Дык не наракайце ж, браці, на маю недасканаласць, якая спрычыняецца да нязграбнасці таго, што я пішу. Так, як птушцы, па нагах звязанай, немагчыма ўзляцець на паветраную вышыню, так і мне, што ўвяз у цялеснай пажаднасці, немагчыма разважаць пра духоўнае: не сальюцца [ў гармонію] словы грэшніка, што не маюць ласкі Святога Духа. Аднак жа вернемся да сказанага раней, узнаўляючы адзінства прытчы.

Т л у м а ч э н н е. Сядзелі яны, кажы, доўгі час. Што значыць доўгі час? Знявага да Божых заветаў і клопат пра цела, а да душы сваёй абьякавасць. Бо ніхто, маючы павагу да Бога, не спакусіцца цялесным; ніхто з добрай вераю не імкнецца беззаконна атрымаць святарскую пасаду⁴⁸; ніхто, хто чакае смерці і пасля смерці ўваскрасэння, – а іншыя жывуць у злачынных справах. Але ізноў тое ж паўтару дзеля разумення. Кажы сляпец храмому: “Што гэта за водар знутры агарты мяне?” – і іншае.

⁴⁸ Скрытае асуджэнне епіскапа Феодара Растоўскага, які пры падтрымцы князя Андрэя Багалоўскага дабіўся незалежнасці растоўскай епархіі ад кіеўскай мітраполіі. За свае сепаратысцкія памкненні Феодар быў выдадзены кіеўскаму мітрапаліту і ў 1169 годзе атрымаў суровае пакаранне як ерэтык.

Гэта пыха Адамавай ганарыстасці, што ён, валодаючы ўсімі зямнымі [рэчамі] і жывымі [істотамі], морам і стварэннямі, што ў ім ёсць, насычаўся ў эдэме дабротамі, але ж, не атрымаўшы пасвячэння, дзёрзка памкнуўся да святога, бо з эдэма ўвайшоў у рай. Пра гэта Пісанне гаворыць: “Выгнаў Бог Адама з рая і асудзіў яго апрацоўваць зямлю, ад якой і быў узяты”. Зважай, што не там загадана яму было жыць з таго часу, як выгнаў яго. Бо ён увайшоў так, як гэты царкоўнік, што няварты іярэйства, і ўтаіўшы грэх свой, пагардзіў Божым законам, але дзеля высокага звання і жыцця ў славе на епіскапскую ўзышоў пасаду ⁴⁹.

П р ы п а д а б н е н н і . За тое асудзіў [Ён] смерцю Адама, што дакрануўся ён да дрэва пазнання дабра і зла. А **дрэва пазнання дабра і зла** – гэта вытворца добраахвотнай богаўгоднасці і свядомых грахоў ⁵⁰. Бо пішацца: “Гора тым, хто грашыць з разуменнем!” З-за гэтага пагубіў ён у сабе подых духу жыццёвага, які Бог удыхнуў у яго, а ён – няздзейснены гонар свяшчэннага служэння. Бо пішацца: “І ўдыхнуў у яго дух жыццёвы”. Таксама ж і Хрыстос, дыхнуўшы на апосталаў, сказаў: “Прыміце Дух Святы” – няздзейснены гонар, толькі абяцанне пасвячэння; бо загадаў ім чакаць Самога Святога Духа. “Ён прыйдзе, - сказаў, - каб да канца пасвяціць вас”. Так і архіярэі пасвячаюць іпадыяканаў, і чытальнікаў, і дыяканаў – няздзейснены гонар, але абяцанне пасвячэння, каб прыгатаваліся да сапраўднага архіярэйства. І нішто Богу так не міла, як не ўзвялічвацца ў чынах, і нішто так не брыдка Яму, як саманадзейная ганарыстая пыха да прыняцця чыну не па-Боску. Паглядзі ж на гэтага сляпца з храмцом, як занядбалі яны загад і забарону Гаспадара свайго! *І, узяўшы храмца і ношу, ён панёс і, увайшоўшы ўнутр, наблізіўся да дрэва, скаштаваў плоду, і было вельмі прыемна, і так абрабавалі яны [тое], што загадалі ім вартаваць.*

С у п а с т а ў л е н н е . Ад гэтага дрэва скаштаваў [плоду] Каін; непасвячоны, ён зрабіў замах на святарскае становішча, пазайдросціўшы пасвячонаму Авелю, таму і забіў яго з-за зайздрасці. Ад гэтага дрэва скаштавалі [плоду] прыхільнікі ⁵¹ Карэя, што быў з

⁴⁹ Яшчэ адзін намёк на епіскапа Феодара Растоўскага.

⁵⁰ Пры гэтым, мяркуючы па асаблівасцях сінтаксічнай канструкцыі гэтага сказа, «дабро» суадносіцца з «добраахвотнай богаўгоднасцю», «зло» – са «свядомым грэхам».

⁵¹ У арыгінале – «сыны». Цяжка, аднак, дапусціць, што сапраўды маюцца на ўвазе менавіта сыны Карэя, бо за грэх замаху на першынства (і змову супраць Маісея і Аарона) Карэя, Дафана і Авірона паглынула зямля, а 250 іх прыхільнікаў, што прыйшлі з кадзільніцамі, былі спалены агнём. У той самы час сыны Карэя як раз атрымалі літасць ад Бога, бо не прымалі ўдзелу ў змове.

Дафанам і Авіронам; бо, узяўшы кадзільніцу, яны пайшлі ў скінію ⁵² непасвячонымі, - і паглынула іх зямля. Ад гэтага дрэва скаштаваў [плоду] Ілій першасвятар, які, ведаючы, што сыны яго парушаюць закон свяшчэннага служэння, не пазбавіў іх свяшчэнства. Ад таго дрэва скаштавалі [плоду] ерэтыкі, якія з-за зламыснасці, быццам бы ведаючы душэўны шлях, заблудзілі і, не прыняўшы пакаяння, загінулі. Аднак, скараціўшы гэта, вернемся да пачатковага аповяду.

Хаця і знясілены язык мой і слова, але прарок натхняе мяне, прамаўляючы так: “Спрацаваўся я, усклікаючы, змоўк мой голас!”

В ы к р ы ц ц ё г р а х у . Г а с п а д а р , п а ч у ў ш ы , ш т о а б р а б а в а н ы в і н а г р а д н і к я г о , з а г а д а ў а д к і н у ц ь а д в а р о т а ў х р а м ц а і п р а г н а ц ь з в а р т а ў н і ц т в а с л я ц ц а .

Падумаіце ж цяпер, начальнікі, безразважныя сярод людзей, дзёрзкія сярод іярэяў! Калі мудрасць набудзеце? Той, хто вуха насадзіў, ці не пачуе? Той, хто вока стварыў, ці не ўбачыць? Хто народамі загадвае, дакор ім ці не выкажа? Хто чалавека розуму навучае, ці не зразумее нашага грэхападзення? Гасподзь будзе ведаць пра зламыснікаў задумы, што яны падступныя, і Ён адкіне няправедных ад улады і прагоніць нецнатлівых ад ахвярніка. І аніякая пасада гэтага свету на пазбавіць пакуты тых, хто Божы заповіт пераступае. Але прашу вашай любові, з уважнасцю паглядзіце на тое, што пішацца, і над тым, што чуецца, падумаіце.

Загадаў Бог выгнаць з раю Адама, паколькі дакрануўся [ён] да таго, што забаранялася яму, гэта значыць, не дачакаўшыся дазволу, увайшоў у месца святое. А пасяліў [яго] побач з райскай пажывай. “Няўжо ж ён, - сказаў, - не працягне руку і не возьме з дрэва плоднага, каб жыць вечна?”, - гэта значыць, няўжо не апамятуецца і, скарыўшыся, не пакаецца ў тым, у чым зграшыў. Але ж, якое вялікае Уладыкі чалавекалюбства! І карае нас, і літасць дорыць, за грэх нам злое дасылае - але ж, з іншага боку, за пакаянне [нас] прымае; бо не хоча Ён смерці грэшніка, але загадвае яму стаць пакорным, каб застацца жывым.

Што ёсць **дрэва жыцця**? Пакорлінасць душы, а карань яе - вызнанне веры. “Вызнаю перад сабою грэшнасць маю, і Ты дараваў няцноту сэрца майго”. Ад таго караню сцябло - добрая вера. “Вера твая, - сказаў, - уратуе цябе”; таму, хто верыць, усё даецца. Ад таго сцябла шматлікія і розныя галіны - бо шматлікія, сказаў, спосабы пакаяння: слёзы, пост, малітва чыстая, міласціна, рахманасць, жаль і іншае. Ад тых галін -

⁵² Месца, дзе, паводле Старога Завету, Бог сведчыў пра Сябе людзям, паведамляў ім Свае адкрывенні.

добрых якасцей плод: любоў, паслухмянасць, пакора, успамога жабракам – многа шляхоў выратавання. Паглядзі ж: не ў раі было дрэва жыцця, не ў эдэме, але ў выгнанні, значыць, пры пазбаўленні сану. Выгнаў прэч і Каіна, спытаўшы яго пра забойства брата, і па выкрыцці паказаў яму дрэва жыцця, сказаўшы так: “Будзь жа ў стагнаннях і катаваннях”, гэта значыць, пакайся за злоснасць, за зайздрасць, за крывадушніцтва, за забойства, за ману, утаймуйся, пасціся, не спі, на зямлі ляжы. Але паколькі гэтага не ўчыніў, то адышоў ад Божай істоты – не аддаленасцю зямлі, але адсутнасцю страху Богага ў сваёй душы. Як няма ў нас добрых учынкаў, няма за грахі пакаяння, – у якім ні былі б мы саны, далёкія мы ад Бога. Гасподзь жа паблізу падатлівых сэрцам; пакорлівых духам уратае, па волі тых, што баяцца Яго, учыніць. Боская ж істота – супраць тых, што ліха ўчыняюць: вынішчыць з зямлі трэба памяць пра іх. Гэтак і Павел выгнаў прэч ад святога ахвярніка Іменея і Філіта ⁵³, і святароў, што распусту ўчынілі ў Карынфе, і выгнаў іх ад святога алтару, гэта значыць паставіў іх з кліраснікамі, кажучы: “Прыміце іх да сябе на ганьбу, але праявіце да іх любоў, каб не паглынула іх ліхая туга, але каб яны пакаяліся – і [тады] ажывуць!” Не захацеў ад гэтага дрэва жыцця скаштаваць [плоду] Аляксандр каваль ⁵⁴, пра якога сказаў Павел: “Хай аддасць яму Гасподзь у дзень судны паводле злых учынкаў яго”. Не скаштаваў ад гэтага дрэва [плоду] Трэфіс эфескі і Мікалай, што з ліку сямі дзяканаў, які зрокся Хрыста і прыносіў ахвяры на капішчы ў Селуні, а ён аддаваў кáтам хрысціян; і пра іх піша Іаан, гаворачы: “Ад нас яны выйшлі і былі супраць нас”. Гэтага плоднага [дрэва] не прынялі ерэтыкі; праклятыя былі і памерлі душэўнаю смерцю, бо не зразумелі прарока, які гаварыў: “Скаштуйце і ўсвядомце, што добры Гасподзь!” Няма бо граху, які адолее Божую шчодрасць. Толькі ж давайце не ў распачы будзем, як Юда; ані не ўверым у цялеснае Уваскрашэнне, як садукееі, – але пакаяннем пастукаем у Божыя дзверы, пакуль не адчыніць нам райскую браму. Не зманліва сказаў Гасподзь: “Стукайце, адчыніцца райская брама; шукайце і знойдзеце, прасіце і дадзена вам будзе”.

⁵³ Іменея і Філіт – ерэтыкі апостальскіх часоў, якія гаварылі, што Уваскрашэнне ўжо было. Апостал Павел пісаў пра іх: «і слова іх, як рак, будзе распаўсюджвацца», і дзеля прадухілення іх шкоднага ўплыву на іншых выключыў іх з супольнасці вернікаў.

⁵⁴ Аляксандр каваль (або меднік) актыўна супрацьдзеінічаў апосталу Паўлу ў справе яго апостальскага служэння.

Але ж каб трапезай славеснай не перабольшыць пісання і не зацягваць вельмі размову, давайце да сказанага раней вернемся.

І калі той чалавек убачыў, што вінаграднік яго абрабаваны, захацеў ён аддзяліць сляпца ад храма, - загадаў спачатку прывесці сляпца, каб яго дапытаць, хто не паслухаўся яго завету і дакрануўся да таго, куды нельга ўвайсці без дазволу яго. Бо нішто не зможа ўтаіцца ад Богага вока, і ніхто з нас так не ведае сябе, як Бог усіх нас ведае.

Т [л у м а ч э н н е] . Загадаў Бог аддзяліць душу ад цела. Па Слову ж Божаю выходзіць з цела душа. “І адынеш, - сказаў, - дух іх, і ў персць⁵⁵ сваю вернуцца”. І калі бачыш цела, што пахавана ў зямлі, не думай, што тут знаходзіцца і душа: душа – не ад зямлі, ані ў зямлю ўваходзіць. Але й калі бачыш цудатворныя мошчы святых, не лічы, што тут шукай іх душу, але Божую разумей ласку, што так уславіла сваіх угоднікаў. “Тых, што славяць мяне, - сказаў, - услаўлю”. Загадаў прывесці сляпца: пасля знікнення з цела душа ўсякага чалавека перад Богам з’яўляецца з прыстаўленым да яе анёлам – [душа] вернага і бязвернага, таго, хто ў законе [Божым] жыве, і ўсякага бязбожніка. “Гасподзь, - сказаў, - выпрабуе праведнага і нецнатлівага”; усе пакаленні народаў ад адзінай крыві былі народжаны і рассяліся жыць па ўсёй зямлі, ім жа Бог прызначыў ад Сябе чыніць дабро, даючы дождж з нябёсаў і ўраджайную пару. “Выпраменьвае, - сказана, - сонца Сваё на добрых і ліх”, і іншае. <...> Належыць чуць Божае Імя душам, што аддзяляюцца ад целаў, цяпер, каб і ў апошні дзень, уваскросшы з целамі, шчыра пакланіліся Богу, а не пра іх цяпер клапаціліся, зведзеныя бесам, паводле апостала, які гаварыў: “І тады ўбачыць кожнае вока, і кожны народ паклоніцца, вызнаючы, што Гасподзь Ісус Хрыстос у славе Бога Айца Адзіны”. Ды гэта ўсе, што навучаліся, ведаюць, - я ж пра сляпца пачатую гаворку суадносна з сілай, па наданню розуму коратка растлумачу, хаця і прадбачу ўжо тых, што мне дакоры ўчыняць; ведаю, што не ад мудрасці, але ад нявопытнасці гэты аповед. Але ж мы, аднак, будзем на фундаменце прароцкім і апостальскім, маючы каменем кутнім Самога Хрыста.

Калі ж прывялі сляпца, пачаўся допыт. “Ці не прызначыў Я цябе, - сказаў, - добрым вартаніком майму вінаградніку? То нашто ж ты яго абрабаваў?” Адказаў Яму сляпец: “Госпадзе, ты ведаеш, што я сляпы і не бачу без таго, хто водзіць мяне, куды ісці, і не ведаю аніводнага месца, калі б нават і хацеў. Я не

⁵⁵ Персць – верхні бруд, попел; тая частка зямлі, якую Бог узяў, каб пераўтварыць яе Сваёй воляй у цялесную істоту, з якой створаны чалавек.

чуў нікогда, хто ішоў бы паўз мяне праз браму, а інакш бы гучна ўслед яму пачаў крычаць. Але думаю я, Госпадзе, што храмец абрабаваў". Зважай цяпер на ілжывыя апраўданні душы перад Богам і паклёп на цела.

Т [л у м а ч э н н е]. Вось слова душы: "Госпадзе, я – дух. Я ж ні есці, ані піць не хацеў, ні пашаны, ані славы зямной не шукаў, ані цялеснай не разумеў пажаднасці, ані ўчыніў па д'яблавой волі, - але ўсё тое цела стварыла!"

Тады загадаў Гаспадар сцерагчы сляпца ў аддаленым месцы, і толькі Сам ведаў, дзе, пакуль не прыйдзе Сам у вінаграднік і не пакліча храмца, і тады судзіць будзе абодвух.

Вось чаму да другога прышэсця Хрыстовага няма суду, ані пакуты ніякай душы чалавека – і вернага, і бязвернага. Дык веруйце ж у праведны суд дзеля ўваскрасэння чалавечых цел. "Ты пашлеш, - сказаў, - Дух Свой, і яны адбудуюцца, і адновіш зямлю". У Езекілю паказаў Ён нам надзею на ўваскрасэнне. "Звярніся, - сказаў, - Сыне Чалавечы, да гэтых мёртвых касцей, хай з'явіцца на іх цела і ўсцягнецца на ім скура, хай прыйдзе дух ад чатырох вятроў і ўвойдзе ў гэтых мёртвых, хай ажывуць!" І ўсё гэта ўчыняе Сам Стваральнік, не парадак іначай змяняючы, а спрадвечнае стварэнне Сваё іначай узнаўляючы. Спачатку стварыў [Ён] цела Адамава, потым удыхнуў у яго душу. Так і ва ўлонні жаночым: спачатку з семя будзе цела, пасля пяці месяцаў творыць душу. А пры хрышчэнні спачатку ачышчае вадою, потым аднаўляе духам ад гнілізны грахоўнай. Так і ў апошні дзень: спачатку адновіць зямлю і збярэ персць чалавечую і пабудуе ўсе нашыя целы ў імгненне вока, потым душа наша ў свой кожная ўвойдзе дом, - паводле Паўла, які гаворыць, што Сам Гасподзь пад голас арханёла, пад гук трубы Божай сышоў з неба, і мёртвыя праз Хрыста ўваскрэснуць спачатку, а потым і мы, жывыя. Хто такія мёртвыя? Усе народы, што не былі пад Божым законам, што не прынялі хрышчэння. "Колькі іх, - сказаў, - бязбожна зграшылі, [столькі ж] бязбожна і загінуць". А жывымі называе хрысціян. Зважай, што ўсім людзям [наканавана] ўваскрэснуць целам, і верым мы сведчанню Паўла, які гаворыць па словах Гасподніх: "Хто не прызнае, што спачатку Бог стварыў чалавека, той не разумее таксама, што хрышчэннем ён абуджаецца да жыцця; таму і не спадзяецца на будучае з целам уваскрасэнне, калі ўсе людзі паўстануць да вечнага жыцця: адныя – на пашану і славу, другія – на ганьбу і пакуту". Але ж скажам пра наступнае.

Калі прыйшоў Гаспадар, каб узяць плод з вінаградніку, і ўбачыў, што ён абрабаваны, то паклікаў храмца і з'яднаў са сляпцом, і пачалі яны адзін аднаго абвінавачваць. Храмец гаварыў сляпцу: “Калі б ты мяне не нёс, то ніякім чынам я не мог бы туды дайсці, бо я храмы”. А сляпец гаварыў: “А ты калі б мне шляху не паказваў, не мог бы я туды дайсці”. Тады Гаспадар сеў на судным стальцы і пачаў іх судзіць. І сказаў: “Гэтак, як вы рабавалі, няхай сядзе храмец на сляпца”. І калі храмец узлез, загадаў перад усімі сваімі рабамі бязлітасна караць іх у апраметнай вязніцы пакуты.

Зразумейце ж, брацці, тлумачэнне гэтай прытчы. Дамавіты чалавек – гэта Бог Айцец, усяго Стваральнік. Яго Сын добрага роду – Гасподзь наш Ісус Хрыстос. А вінаграднікам зямлю і свет [прытча] называе. А плот у вінаградніку – закон Божы і заветы. А слугамі, што разам з ім, анёлаў называе. Храмец ёсць цела чалавека. Сляпцом душу яго мянуе. А што пасадзіў Ён іх пры браме – чалавеку Бог перадае ва ўласнасць усю зямлю, даўшы яму закон ад завету. Калі ж чалавек парушае Божы загад і за гэта на смерць асуджаны бывае, спачатку душа [яго] да Бога прыводзіцца і спрачаецца, гаворачы: “Не я, а цела гэта ўчыніла”. І таму няма пакуты душам да другога прышэсця, але іх пільнуюць, і Бог ведае [пра гэта]. А калі прыйдзе аднавіць зямлю і ўваскрэсіць усіх памерлых, як Сам Бог раней сказаў, тады “усе, хто ў магілах, пачуюць голас Сына Божага і ажывуць; уздымуцца тыя, што дабро чынілі, да ўваскрашэння жыцця, а што ліха чынілі – да ўваскрашэння суду”. Тады і душы нашы ў целы ўвойдуць, і прымуць належнае кожны па справах сваіх: праведнікі – вечнае жыццё, а грэшнікі – бясконцую смяротную пакуту. Чым хто зграшыў, тым і спакутаваны будзе.

А я, калі ў расказаў пра гэта, то не ад вымыслаў, а ад святых кніг. Хай будзе гэта не пропаведзь мая, але бяседа; я – не настаўнік, як тыя царкоўныя і пасвячоныя мужы.

Пераклад Жанны Некрашэвіч-Кароткай

С Л О В А

Кірыла недастойнага манаха на Святую Пасху ў светаносны дзень Уваскрашэння Хрыстовага з казанняў прарокаў

Радасць двайная ўсім хрысціянам і весялосць невымоўная свету дзеля свята, што сёння настала замест тугі таямніцы ранейшай. Гэтак, адправіўшы мужа ў дарогу, тужлівая жонка строгая з дзецьмі, але ж як вернецца муж нечакана – жонка весялосць невымоўную ўспрымае, і дзеці цешацца, абдораныя празмерна.

Што ж за туга таямніцы ранейшай? Заўчора Гасподзь наш Ісус Хрыстос, як чалавек, быў укрыжаваны, але як Бог, зацямніў Ён і сонца, і месяц крывавым зрабіў, і цемра над светам усім панавала. Як чалавек, Ён сканаў, ускрычаўшы, але як Бог, страсянуў зямлю, так што распалася нават каменне. Як чалавек, быў працяты праз рэбры, але як Бог, разарваў напалову Сам Ён заслону Старога Закону. Нібы ягня, сваю кроў праліваў ён за кроў ягнятаў, забітых ахвярна – гэтак прынёс Ён сябе ў ахвяру Богу-Айцу за збавенне для цэлага свету. Як чалавек, быў пакладзены ў магілу, і як Бог, алтар паганскай царквы асвяціў. Нібыта цар, вартаваны быў вартай, лежачы шчыльна закрыты ў магіле, але як Бог, Ён з анельскім ваярствам д’ябальскім рацям цвярдэняў пякельных супрацьстаяў, прамаўляючы гэтак: “Падымай, брама, князькі свае, каб увайшоў Цар славы!” Пеклава ж брама была зруйнавана Словам Яго, і да самых падмуркаў нават слупы разламліся ўшчэнт. Сышоў сам Гасподзь у пекла, крыжам адолеўшы д’яблава царства, смерць памярцвіўшы. Прышло святло да сядзеўшых у цемры, воля – да скутых жалезам і жалем. Ён усе скарбы пякельныя вынес і ў сіле Боскай, у славе анельскай сёння прыйшоў, і рабскія душы людскія волю спазналі і ў рай прывяліся, усхваляючы Хрыста.

Ды наракае Царква на прарокаў, калі Хрыстос не паўстаў шчэ з магілы: прарокі – гэта ж царкоўныя дзеці. Ён уваскрос нечакана, з магілы шчыльна закрытай – царква ж весялосць невымоўную ўспрымае, цешацца ў радасці з ёю прарокі, кажучы: “Вось яна, нашая Пасха! Сабой дзеля нас ахвераваў Хрыстос!”

Дзе твая, смерць, перамога ліхая?! Дзе тваё, пекла, крывавае джала?! Нібы ад сну наш Гасподзь абудзіўся і уваскрос, ратуючы нас. З мёртвых Хрыстос уваскрос і даруе жыццё для тых, хто ў магіле. Душы святых багацеюць празмерна, перасяліўшыся з пекла на неба.

Двайное і нават трайнае імя мае гэтае свята, што сёння. Пасха завецца ад ахвераваных ягнятаў, што Маісей у Егіпце прыносіў: ізраільцяне ж ягнячай крывёю мазалі вершнікі і парогі, каб смерці пазбегнуць ад егіпцянаў-забойцаў, па слову анёла. Гэткі ж правобраз цяперашняй Пасхі: сёння прынесены быў святарамі ў ахвяру агнец Боскі Ісус за паратунак для цэлага свету. З пекла прабацьку Адама выводзіць і не для праведных толькі прыходзіць: свет, заняпалы ў злачынстве, ўзвышае і на крыжы ўсе грахі прыбівае.

Мы ж з верай да Божай Пасхі прычасцімся, Боскай крывёю памазаўшы вусны, бо гэта дому духоўнага дзверы: хай да яго не падступяцца бесы – тыя, што хочуць забіць нас грахамі. Ізраільцяне Яго ў ахвяру аддалі, а ўсе народы абед ім стварылі. Вось усіх верных прарок заклікае да Боскай трапезы, мовячы гэтак: “Цела Хрыстова з падзякай прыміце і пакаштуйце з крыніцы бяссмерця”. Гэтым вась Целам пеклу быў знесены голаў, прытуплена джала, гэтым вась Целам улада яго і дзяржава былі растаптаны. Ім яго чэрава было працята: выйшаў Хрыстос не з ягонага вусця, а, разадраўшы чэрава пеклу, вывеў адтуль чалавечыя душы. Калі ж паклалі Цела ў магілу, тады зламалася медная брама, слупы жалезныя рухнулі разам і ўздрыганулася варта, распалася вязніца тая, мёртвыя ўсе уваскрэслі. Гэтае Цела смерць памярцвіла, істоту сатлелую ўсю аднавіла. Яго каштуючы з верай, так асвятчаюцца ўсе хрысціяне і вечнае жыццё прымаюць на небе. Каштуйма ж, брацці, жыццёвае ежы, і адзін аднаго пацалуйма, шчыра даруючы ўсе саграшэнні!

Іначай Уваскрашэнне Хрыстова завецца Вялікдзень. І сапраўды гэты дзень ёсць вялікі, ды не таму, што гадзін мае болей, а дзеля цудаў вялікіх, якія Спас наш Хрыстос учыніў. Цешацца сёння з людзьмі і анёлы, людзі ж усе асвятчаюцца Богам, Святы прымаючы Дух.

Гаворыць евангеліст Лука: Субота мінула – і вельмі рана прыйшлі жанчыны магілу адведаць, міро прынеслі, каб цела Ісуса памазаць. Бачаць – адсунуты камень, магіла пустая. І не маглі зразумець яны тое.

І вась з’явіліся ім два анёлы у белых шатах, і так ім казалі: Навошта шукаць сярод мёртвых живога? Няма Яго тут, бо Ён уваскрос. Успомніце словы Яго, што казаў вам: маўляў, уваскрэсну ў дзень трэці. Цяпер ідзіце да вучняў Ягоных, кажыце: Хрыстос уваскрос! Пра вас жа даўно напісаў прарок: Прыдзіце, пабачыўшы, жанчыны дабравесныя, і кажыце Сіёну: Радасць прымі ад нас дабравесця! Ідзіце да апосталаў і кажыце: Ужо не хавайцеся: вась, збылося слова, якое Ісус вам прамовіў: Адразу Мяне не

заўважыце хутка, ды хутка я буду пабачаны вамі і будзе вам радасць. Згадайце прарока, які пра Хрыста і пра вас напісаў быў: Звяду пастуха – разбрыдуцца авечкі, ды хутка руку працягну і збяру іх, малых пастухоў учыню. Ідзіце і вучням кажыце: Осію вы зразумеіце, які гаварыў пра час гэты: Быў беззаконнымі Спас наш пабіты, і, праз два дні цэлы свет ацаліўшы, Ён уваскрос у дзень трэці, і будзем мы перад Ім жывыя. Таксама Сафонія: Вы пачакайце Мяне, гаворыць Гасподзь, у дзень майго Уваскрашэння: сведчанне будзе Маё, бо Мая міласць ужо на народах. Ідзіце й кажыце апосталам: Гэта той дзень, пра які гаварыў Давыд: Госпадзе, ты ўваскрос, міласць падаўшы Сіёну, бо час надышоў – толькі не гэты Сіён, гавару, што воямі быў руйнаваны, але язычніцкую царкву, што адкупіў справядлівай крывёю – яе ж не адолець нікому! Не бойцеся, то не спакуса, як Еве: яна бо прымала параду ад змяя, а вы ад анёла чуеце слова. Мы вам прамовілі радасць у словах – вы ж прапаведуйце свету збавенне.

Вярнуліся ад магілы жанчыны і адзінаццаці ўсё абвясцілі. Але яны да іх веры не мелі: не прынялі яшчэ Духа Святога – таму былі страх ім, бязвер’е і сполах.

Пётр і Іаан, аднак, устаўшы, пайшлі да магілы. Іаан жа прыйшоў хутчэй за Пятра, аднак не ўвайшоў да магілы, пакуль, падышоўшы, Пётр, першы не ўвайшоў да магілы і шаты адны, што ляжалі, не ўбачыў. Дык вось, не ўвайшоў не з-за страху, першы прыйшоўшы: яны нібыта ўяўлялі правобраз – Стары і Новы Закон. Іаан – вобраз Старога Закону, а Новага – Пётр. Спачатку прыйшоў Стары быў Закон – паводле Письма, чакаў ён Хрыста. Калі ж Той прыйшоў, не ўвайшоў ён у веру Яго. А Новы Закон прыйшоў яму ўслед, ды верыў раней у Хрыста, і бачыць ужо, што пустыя ўсе спадзяванні Старога Закону, які ўжо не можа збавенне прынесці для тых, хто трымаўся яго. Вось так, птушаня адляцела, і неразумныя толькі садзяцца ў пустое гняздо: Хрыстос уваскрос, а жрацы й фарысеі вартаўнікам даюць хабар, загад аддаюць абылгаць Уваскрашэнне Хрыстова. Гора, грэшны народзе! Як жа ж паддаўся спакусе! Вы шанавалі прарокаў, што пра Хрыста напісалі, не разумеючы іх. Гэтак чакалі святла – і настала ім цемра! О, лютыя душы іх, бо радзілі радай благою пра Бога жывога!

Потым нейкіх два вучні да паселішча ішлі, што наводдаль ад Ерусаліма, гамонячы пра ўсё тое, і сам Ісус іх дагнаў. Быццам пастух, калі, на кароткі прылётшы спачынак, потым устаўшы, пабачыць, што гурт разышоўся, то хутка стане расшукаваць паўсюдна, пакуль не збярэ

ўвесь свой статак, - так і Хрыстос пасля Уваскрашэння людзей і анёлаў у статак збірае адзіны. Пра што вы – казаў – у маркоце адзін аднаго тут пыталі? Яны ж адказалі, што пра Ісуса таго з Назарэту, якога жрацы ўкрыжавалі юдзейскія, і пра жанчын яму расказалі, якія гавораць, што чулі надоечы ад анёла, быццам жывы. Яны Яго не пазналі, бо зрок яны мелі пакуль што цялесны, яшчэ бо Хрыстос не дунуў на іх, гаворачы: Дух Святы ўспрыміце. Розум яшчэ не адкрыў ім, каб зразумелі ўсё тое, што пра Яго напісалі. Таму іх назваў неразумнымі сэрцам, пачаў ім казаць з усіх кніг, якія былі пра Яго, і пра пакуты, і пра Уваскрашэнне. Ці ж не пра тое – казаў – пісаў Маісей: Ubачыце ваша жыццё, што вісець будзе перад вачыма вашымі! Давыд жа – пра ўкрыжаванне Яго: Прыбілі цвікамі рукі Мае і ногі Мае. І пра жоўць: Кармілі Мяне маёй жоўцю і смагу Маю наталялі воцатам. І пра магілу Яго: Паклалі мяне ў апраметную яму, у цемры, пад шатай смяротнай. Таксама і пра Уваскрашэнне Яго: Няхай уваскрэсне Бог і няхай рассеюцца ўсе яго ворагі. І яшчэ: Уваскрэсні, о Божа, суддзя зямлі. Ісайя ж пра вучняў Яго: І ўстаўшы – казаў – збяру Маіх браццяў, і ўбачаць славу Маю. І тыя абвесцяць імя Маё ў краінах, са Мною будуць людзі ад многіх народаў.

І так вось пакуль гаварыў Ён, наблізіліся да таго паселішча, да якога ішлі ішлі. І прасілі з імі супольна ўзлегчы. Калі ж яны ўзляглі, Ён, хлеб узяўшы, блаславіў яго і падаў ім. І вочы адкрыліся ім, і на руках Яго ўбачылі раны цвіковыя, і пазналі Яго, што гэта і ёсць Сам Хрыстос. І стаў Ён для іх нябачны. Яны ж вярнуліся ў Ерусалім і ўсё тое паведамілі апосталам, маўляў, сапраўды ўваскрэс Хрыстос і з’явіўся нам, і пазналі Яго па ранах цвіковых.

Мы ж, брацці, бачыўшы Уваскрашэнне Хрыстова, паклонімся, кажучы: Ты ёсць Бог наш – і акрамя Цябе, не ведаем іншага. Чалавек бачны, Божа свядомны, няхай зямля ўся паклоніцца, няхай спявае Табе: Злітуйся над намі, веруючымі ў Цябе. Просім Цябе і молімся: ачысці грахі нашы, адпусці даўгі душ нашых, што славяць Цябе. Пакутаваў за нас крыжаваннем і смерцю – цяпер жа Табе рабалежна мы служым. Учора са злодзеям і разам з Табою ўкрыжоўваліся – сёння з Табою ўваскрэснем. Учора ўсклікалі з Логінам: Сапраўды Ты Сын Божы! Сёння з анёлам гаворым: Сапраўды ўваскрэс Хрыстос! Учора з Нікадзімам з крыжа знялі Цябе, сёння з Магдалінай Цябе ўваскрэслага бачым. Учора з Іосіфам у магілу цябе паклалі, сёння, як Марыя, радасныя словы чуем: Ідзі да брацці маёй і да Пятра і кажы ім, каб ішлі ў Галілею, і тут убачаць Мяне. І вось цяпер, як у Галілею, у святую царкву сабраўшыся ў

весалясці, гаворым: Вось дзень, што стварыў Гасподзь, узрадуемся і ўзвесалімся яму, - бо Тваё ёсць валадарства і твая, Хрысце, дзяржава з Айцом і Святым Духам і цяпер і навікі.

**Пераклад
Уладзіміра Кароткага і Жанны Некрашэвіч-Кароткай**

**СЛОВА КІРЫЛА НЕДАСТОЙНАГА МАНАХА
ПАСЛЯ ПАСХІ, І ПРА АРТУС
І ПРА ВЫПРАБАВАННЕ ФАМОЮ РЭБРАЎ ГАСПОДНІХ.
ГОСПАДЗІ, БЛАСЛАВІ!**

Вялікага настаўніка і мудрага прапаведніка патрабуе Царква на ўпрыгожанне свята. Мы ж збяднелыя словам і мутныя розумам, не маем агню Святога Духа на складанне карысных для душы слоў; аднак, дзеля любові, о брацці, што ёсць са мною, раскажам крыху пра ўзнаўленне Уваскрасэння Гасподняга.

У мінулую нядзелю святой Пасхі здзіўленне было небу і страшанне апраметнай, аднаўленне істотам, вызваленне свету, разбурэнне пеклу і знішчэнне смерці, уваскрасэнне мёртвым і згуба спакуслівай уладзе д'ябла, выратаванне чалавечаму роду Хрыстовым уваскрасэннем, збядненне старому закону і заняволенне субоце, узбагачэнне Царкве і ўсталяванне нядзелі.

У мінулую нядзелю ўсяму настала перамена. Сталася небам зямля, ачышчаная Богам ад д'ябальскай брыдоты; анёлы з жанчынамі пакорліва служаць Уваскрэсенню. Аднавілася істота; цяпер не будуць звацца богам стыхіі: ні сонца, ні агонь, ні крыніцы, ні дрэвы. Адгэтуль не ўспрымае ні пекла ахвераваных бацькамі дзяцей, ні смерць – пашаны. Ідаласлужэнне скончылася і д'ябальскі гвалт знішчыўся крыжовай таямніцаю, і не толькі выратаваўся чалавечы род, але і асвятліўся Хрыстоваю вераю. Стары закон цалкам збяднеў адмаўленнем цялячай крыві і казлінай ахвяры; адзіны Хрыстос Сабою Сам Айцу за ўсіх ахвяру прынёс. Так і субота перастала быць святам, а нядзелі Божая ласка была дадзена дзеля Уваскрэсення, і пануе ўжо сярод дзён нядзеля, бо на яе ўваскрос з мёртвых.

Уганаруем жа, брацці, царыцу сярод дзён і дарункі шчырыя ёй з вераю прынясем, дадзім пасільна, што зможам: адзін – міластыню і бяззлюбнасць і любоў, другі – дзявоцтва чыстае і веру праведную і пакорлівасць некрывадушную, а іншы – псаломскае спяванне, апостальскае вучэнне, малітвы з уздыханнямі да Бога. Сам Гасподзь праз Маісея кажа: “Не з'яўляйся перада Мною пустым у дзень свята!” Прынясем Яму вышэй названая дабрачыннасці, каб успрыняць Божую літасць. Ён жа не пазбавіць дабра тых, хто прыходзіць з вераю, бо кажа: “Услаўлю тых, хто славіць мяне!”

Пахвалім гожа новую нядзелю гэтую, у якую ўзнаўленне Уваскрэсення святкуем! Сёння – не тая ж самая Пасха, але называецца Антыпасха. Пасха – выратаванне свету ад д’ябальскага гвалту і вызваленне мёртвым з пекла апраметнага; Антыпасха ж – узнаўленне Уваскрашэння, якое паходзіць са Старога закону. Даў завет Бог у Егіпце Маісею, кажучы: “Вось, пазбаўляю людзей Маіх ад работы на фараона і вызваляю іх ад здэкаў ягоных паслугачоў, каб ты ўзнаўляў⁵⁶ дзень выратавання твайго, у які перамог ворагаў тваіх, Ізраілю!” Вось цяпер і мы ўзнаўляем, святкуючы пераможны дзень Хрыстовы, у які Ён учыніў выратаванне ўсяму свету, атрымаўшы перамогу над пачаткамі і ўладамі цёмнымі. Дзеля гэтага і артусны хлеб ад Пасхі і дагэтуль у царкве асвячоны быў, а сёння на іярэйскіх вышынях ломіцца замест праснакоў, што неслі на галовах лявіты з Егіпту па пустыні, пакуль не прыйшлі да Чорнага мора і тут яго асвяцілі ў імя Бога. А тыя, хто гэты хлеб спажываюць, бываюць здаровымі і для ворагаў страшнымі. Яны /людзеі – Ж.Н./, пазбыўшыся цялеснай працы, узнаўлялі, святкуючы, дзень праснакоў; мы ж, Уладыкаю выратаваныя ад работы мысленнага фараона д’ябла, узнаўляем пераможны над ворагамі дзень і, прымаючы гэты асвечаны цяпер хлеб, так спажываем, як і яны хлеба нябеснага і анельскай стравы, і захоўваем яго на ўсякую добрую карысць: на здароўе целам і душам на ратунак, і на выгнанне ўсялякай немачы.

Сёння старое скончылася і настала ўсё новае, бачнае і нябачнае. Цяпер нябёсы прасвятліліся, цёмныя аблогі, нібы старыя шаты, скінуўшы, і светлым павеграм славу Гасподнюю спавядаюць. Не гэтыя, кажу, бачныя нябёсы, але разумныя: апосталы, якія сёння на Сіёне спазналі ўзышоўшага да іх Госпада і, на ўсю самоту забыўшыся і тугу юдзейскага страху адмовіўшы, Святым Духам натхніўшыся, Уваскрэсенне Хрыстова ясна прапаведуюць.

Цяпер сонца, красуючыся, да вышыняў узыходзіць і, радуючыся, зямлю сагравае, – узышло да нас ад гроба праведнае сонца Хрыстос, і ўсіх, хто верыць Яму, ратуе. Цяпер месяц, з вышэйшай сышоўшы ступені, большаму свяцілу пашану надае, – ужо Стары закон, паводле Пісьма, з суботамі звёўся, і прарокі Хрыстоваму закону з нядзелю пашану надаюць.

Цяпер зіма грахоўная пакаяннем звялася, і лёд бязвер’я Божай разважнасцю растаў, – зіма язычніцкага куміраслужэння апостальскім

⁵⁶ Тут: узнаўляў у памяці, г.зн. успамінаў.

вучэннем і Хрыстоваю вераю звялася, а лёд Фаміна бязвер'я паказам Хрыстовых рэбраў растаў. Сённяя вясна красуецца, ажыўляючы зямную прыроду, і бурныя вятры, што ціха павяваюць, плады памнажаюць, і зямля, што насенне жывіць, зялёную траву нараджае. Так, вясна гожая – вера Хрыстова, якая хрышчэннем пранікае ў чалавечую істоту; бурныя ж вятры – грэшныя думы, якія, праз пакаянне пераўтварыўшыся ў дабрачыннасць, для душы карысныя плады памнажаюць; зямля прыроды нашай, быццам насенне, слова Божа прыняўшы, і страхам Яго заўсёды апантаная, дух выратавання нараджае.

Цяпер нованароджаныя ягняты і цяляты, хутка шлях адольваючы, скачуць і, хутка да матак вярнуўшыся, веселяцца, каб і пастушкі, на жалейках граючы, з веселосцю Бога хвалілі. Ягнятамі называю людзей з пакорлівых народаў, а цялятамі – куміраслужыцеляў з няверных краін, якія Хрыстовым учалавечаннем і апостальскім вучэннем і цудамі, хутка за закон узяўшыся, да святой Царквы вярнуўшыся, малако вучэння ссуць, каб настаўнікі Хрыстовага статку, молячыся за ўсіх, услаўлялі Хрыста Бога, які ўсіх ваўкоў і ягнятаў у адзіны статак сабраў.

Цяпер дрэвы парасткі выпушчаюць, і кветкі духмяныя расцвітаюць, і ўжо з гэтага саду салодкі пах зыходзіць, і ратаі, працуючы з надзеяй, плодадаўца Хрыста заклікаюць. Раней мы былі, як дрэвы дуброўныя, што плоду не маюць, а цяпер прывілася Хрыстова вера ў нашым бязвер'і, і ўжо мы трымаемся караня Іосіева. Падобна таму, як кветкі, ад якіх зыходзяць дабрачыннасці, ізноў чакаюць райскага жыцця ў Хрысце, так і святары, якія працуюць у імя царквы, чакаюць узнагароды ад Хрыста. Цяпер аратыя слова, што да духоўнага ярма славесных цялятаў прыводзяць, крыжовы лямеш у мысленныя барозны ўразаючы і баразну пакаяння накрэсліваючы, семя духоўнае засяваючы, надзеямі будучых дабротаў веселяцца.

Сённяя старое скончылася і настала ўсё новае дзеля Уваскрэсення. Цяпер рэкі апостальскія вадою напаўняюцца, і язычніцкія рыбы прыплод даюць, і рыбакі глыбіню Божага учалавечання выпрабаваўшы, поўную царкоўную сетку улову набываюць. “Як рэкамі, - казаў прарок, - разыдзецца зямля, убачаць і ўстрывожацца бязбожныя людзі”. Цяпер манаскага вобразу працавітая пчала, сваю мудрасць паказваючы, усіх здзіўляе; падобна таму, як тыя, у пустынях самакармленнем жывучы, анёлаў і людзей здзіўляць, так і гэтыя, на кветкі ўзлятаючы, мядовыя соты ствараюць, каб людзям слодычы і царкве карысць надаць. Цяпер усе добрагалосныя птушкі, пры царкоўных спевах гняздуючыся,

весаляцца. “Таксама і птушка, - казаў прарок, - набудзе гнездо сабе пры алтары тваім” – і кожная з іх, сваю спяваючы песню, услаўляюць Бога галасамі незмаўкальнымі.

Сёння ўзнаўляюцца ўсіх святых чыны, новае жыццё ў Хрысце прыняўшы: прарокі і патрыярхі руплівыя ў райскім спачываюць жыцці, і апосталы са свяціцелямі пацярпеўшымі ўслаўляюцца на небе і на зямлі, пакутнікі і прапаведнікі, што перанеслі за Хрыста выпрабаванні, з анёламі вянчаюцца; цэсары і князі паслухмянасцю ратуюцца; дзявоцкія лікі і інацкія шэрагі, свой крыж з цярпеннем пранёсшы, за першынцам Хрыстом з зямлі на неба ўслед ідуць; поснікі і пустэльнікі, ад рукі Гасподняй працы узнагароду атрымаўшы, у горнім горадзе са святымі весаляцца. Сёння новым людзям свята ўзнаўлення Уваскрэсення Хрыстовага, і ўсё новае Богу прыносіцца: ад народаў – вера, ад хрысціян – малітвы, ад іярэяў – ахвяры, ад светаўладарнікаў – багалюбныя міласціні, ад грэшнікаў – шчырае пакаянне, ад бязбожнікаў – зварот да Бога, ад ненавіснікаў – духоўная любоў.

Узыхнем жа і мы, брацці, у думках да Сіёнскай святліцы, быццам там апосталы сабраліся, і сам Гасподзь Ісус Хрыстос, пры зачыненых дзвярах, сярод іх з’явіўся і сказаў: “Мір вам”, напоўніўшы іх радасцю. “Узрадаваліся, - сказана, - вучні, убачыўшы Госпада, і тугу ўсю цялесную, і страх сардэчны адкінуўшы”. Душы іх напаўняе духоўная стойкасць ад пазнання свайго ўладыкі, калі той агаляе перад усімі свае рэбры, і цвіковыя раны на руках і на нагах паказвае Фаме. Фама пад час першага прыходу не бачыў Госпада разам з вучнямі. Пачуўшы, што Ён уваскрос, не паверыў, хаця не думаў, што гэта мана, але ж, жадаючы сам убачыць Хрыста, так гаварыў: “Пакуль не ўкладу рукі маёй у рэбры Яго і ў рану цвіковую пальца майго, не дам веры”. Тады і Гасподзь, не папракаючы яго, так гаварыў: “Паднясі руку тваю і паглядзі на працягасць рэбраў Маіх і веруй, што гэта Я Сам ёсць. Нават і раней за цябе патрыярхі і прарокі, што разумелі Мяне, верылі Майму ўчалавечанню. Правер найперш Ісаіна пра Мяне пісанне: “Дзідаю, - казаў, - у рэбры працяты быў, і выйшла кроў і вада; Я ў рэбры працяты быў, каб рабром грэшнага Адама ўваскрасіў”. Хіба ж Я цябе за тое, што не верыш Мне, асуджу? Дакраніся да Мяне – гэта Сам Я, да якога раней дакрануўся Сімяон і, веруючы, прасіў адпушчэння з мірам. І не будзь бязверным, як Ірад, які, пачуўшы пра Маё нараджэнне, гаварыў валхвам: “Дзе Хрыстос нараджаецца? І я пайду пакланіцца яму” – а ў сэрцы пра забойства маё думаў, ды яшчэ і немаўлятаў пазабіваў, але

таго, што шукаў, не знайшоў. Так, ліхія Мяне знойдуць, але не атрымаюць. Веруй Мне, Фама, і пазнай Мяне, як і Аўраам, да якога Я пад шаты з двума анёламі прыйшоў, і той, пазнаўшы Мяне, Госпадам Мяне назваў, і за Садом маліўся да Мяне, каб Яго не пагубіў, нават калі б да дзесяці было ў ім праведнікаў. Але не будзь бязверным, як Валаам, які праз дух святы прадказаў Маё за ўсіх умярцвенне і Уваскрэсенне, а потым, паквапіўшыся на ўзнагароду, загінуў. І веруй Мне, Фама, што гэта Сам Я, каго ўбачыў Іякаў ноччу на лесвіцы стаяўшага. Ён жа і пазней пазнаў Мяне духам, калі Я змагаўся з ім у Месапатаміі: тады Я абяцаў яму ўчалавечыцца ў племені ягоным. І не будзь бязверным, падобна Навухаданосару, што, убачыўшы, як Я ў печы падлеткаў ад агню выратаваў, сапраўдным Сынам Божым назваў Мяне, але пазней, да сваіх спакусаў схіліўшыся, загінуў. Веруй Мне, Фама, што гэта Сам Я, чый вобраз убачыў Ісайя на стальцы высокім, у атачэнні мноства анёлаў. Гэта Я, якога ўбачыў Данііл на аблоках нябесных, падобнага да сына чалавечага, які сышоў да старога ўдзень. Ён (Данііл) паведаміў пра дадзеную Мне ад Бога Айца ўладу і царства на небе і на зямлі цяперашняга і будучага бясконцага веку. Паднясі, Блізняча, свой палец і паглядзі на рукі Мае, якімі Я вочы сляпым раскрыў, і глухім слых падараваў, і нямых красамоўнымі зрабіў. Паглядзі і на ногі мае, якімі Я перад вамі і па моры хадзіў, і па паветры яўна крочыў, і, у апраметную ўступіўшы, такім чынам пекла адолеў, і з Клеопаю і Лукою да Еммауса ішоў, і не будзь бязверным, але верным”.

У адказ Фама прамовіў: “Верую, Госпадзі, што гэта Ты Сам Хрыстос Бог мой, пра якога пісалі прарокі, што прадбачылі духам; Яго ж правобразы ў законе Маісея, Яго ж зракліся жрацы і фарысеі, з Яго ж здзекваліся ад зайздрасці з кніжнікамі жыды, яго ж з Каіяваю на ўкрыжаванне Пілат выдаў, Яго ж Бог Айцец з мёртвых уваскрасіў. Бачу рэбры, з якіх ты праліваеш кроў і ваду; ваду – каб ачысціць апаганеную зямлю, а кроў – каб асвяціць чалавечую істоту. Бачу рукі Твае, якімі раней Ты стварыў усё існае, і рай насадзіў, і чалавека ўчыніў, якімі Ты блаславіў патрыярхаў, якімі Ты памазаў цэсараў, якімі Ты асвяціў апосталаў. Бачу ногі Твае, да якіх дакранулася распусніца і адпушчэнне грахоў атрымала, прыпаўшы да якіх /з малітвай/ за свайго памерлага спачатку сына, удава яго жывым атрымала; над гэтымі нагамі крывацечная /жанчына – Ж.Н./, да прыполу шатаў дакрануўшыся, ацалілася ад немачы. І я, Госпадзі, верую, што Ты – Бог”.

І сказаў яму Ісус: “Ты ўбачыў Мяне і паверыў, але блаславенныя тыя, хто, не бачыўшы, у Мяне паверылі”.

Так і мы, брацці, паверым Хрысту Богу нашаму, укрыжаванаму паклонімся, уваскросшага ўславім, да апосталаў з’явіўшамуся паверым і свае рэбры Фаме паказаўшага апяем, прыйшоўшага ажывіць нас ухвалім і прасвятліўшага нас выпаведаем, і безліч усіх дабротаў падаўшага нам узвялічым, ад Троіцы адзінага спазнаем, Госпада і Бога, Спаса нашага Ісуса Хрыста, Яму ж слава з Айцом і з найсвяцейшым духам.

Пераклад Жанны Некрашэвіч-Кароткай

СЛОВА ПРА ПАХОД ІГАРАВЫ

«Слова пра паход Ігаравы» адлюстравала падзеі XI-XII стст. ад Уладзіміра I Святаславіча (пам. 1015 г.) да Ігара Святаславіча – князя Наўгарад-Северскага (пам. 1202). Напісана не раней 1187 г. – да смерці Яраслава Галіцкага (пам. восенню 1187), вяртання з палону ў 1187 г. сына Ігара Уладзіміра і пры жыцці князя Ігара. Аўтар невядомы, але несумненна ён сучаснік падзей, удзельнік пахода, чалавек высокаадукаваны, гуманіст, прагрэсіўны палітык, хрысціянін, гісторык, літаратар, патрыёт, які глыбока любіць сваю Айчыну і свой народ, займае незалежную пазіцыю. Несумненным з’яўляецца і тое, што аўтар добра ведае старажытную Беларусь, як быццам скалясіў яе ўдоўж і ўпоперак. Геаграфія яе даволі шырокая: Гарадзенск – “трубяць трубы гарадзенскія” (суч. Гродна), Полацк, Брачыслаўль (Браслаўль) Крычаў, Менск, Рша (Орша), Мсціслаўль, Тураў, Віцебск і іншыя, упамінаюцца, нават, не гарады, а князі, якія там валадарылі. Упамінаюцца рэкі Дзвіна і Няміга. Аўтар, цудоўна валодаючы гістарычным матэрыялам, станюча ацэньвае дзейнасць беларускіх князёў Усяслава Чарадзея, Ізяслава Васількавіча, Мсціслава і іншых. Ён падзяляе сучасных яму князёў на дзве данастычныя галіны: “Ярославлі вси внуце и Всеславлі”. Гаворка ідзе пра нашчадкаў Яраслава Мудрага і нашчадкаў Усяслава Чарадзея. Гэта не выпадкова: Полацк устойліва знаходзіўся ў руках адной і той жа княжацкай дынастыі і ў самаадданай барацьбе адстаяў сваю незалежнасць ад Кіева.

«Слова...», напісанае на аснове летапіснай аповесці пра паход Ігаравы, знойдзена ў складзе зборніка, які набыў гісторык і археолаг граф А.І.Мусін-Пушкін у канцы 80-х – пачатку 90-х гг. XVIII ст. у Спаса-Яраслаўскім манастыры. У 1795/96 гг. намаганнямі А.Мусіна-Пушкіна і вучоных-моваведаў А.Ф.Маліноўскага і Н.Н.Бантыш-Каменскага зроблена копія тэкста рукапісу Кацярыне II, а ў 1800 г. апублікавана ў Маскве з уступным артыкулам і заўвагамі. У час пажару Масквы (1812) старажытны рукапіс згарэў разам з домам А.Мусіна-Пушкіна на Разгуляі. Тады ж загінула і значная частка тыража першага выдання, астатнія знаходзіліся, хутчэй за ўсё, у прыватных бібліятэках. Праца над аднаўленнем і перакладам тэксту пачалася пасля 1864 г., калі была знойдзена копія, зробленая Кацярыне II. Выпіскі «Слова...», якія захаваліся ў архівах М.М.Карамзіна і А.Ф.Маліноўскага, выдавецкія копіі дапамаглі аднавіць першапачатковы тэкст, дзякуючы акадэміку Д.С.Ліхачову ў Расіі, М.Багдановічу (урывак «Песня пра князя Ізяслава

Полацкага», 1910), Янку Купалу (празаічны пераклад – 1919, паэтычны – 1921) у Беларусі.

Помнік паведаміў сучаснаму чытачу аб няўдалым паходзе князя Ігара на полаўцаў у 1185 г. Рускую зямлю раздзіралі міжусобіцы, і яна, знясіленая феадальнымі войнамі, становілася лёгкай здабычай качэўнікаў. Вось чаму тэма Радзімы і ідэя яднання рускіх князёў перад яшчэ адной страшнай пагрозай – нашэцем мангола-татараў – раскрывае пазіцыю і патрыятызм аўтара бессмяротнага твора.

І праз 800 гадоў помнік не страціў свайго пазнавальнага, адукацыйнага і выхаваўчага значэння. Ён стаіць ля вытокаў трох славянскіх культур: рускай, беларускай і ўкраінскай.

Тэкст друкуецца па выданню “Літаратура Древней Руси: Хрестоматія” / Сост. Л.А.Дмитриев; Под ред. Д.С.Лихачёва. – М.: Высш. шк., 1990. – С. 146-153.

СЛОВА ПРА ПАХОД ІГАРАВЫ, ІГАРА, СЫНА СВЯТАСЛАЎЛЯ, УНУКА АЛЕГАВА

Ці не лепей было б нам, брацці, пачаці старадаўнімі словамі сумную аповесць пра паход Ігаравы, Ігара Святаслаўліча? Пачаціся ж той песні па падзеях часу нашага, а не па задуме Баянавым!

Баян бо вешчы¹, калі хацеў каму песню стварыці, дык расцякаўся думкаю на дрэву, шэрым воўкам па зямлі, шызым арлом пад аблокамі, успомніў бо, кажа, першых часоў усобіцы. Тады выпускаў 10 сакалоў на лебядзяў чароды: якую даганялі, тая першая песню спявала старому Яраславу², храбраву Мсціславу³, які зарэзаў Рэдзедзю перад палкамі касожскімі, славу таму Раману Святаслаўлічу⁴.

Баян жа, брацці, не 10 сакалоў на чараду лебедзяў пускаў, але свае пальцы вешчыя на струны жывыя ўскладваў, яны ж самі князям славу ракаталі.

Пачнем жа, брацці, аповесць гэтую ад старога Уладзіміра⁵ да сённяшняга Ігара⁶, які падмацаваў розум дужасцю сваёю і напавастрыў сэрца сваё мужнасцю; напоўніўся ратным духам і навёў свае палкі харабрыя на зямлю Палавецкую за зямлю Рускую.

Тады Ігар зірнуў на светлае сонца і ўбачыў вояў⁷ сваіх цемраю прыкрытых⁸. І звярнуўся Ігар да дружыны сваёй: “Брацці і дружына! Лепш пацятымі быць, чым паланёнаму быць; а уссядзем, брацці, на сваіх быстрых коней, ды пабачым сіняга Дону”. Запала князю на думку жаданне, але сумная прыкмета засцярагала спакусіцца Дону Вялікага. “Хачу бо, — кажа — дзіду⁹ пераламаць на канцы поля Палавецкага, з вамі, русічы, хачу галаву сваю злажыць, або папіць шаломам Дону”.

О Баяне, салавей мінулага часу! Каб ты ж тыя палкі апеў пасаляўінаму, скачучы па мудраму дрэву, лятаючы ў думках пад аблокамі, славай звіваючы абедзве паловы гэтага часу, гойсаць па сцяжынах Траянавых¹⁰ праз палі на горы.

Спявалася б тады песня Ігару, таго [Алега] унуку: “Не бура сокалаў занесла праз палі шырокія, чароды галкаў ляцяць да Дону Вялікага”. Ці не спяваць было б, вешчы Баяне, унуча Велесавы¹¹: “Коні іржуць за Сулою¹² — звініць слава ў Кіеве. Трубяць трубы ў Ноўгарадзе, стаяць харугвы ў Пуціўле”.

Ігар чакае мілага брата Ёсевалада. І кажа яму Буй Тур Усевалад¹³: “Адзін брат, адзін свет светлы — ты, Ігар! Абодва мы Святаслаўлічы! Сядлай, браце, сваіх быстрых коней, а мае ўжо гатовы, у Курска заранёў аседланы. А мае ўжо куршчане выпрабаваныя ваякі: пад гукамі трубы спавіваныя, пад шаломамі ўзгадаваныя, на канцы дзіды ўскормленыя,

шляхі ім вядомыя, яры ім знаёмыя, лукі ў іх нацягнутыя, калчаны адкрытыя, шаблі навостраныя, самі скачуць, як шэрыя ваўкі ў полі, шукаючы сабе гонару, а князю – славы.

Тады ўступіў Ігар – князь у залатое стрэмя і паехаў па чыстаму полю. Сонца яму цемрай шлях заступала, ноч, навальніцай стогнучы, птушак пабудзіла, свіст звярыны ўзняўся; уздаваўся Дзіў¹⁴, крычыць на верхавіне дрэва – наказвае слухаць зямлю незнаёмую: Волзе, і Памор'ю, і Пасуллю, і Суражу, і Корсуню, і цябе, ідал Тмутараканскі¹⁵. А полаўцы непрацярэбленымі дарогамі пабеглі да Дону Вялікага. Крычаць вазы апоўначы, быццам лебядзі спуджаныя.

Ігар да Дону вояў вядзе. Ужо птушкі з дрэваў падпільноўваюць ягоную бяду, ваўкі наклікаюць навальніцу па ярах, арлы клёкатам на косці звяроў клічуць, лісіцы брэшучь на шчыты чырвоныя.

О Руская зямля! Ужо ты за мяжой!

Доўга ноч гасне. Ужо зара запалала, імгла палі пазавалакала, спыніўся шчэбет салаўіны, галкаў гоман узбудзіўся. Русічы шырокія палі чырвонымі шчытамі перагарадзілі, шукаючы сабе гонару, а князю – славы.

У пятніцу, на досвітку, патапталі паганяныя палкі палавецкія і, рассыпаўшыся стрэламі на полі, паімчалі прыгожых дзевак палавецкіх, а з імі золата, і павалакі¹⁶, і дарагія аксаміты. Шатрамі, і апанчою¹⁷, і кажухамі пачалі масты наводзіць па балотах і багністых мясцінах, і ўсялякім убраннем палавецкім. Чырвоны сцяг, белая харугва, чырвоны бунчук¹⁸, срэбнае жазло – храбраму Святаслаўлічу!

Драмае ў полі Алегавы племя харобрае. Далёка заляцела! Не было яно ў крыўду народжана ні сокалу, ні крэчату, ні табе, чорны гругане, паганяны палачанін! Гзак бяжыць шэрым воўкам, Канчак¹⁹ яму след пракладвае да Дону Вялікага.

На другі дзень спазранку крываваыя зоры свет абвясчаюць, чорныя хмары з мора ідуць, хочучь чатыры сонца прыкрыці²⁰, а ў іх мільгаюць сінія маланкі. Быць грому вялікаму, ісці дажджу стрэламі з Дону Вялікага! Тут дзідам пераламацца, тут шаблям прытупіцца аб шаломы палавецкія, на рацэ на Каяле²¹, ля Дону Вялікага.

О Руская зямля! Ужо ты за мяжой!

Вось ветры, Стрыбожыя²² ўнукі, веюць з мора стрэламі на харобныя палкі Ігаравы. Зямля стогне, рэкі мутна цякуць, туман палі пакрывае, сцягі гамоняць: полаўцы ідуць ад Дону, і ад мора, і з усіх бакоў рускія палкі абступілі. Дзеці д'яблавы клікам палі перагарадзілі, а харабрыя русічы – чырвонымі шчытамі.

Яр Тур Усеваладзе! Стаіш наперадзе, прышчаш на вояў стрэламі, грыміш аб шаломы мячамі харалужнымі²³. Куды, Тур, паскачаш, сваім залатым шаломам пасвечваючы, там ляжаць паганья галовы палавецкія. Пашчапаны шаблямі калёнымі шаломы аварскія табою, Яр Тур Усеваладзе! Якая цана ранам, братове, хто забыўся пра славу і багацце, і ў горадзе Чарнігаве бацькаў стол залаты²⁴, і сваю мілую жонку, прыгожую Глебаўну, прыхільную і непасрэдную!

Былі вякі Траянавы, мінулі леты Яраслаўлевы, былі паходы Алегавы, Алега Святалаўліча²⁵. Той бо Алег мячом крамому каваў і стрэлы па зямлі сеяў. Ступіць у залатое стрэмя ў горадзе Тмутаракамі, звон жа той чуе Усевалад²⁶, сын старога вялікага Яраслава, а Уладзімір²⁷, кожную раніцу закладваў вушы ў Чарнігаве. Барыса ж Вячаслаўліча²⁸ слава на суд прывяла і на Канін²⁹ зялёны мурог паклала за крыўду Алега, храбрага і маладога князя. З той жа Каялы Святаполк клапаціва бацьку свайго [прывёз] паміж ўгорскімі інаходцамі³⁰ да святой Сафіі ў Кіеве.

Тады пры Алезе Гарыслаўлічу сеяліся і раслі ўсобіцы, гінула багацце Дажджбожых³¹ унукаў, у княскіх крамолах век чалавечы скарачаўся. Тады па рускай зямлі рэдка ратыя пакрыквалі, затое груганне часта граяла, трупы між сабою дзелячы, а галкі свой гоман заводзілі: хочуць ляцець на здабычу.

Было такое і ў тых раці, і ў тых паходы, аб гэтакіх бітве не чутна было! З раніцы да вечара, з вечара да світання ляцяць стрэлы калёныя, грываць шаблі аб шаломы, трашчаць дзіды харалужныя ў полі незнаёмым сярод зямлі Палавецкай. Чорная зямля пад капытамі косцямі была ўсеяна і кроўю паліта; туго ўзышла па Рускай зямлі!

Што мне шуміць, што мне звініць надоечы рана перад світаннем? Ігар палкі заварочвае: шкада бо яму мілага брата Ўсевалада. Біліся дзень, біліся другі, на трэці дзень да палудня палі сцягі Ігаравы. Тут два браты разлучыліся на беразе быстрой Каялы; тут крывавага віна не хапала, тут баль закончылі храбрыя русічы: сватоў напаілі, а самыя паляглі за зямлю Рускую. Нікне трава ад жаласці, а дрэва ад смутку да зямлі схілілася.

Ужо бо, браці, невясёлая часіна настала, ужо стэпы сілу прыкрылі. Паўстала крыўда ў войсках Дажджбожага ўнука, ступіла дзевай на зямлю Траянаву, усплэскнула лебядзінымі крыламі на сінім моры ля Дону; плюхаючы, спудзіла спакойныя часіны. Усобіцы княскія з паганымі спыніліся, бо сказаў брат брату: “Гэта маё, і тое ж маё”. І пачалі князі пра малое “Гэта вялікае” казаці, а самі на сябе крамолу каваці, а паганья з усіх бакоў прыходзілі з перамогамі на зямлю Рускую.

О, далёка сокал заляцеў, птушак б’ючы, — да мора. А Ігарава харобрага палку не ўваскрэсіць. Па ім загаласіла Карна, і Жля³²

паняслася па Рускай зямлі, смутак людзям сеючы з палымянага рогу. Жонкі рускія, галосычы, прагаворвалі: “Ужо нам сваіх мілых ладаў ні розумам зразумець, ні думай здумаці, ні вачыма згледзеці, золата і срэбра таго нават ні пачапаць!”

І застагнаў бо, брацці, Кіеў тугою, а Чарнігаў напасцямі. Жальба разлілася па Рускай зямлі, смутак вялікі ахапіў землі рускія. А князі самі на сябе крамому кавалі, а самыя паганья, пераможна набягаючы на Рускую зямлю, збіралі даніну па беле³³ ад двара.

Тыя бо два храбрых Святаслаўлічы, Ігар і Ёсевалад, ужо бяду задумалі, якую прадухіліў бацька іхні, Святаслаў грозны вялікі кіеўскі, страхам: добра папатрос сваімі дужымі палкамі і мячамі харалужнымі; прыйшоў у зямлю Палавецкую, прытаптаў пагоркі і яры, ускаламуціў рэкі і азёры, высушыў патокі і балоты. А паганага Кабяка з лукамор’я ад жалезных вялікіх палкоў палавецкіх, як віхор, вырваў, і паў Кабяк у горадзе Кіеве, у грыдніцы³⁴ Святаслаўлевай. Тут немцы і венецыянцы, тут грэкі і маравы пяюць славу Святаславу, дакараюць князя Ігара, што ўтапіў багацце на дне Каялы³⁵, ракі палавецкай, рускага золата насыпаўшы. Перасеў тут Ігар-князь з сядла залатога ў сядло нявольніцкае. Засмуціліся забралы³⁶ ў гарадах, а весялосць панікла.

А Святаслаў мутны сон бачыў у Кіеве на гарах. “Гэтай ноччу з вечара накрывалі мяне, — кажа, чорным пакрывалам на ложку цісавым; чэрпалі мне сіняе віно, з горам змяшанае, сыпалі мне з пустых калчанаў паганых полаўцаў буйны жэмчуг на грудзі і песцілі мяне. Ужо дошкі без князька³⁷ ў маім цераме златаверхім. Усю ноч груганне шэрае граяла ў Плесеньска на займішчы, дзе дуброва Кіян³⁸, і няслася да сіняга мора”.

І казалі баяры князю: “Ужо, княжа, туга розум [твой] замуціла. Вось ужо два сокала зляцелі з бацькоўскага стала залатога здабыць горад Тмутаракань, альбо напіцца шаломам Дону. Ужо сокалам крылі падсеклі шаблі паганых, а саміх аблыталі путамі жалезнымі. Цёмна бо было на трэці дзень: два сонца патухлі, абодва барвовыя слупы згаслі, а з імі маладыя месяцы, Алег і Святаслаў, цемрай пакрыліся і ў мора апусціліся. На рацэ на Каяле цемра святло пакрыла: па Рускай зямлі распаўсюдзіліся полаўцы, як рысінае племя, і бурная весялосць ахапіла качэўнікаў. Ужо ўзняслася ганьба над славай; ужо насілле пабіла волю; ужо ўварваўся Дзіў на зямлю. Вось і готскія прыгажуні заспявалі на беразе сіняга мора; звонячы золатам рускім, апявляюць часы Бусавы, пялегуюць помсту за Шарукана³⁹. А мы, ужо, дружына, без жаднай весялосці”.

Тады вялікі Святаслаў вымавіў залатое слова са слязамі змяшанае, і сказаў: “О, сыны мае, Ігар і Усевалад! Рана вы пачалі Палавецкую зямлю

мячамі крыўдзіць, а сабе славы шукаць. Але не да гонару адолеці, не да гонару кроў паганую пралілі. Вашы храбрыя сэрцы з моцнага булата выкаваны і адвагай загартаваны. Што ж учынілі [вы] маёй сярэбранай сівізне?

Ужо не бачу я ўлады магутнага, і багатага, і шматвоіннага брата майго Яраслава⁴⁰, з чарнігаўскімі баярамі, з ваяводамі, з татранамі, і з шэльбірамі, і з тапчакамі, і з рэвугамі, і з альберамі⁴¹. Тыя бо без шчытоў, з нажамі захаляўнымі клікам палкі перамагаюць, звонячы ў прадзедную славу. Але ж казалі: “Пахрабрымося самі: будучую славу сабе возьмем, а мінулую між сабой падзелім”. Хіба не дзіва, брацці, старому памаладзеці? Калі сокал пераліньвае, высока птушак ганяе, не дае гнязда свайго ў крыўду. Але вось ліха — князі мне не падмога: надышлі інакшыя часіны. Вось у Рымава⁴² крычаць пад шаблямі палавецкімі, а Уладзімір — пад ранами. Туга і гора сыну Глебаву!

Вялікі княжа Усевалад!⁴³ Ці не думаеш ты прыляцець здалёку, бацькаў стол залаты падтрымаць? Ты ж можаш Волгу вёсламі расплюхаць, а Дон шаломамі вычарпаць. Калі б ты быў, дык была б рабыня па нагаце, а раб па рэзані⁴⁴. Ты ж можаш пасуху жывымі самастрэламі страляць — удалымі сынамі Глебавымі.

Ты, адважны Рурыча, і Давыдзе!⁴⁵ Ці не вашыя воі шаломамі залачонымі па крыві плавалі? Ці не ваша харобрая дружына рыкае, як туры, параненыя шяблямі калёнымі, на полі незнаёмым? Уступіце ж, панове, у залатое стрэмя за крыўду сягачасную, за зямлю Рускую, за раны Ігаравы, адважнага Святаслаўліча!

Галіцкі Асмамысл Яраславе⁴⁶! Высока сядзіш на сваім златакованым сталі, падпёр горы Угорскія⁴⁷ сваімі жалезнымі палкамі, заступіўшы каралю шлях, зачыніўшы Дунаю вароты, кідаючы ношу праз воблакі, справядлівасць наводзячы да Дуная. Грозьбы твае па землям цякуць, адчыняеш Кіеву вароты, страляеш з бацькоўскага стала залатога султанаў па-за землямі. Страляй, панове, Канчака, паганага раба, за зямлю Рускую, за раны Ігаравы, адважнага Святаслаўліча!

А ты, смелы Рамане, і Мсціславе⁴⁸! Аважная думка ўзносіць ваш розум на подзвіг. Высока ўзлятаеш на бітву ў ярасці, як сокал на ветрах лунаючы, прагне птушку ў буянстве адолець. Есць бо ў вас жалезныя панцыры над шаломамі лацінскімі. Ад іх зямля уздрыганулася, і многія краіны — хінава, літва, яцвягі, дзерамела і полаўцы⁴⁹ — суліцы⁵⁰ свае пакідалі, а галовы свае схілілі пад тыя мячы харалужныя. Але ўжо, княжа, пацьмянела Ігару святло сонца, а дрэва не на добрае лісце скінула: па Росі і па Суле гарады падзялілі. А Ігараў адважны полк не

ўваскрэсіць! Дон цябе, княжа, кліча і заве князёў на перамогу. Ольгавічы, князі харобрыя, на бітву падаспелі!

Інгвар і Усевалад, і ўсе тры Мсціславічы⁵¹, не благога гнязда сокалы! Не перамогамі частку ўладанняў сабе захапілі! Дзе вашыя залатыя шаломы і суліцы польскія, і шчыты? Загарадзіце Полю вароты сваімі вострымі стрэламі за зямлю Рускую, за раны Ігаравы, адважнага Святаслаўліча!

Ужо бо Сула не цячэ сярэбранымі струменямі да горада Пераяслаўля, і Дзвіна балотам цячэ да тых грозных палачанаў пад клікам паганых. Адзін жа Усяслаў, сын Васількаў⁵², пазваніў сваімі вострымі мячамі аб шаломы літоўскія, узняў славу дзеда свайго Усяслава⁵³, а сам пад чырвонымі шчытамі на крывавай траве пасечаны літоўскімі мячамі з любімцам акрываўленым, а той сказаў: “Дружыну тваю, княжа, птушкі крыламі апранулі, а звяры кроў злізалі”. Не было тут брата Брачыслава, ні другога – Усевалада⁵⁴, адзін жа выпусціў жамчужную душу з харобрага цела праз залатое аплечча. Зажурыліся галасы, весялосць панікла, трубы трубяць гарадзенскія.

Яраслаўлевы ўсе ўнукі і Ўсяслаўлевы! Прыпусціце ўжо сцягі свае, схавайце мячы свае прытупленыя, бо ўжо страцілі дзедаўскую славу. Вы ж сваімі крамоламі пачалі наводзіць паганых на зямлю Рускую, на набытак Усяслававы. З-за ўсобіц бо пайшло насілле ад зямлі Палавецкай!

На сёмым веку Траянавым кінуў Усяслаў жэрабя на дзеўчыну сабе любую⁵⁵. Сам хітрасцю асядлаў коней і скокнуў да горада Кіева, і дакрануўся дзідаю залатога стала кіеўскага. Скокнуў ад іх лютым зверам апоўначы з Белгарада, ахутаўся сіняю імглою, раніцай ударыў сякерамі: адчыніў вароты Ноўнарада, збіў гонар Яраславаў, скокнуў ваўком да Нямігі з Дудутак⁵⁶.

На Нямізе снапы сцелюць галовамі, малоцяць цапамі харалужнымі, на таку жыццё кладуць, веюць душу ад цела. Нямігі крываваыя берагі не дабром былі зесеяны: засеяны косцямі рускіх сыноў.

Усяслаў-князь людзей мірыў, з княскімі гарадамі дамаўляўся, а сам па начах воўкам рыскаў: з Кіева дасягаў да пеўняў Тмутаракані, вялікаму Хорсу⁵⁷ воўкам шлях перацінаў. Яму ў Полацку пазванілі ютраню рана ў званы святой Сафіі, а ён у Кіеве звон пачуў. Хоць і вешчая душа была ў адважным целе, але часта ад бедаў цярпеў. Яму вешчы Баян першаму прыпеўку мудрую [склаў], кажучы: “Ні хітраму, ні ўмеламу, ні птушцы выкрутлівай суда Божага не мінуць!”

О, стагнаці Рускай зямлі, успамінаючы першыя часіны і першых князёў! Таго старога Уладзіміра немагчыма было прыкуць да гораў

кіеўскіх, цяпер жа ўзняліся сцягі Рурыкавы, а іншыя – Давыдавы, але паасобку іх бунчукі развяваюцца, дзіды спяваюць!

На Дунаі Яраслаўны голас чуецца, зязюляй незнаёмай рана кукуе. “Палячу, – кажа, – зязюляй па Дунаі, абмачу бабровы рукаў у Каялерацэ, утру князю крывавыя яго раны на магутным яго целе”.

Яраслаўна рана плача ў Пуціўле на забрале, галосычы: “О ветру, вятрыла! Чаму, валадару, гвалтоўна вееш? Чаму імчыш стрэлы хінаўскія на сваіх лёгкіх крыльцах на майго лады вояў? Ці не змог бы ты ўтары пад аблокамі веяць, песцячы караблі на сінім моры?, Чаму, валадару, маю весялосць па кавылю развеяў?

Яраслаўна плача ў Пуціўле-горадзе на забрале, галосычы: “О Днепр Славуціч! Ты прабіў каменныя горы⁵⁸ скрозь зямлю Палавецкую, ты люляў на сабе Святаслаўлевы чаўны да войска Кабякова. Прылялей жа, валадару, маю ладу да мяне, каб больш ні слала да яго слёз на мора рана”.

Яраслаўна рана плача ў Пуціўле на забрале, галосычы: “Светлае і трысветлае сонца! Усім цяпло і прыгажосць нясеш, чаму, валадару, нясеш спякотныя свае промні на [майго] лады вояў? У полі бязводным смагай ім луці спрэгла, туга ім калчаны заткнула”.

Усхвалявалася мора апоўначы; ідуць смерчы хмарамі. Ігару-князю Бог шлях кажа з зямлі Палавецкай на зямлю Рускую да бацькоўскага залатога стала. Ігар дбае, Ігар думкаю поле мерае ад Вялікага Дону да Малога Данца. Коней апоўначы свіснуў Аўлур⁵⁹ за ракою – наказаў князю зразумець: князю Ігару [ў палоне] не быць! Клікнула, грукнула зямля, зашумела трава, вежы палавецкія зарухаліся. А Ігар-князь паскакаў гарнастаем да трыснягу, і белым гогалем на вадзі, ускочыў на хуткага каня і саскочыў з яго шэрым воўкам, і пабег да лукавіны Данца, і паляцеў сокалам пад аблокамі, збіваючы гусей і лебядзяў на сняданне, і абед, і вячэру. Калі Ігар сокалам паляцеў, тады Аўлур ваўком пабег, распырскваючы сабою сцюдзёную расу: пазаганялі сваіх хуткіх коней.

Данец кажа: “Княжа Ігару! Нямала табе велічы, а Канчаку нелюбі, а Рускай зямлі весялосці!” Ігар кажа: “О, Донча! Нямала табе велічы, што калыхаў князя на хвалях, слаў яму траву зялёную на сваіх сярэбраных берагах, апранаў яго цёплымі туманамі пад засенню зялёнага дрэва. Сцярог яго гогалем⁶⁰ на вадзі, чайкамі на бруях, чэрнедзімі⁶¹ на вятрах”. Ці не такая, кажа, рака Стугна: нязначны струмень маючы, паглынула чужыя ручаі і прытокі, пашырылася да вусця, юнака князя Расціслава схавала на дне пры цёмным беразе⁶². Плача маці Расціслаўлева па маладым князю Расціславу. Занылі кветкі жальбою, і дрэва з тугою да зямлі схілілася.

То не сарокі застракаталі — па следу Ігаравым едзе Гзак з Канчаком. Тады вароны не граялі, галкі прымоўклі, сарокі не стракаталі, полазы поўзалі толькі. Дзятлы цокатам шлях да ракі кажучь, салаўі вясёлымі песнямі світанак вітаюць. Кажа Гзак Канчаку: “Калі сокал⁶³ да гнязда ляціць — саколіча⁶⁴ расстраляем сваімі залачонымі стрэламі”. Кажа Канчак Гзаку: “Калі сокал да гнязда ляціць, дык сакальца апутаем красой-дзеўчынай”. І кажа Гзак Канчаку: “Калі яго апутаем красой-дзеўчынай, не будзе ў нас ні саколіча, ні красы-дзеўчыны, а пачнуць нас птушкі кляваць у полі Палавецкім”.

Казалі Баян і Хадына Святаслаўлевы, песнатворцы старых часоў Яраслава, Алега-ўладыкі любімцы: “Цяжка галаве без плячэй, бяда целу без галавы”. [Так] Рускай зямлі без Ігара.

Сонца свеціцца ў нябёсах — Ігар-князь у Рускай зямлі. Дзяўчаты пяюць на Дунаі, лунаюць галасы праз мора да Кіева. Ігар едзе па Барычаву⁶⁵ да святой багародзіцы Пірагошчай⁶⁶. Землі рады, гарады ў весялосці.

Праспяваўшы песню старым князям, а потым — маладым спяваць! Слава Ігару Святаслаўлічу, Буй Туру Ёсеваладу, Уладзіміру Ігаравічу! Здарвы будзьце, князі і дружына, змагаючыся за хрысціян з паганымі палкамі! Князям слава і дружыне!

Амінь.

Заўвагі

1. Баян вешчы — старажтны паэт-песняр 2-ой пал. XI — XII стст.
2. Стары Яраслаў — Яраслаў Мудры (пам. у 1054 г.), вялікі князь кіеўскі.
3. Мсціслаў — брат Яраслава, князь чарнігаўскі і тмутараканскі (пам. у 1036 г.); пра паядынак з Рэдзедзёй гл. “Аповесць мінудых гадоў” пад 1022 г.
4. Раман Святаславіч (пам. у 1079) — князь тмутараканскі, унук Яраслава і Мсціслава.
5. Стары Уладзімір — Уладзімір I Святаславіч (пам. у 1015 г.), вялікі князь кіеўскі.
6. Ігар — Ігар Святаславіч (пам. у 1202), князь ноўгарад-северскі, з 1198 г. князь чарнігаўскі.
7. воі — воіны, ратнікі.
8. Маецца на ўвазе сонечнае зацменне ў пачатку пахода 23 красавіка 1185 г. На самой справе зацменне адбылося на 9-ты дзень паходу — 1 мая.
9. Дзіда — кап’ё.

10. Траян – у старажытных тэкстах упамінаецца як язычніцкі бог. Сцяжына Траянава – магчыма, паэтычны сімвал значнай адлегласці.
11. Велес – язычніцкі бог, апякун жывёлагадоўлі, у “Слове...”, магчыма, і паэтаў-песняроў.
12. Сула – прыток Дняпра.
13. Буй Тур Усевалад – Усевалад Святаславіч (пам. у 1196 г.), брат Ігара, князь трубчэўскі і курскі; буй тур – дзікі бык (зубр), сімвал мужнасці, смеласці і сілы.
14. Дзіў – міфічная істота, сустрэча з якой наклікала бяду.
15. ...Пасуллю, і Суражу, і Корсуню, і цябе, ідал Тмутараканскі – Пасулле – пагранічныя з полаўцамі землі на рацэ Суле; Сураж – г.Судак (Крым); Корсунь – г.Херсанес (Крым); Тмутаракань – рускае княства на Таманскім паўвостраве, захопленое полаўцамі; пад ідалам маюцца на ўвазе або “каменная баба” ў Тмутаракані, або вялізныя статуі язычніцкім багам Санергу і Астарці, збудаваныя ў III ст. да н.э.
16. Павалака – шаўковая тканіна.
17. Апанча – пакрывала, плашч.
18. Бунчук – дрэўка з шарам, пад якім прымацаваны конскі хвост, вымаляваны ў чырвоны колер. Сімвал улады.
19. Гзак, Канчак – палавецкія ханы.
20. ...хочуць чатыры сонца прыкрыці... – у паходзе прымалі ўдзел чатыры князі: Ігар, яго брат Усевалад, сын Уладзімір і пляменнік Святаслаў Алегавіч.
21. ... на рацэ на Каяле ... – аб гэтай рацэ спрачаюцца ўжо два стагоддзі. Адзін з першых даследчыкаў “Слова...” М.М.Карамзін лічыў, што гэта правабярэжны прыток Дона, іншыя лічаць, што назва утварылася ад глагола “каяти” – праклінаць і азначае – рака Смерці, Журбы, Смутку; Каяла – ў перакладзе з цюркскага – “скалісты”. Такія берагі ў дадзенай мясцовасці мела рэчка Калміус, якая, магчыма, і атаясамліваецца з Каялай.
22. Стрыбог – язычніцкі бог вятроў.
23. ...мячамі харалужнымі... – Харалуг – сталь, булат.
24. ...стол залаты... – прастол.
25. Алег Святаславіч – дзед Ігара і Усевалада па мянушцы “Гарыславіч”.
26. Усевалад Яраславіч – дзядька Алега Святаславіча, князь чарнігаўскі (пам. у 1093 г.)
27. Уладзімір – Уладзімір Манамах (пам. у 1125 г.), сын Усевалада Яраславіча.

28. Барыс Вячаславіч – стрыечны брат Алега Святаславіча, які загінуў у княскіх міжусобіцах за г. Чарнігаў у бітве ля Каніны.

29. ...на Канін зялёны мурог... – назва выклікае бясконцыя спрэчкі. Але, па сведчанню летапісца, дзесьці каля Чарнігава працякаў Канін ручай.

30. ...З той жа Каялы Святаполк... – бацьку свайго прывёз паміж угорскімі інаходцамі... – гэта значыць з Каніны, дзе загінуў яго бацька Ізяслаў; угорскія інаходцы – венгерскія коні, навучаныя асобай хадзьбе. На насілках, прымацаваных паміж імі, перавозілі раненых.

31. Даждзбог – язычніцкі бог сонца.

32. Карна і Жля – сімвалы смутку, журбы і плача.

33. ...па беле ад двара... – дань вавёрчынай шкуркай, або мелкай грашовай адзінкай, або, нават, “белагаловай”-жанчынай.

34. Грыдніца – памяшканне ў княжацкай рэзідэнцыі, у якім адбываліся піры, урачыстыя прыёмы і нарады з дружынаю (грыдзямі).

35. ...утапіў багацце на дне Каялы... насыпаўшы золата рускага – загубіў дружыну на дне р.Каялы; яна ж увасабленне золата рускага, бо князь і дружына ў старажытнасці – адно цэлае.

36. Забрала – верхняя частка крапасной сцяны.

37. Князёк – бэлька, на якую ставяцца кроквы для даху. Убачыць ў сне дом без князька – няшчасце дому.

38. Плесеньск, Кіянъ – мясцовасць, урочышча пад Кіевам, меўшае плоскі ландшафт, заросшае непраходным лесам.

39. ... готскія прыгажуні... апяваюць часы Бусавы, пялегуюць помсту за Шарукана. – Размова ідзе пра готаў, якія аселі на Таманскім паўвостраве; любое паражэнне рускіх ад полаўцаў прыносіла багацце готскім купцам і выклікала радасць. Бус – відаць, адзін з палавецкіх ханаў XI ст., які вызначыўся сваімі перамогамі або, па іншых меркаваннях, антскі князь Бос ці Баос, пераможаны ў 375 г. готскім каралем Вінітарам (анты – продкі ўсходніх славян); Шарукан – палавецкі хан, дзед хана Канчака. Быў разбіты аб’яднанымі сіламі рускіх у 1107 г.

41. ...з татранамі, і з шэльбірамі, і з тапчакамі, і з рэвугамі, і з альберамі. – Назвы цюркскіх плямён, якія служылі ў войску чарнігаўскіх князёў.

42. Рымаў – горад ў Пераяслаўскім княстве, знішчаны полаўцамі пасля няўдалага паходу Ігара. Напярэдадні, пры асадзе Пераяслаўля, быў цяжка паранены пераяслаўскі князь Уладзімір Глебавіч (пам. у 1187 г.).

43. Усевалад — Усевалад Юр'евіч Вялікае Гняздо (пам. у 1212 г.), князь уладзіміра-суздальскі.

44. ...рабыня па нагаце, а раб па рэзані. — Нагата, рэзана — дробная грашовая адзінка. У час войн нявольнікі былі вельмі танныя.

45. Ты, адважны Рурыча, і Давыдзе! — Рурык Расціславіч (пам. у 1215 г.), суправіцель кіеўскага князя Святаслава. Святаслаў валодаў Кіевам, а Рурык — Кіеўскай зямлёю; Давыд Расціславіч (пам. у 1197 г.), князь смаленскі, брат Рурыка.

46. ...Асмамысл Яраславе! — Яраслаў Уладзіміравіч, князь галіцкі (пам. у 1187 г.), бацька Яраслаўны — жонкі Ігара. Асмамысл — чалавек, які мае розум за васьмярых: восем думак і шмат турбот.

47. ...горы Угорскія... — Вянгерскія горы — Карпаты.

48. А ты, смелы Рамане, і Мсціславе! — Раман Мсціславіч, князь уладзіміра-валынскі (пам. у 1205 г.); Мсціслаў Яраславіч, князь луцкі (пам. у 1206 г.).

49. ...Хінава, літва, яцвягі, дзерамела, полаўцы — плямёны, з якімі ваяваў Раман Мсціславіч.

50. Суліца — кароткае кідальнае кап'ё, дроцік.

51. Інгвар і Усевалад, і ўсе тры Мсціславічы — князі валынскія.

52. ...Ізяслаў, сын Васількаў — князь полацкі і гарадзенскі, унук Усяслава Полацкага.

53. Усяслаў — Усяслаў Брачыслававіч, князь Полацкі (пам. у 1101 г.), праўнук Уладзіміра і Рагнеды. Упарта ваяваў з унукамі Яраслава Мудрага, меў славу чарадзея, што і адлюстравалася ў творы.

54. Брачыслаў і Усевалад Васількавічы — браты Ізяслава, пра якіх мала што вядома.

55. ...кінуў Усяслаў жэрабя на дзеўчыну сабе любую. — Пад “дзеўчынай любай” маецца на ўвазе Кіеў.

56. Дудуткі — сучасная Дудаўка пад Мінскам, дзе раскапаны пяць курганоў X — XI стст., часоў Усяслава Чарадзея. Князь дайшоў да Дудаўкі і тут пачуў аб трагічным лёсе Менска. Далейшы яго шлях быў да Нямігі.

57. Хорс — язычніцкі бог сонца.

58. ..прабіў каменныя горы... — дняпроўскія парогі.

59. Аўлур — полавец Лаўр, які дапамог Ігару ўцячы з палону.

60. Гогаль — нырковая качка.

61. Чэрнядзь — качка, як і гогаль, вельмі чуткая і асцярожная.

62. ...юнака Расціслава схавала на дне... — Размова ідзе пра гібель брата Уладзіміра Манамаха, князя Расціслава, які патануў пры пераправе праз Стугну ў 1093 г. ва ўзросце 22-х гадоў.

63. Сокал – князь Ігар.

64. Саколіч – Уладзімір, сын князя Ігара, які ажаніўся ў палоне з “красой-дзеўчынай” – дачкой хана Канчака.

65. ...едзе па Барычаву... – Барычаў тракт – пад’ём ад Дняпра ўгору да цэнтра Кіева.

66. ... да святой багародзіцы Пірагошчай. – царква, заснаваная ў Кіеве ў 1132 г.; названая так па абразу Багародзіцы Пірагошчай, дастаўленай у Кіеў з Канстанцінопаля. “Пірагошчая” – г.зн. “вежавая”, выступае ў якасці абаронцы горада, дзяржавы.

Пераклад на сучасную беларускую мову У.І. Каялы